

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

Cilt : XVIII

Sayı : 69

Ocak 1954

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ - A N K A R A

1 9 5 4

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler, Etüdler :

	<u>Sayfa</u>
ŞENYÜREK, MUZAFFER SÜLEYMAN Ph. D. : A note on the Skulls of chalcolithic age from Yümüktepe (with 13 figures)	1
BOSSERT. HELMUTH Th. : Die Hieroglyphenhethitischen Inschriften vom Karatepe nach dem Stande von Herbst (Mit 9 Abb.)	27
KOLAÇ, Dr. MUSTAFA : Son Asur çağına ait on kabartma parçası (11 resimle birlikte)	35
BAŞTAV, Dr. ŞERİF : XVI. Asırda yazılmış grekçe anonim Osmanlı Tarihi'ne göre İstanbul'un muhasarası ve zabtı.....	51
UZUNÇARŞILI, ORD. Prof. İSMAİL HAKKI : Onaltıncı yüzyıl ortalarında İslâmiyeti kabul etmiş olan bir Boğdan Voyvodası	83

Tercümeleler :

KLYAŞTORNİY, S. G. (Türkçeye çeviren : KAYNAK, İSMAİL) : Orhon Âbidelerinde Kengü'nün Kavmî - Yer adı. (Etno - Toponimîği)	89
--	----

Haberler :

1953 yılının ikinci yarısında T. T. K. Kütüphanesine gelen Kitaplar ve Dergiler	105
---	-----

ERRATUM: On page 20, in the explanation of Fig. 5, the word *right* should be corrected to “left”. — Muzaffer Şenyürek.

BELLE TEN

Cilt : XVIII

Ocak 1954

Sayı : 69

A NOTE ON THE SKULLS OF CHALCOLITHIC AGE FROM YÜMÜKTEPE

MUZAFFER SÜLEYMAN ŞENYÜREK, Ph. D.

Professor of Anthropology and Chairman of the Division of Palaeoanthropology
University of Ankara

During the course of excavations at Yümüktepe, which is close to Mersin, carried out by the Neilson Expedition, several human skeletons of Chalcolithic Age were found and sent to me for study.¹ In this connection I wish to express my thanks to Prof. John Garstang, the Director of the Expedition and to Mr. Necati Dolunay, for entrusting the description of these skeletons to me.

The material sent to me was in fragments. Of these, I have been successful in reconstructing three skull caps, all of which belong to the Chalcolithic Age.² With these were also sent to me some broken

¹ Among the material sent to me there are some fragments of an unnumbered skull, a palate of reddish color with permanent teeth, again without a number, and a fragment of an unnumbered right corpus mandibulae of a child with the first and second milk molars *in situ*. As the provenance of these remains is not known, they are not dealt with in this report. Likewise a calva, which, according to the information kindly given to me by Prof. Garstang during his visit to my laboratory in the summer of 1951, is from a "*superficial deposit*" is also left out.

² These three skulls were taken into consideration in my study on "The Longevity of the Chalcolithic and Copper Age inhabitants of Anatolia" published in

long bones, of which I have restored a few. But as I could not determine with certainty to which one of the skulls these long bones belong and from what levels they were derived, this study is confined to the description of only the crania. These remains are examined below in their chronological order, that is from the oldest toward the youngest.

THE CALVA FROM LEVEL XXIV - XXIII

This calva (figs. 1 and 2) carries the field number of H. 5 and, according to the information kindly given to me by Mr. Dolunay, it belongs to level XXIII, that is, to the earliest phase of Early Chalcolithic.³ Regarding this calva, however, Garstang states: "*The detached skull was found in the adjoining Area 275 at level 9.88 m., i.e. more than a metre above this interment, and 5 to 6 metres distant outside the wall of the surrounding building. Though the frontal bone was broken away Prof. Şenyürek thinks that it was probably that of a female: It is possible therefore that it had belonged to this burial in Room 279.*"⁴ That is, according to Garstang, it may belong to level XXIV.⁵ But whether it belongs to level XXIV, which is Proto-Chalcolithic, or to level XXIII which is early Chalcolithic, still this skull at the least is one of the earliest Chalcolithic skulls found to date in the soil of Anatolia.

This individual is represented by a fragmentary calva (figs. 1 and 2), in which are preserved a large part of os occipitale, a large part of left os parietale and a large portion of the posterior half of right os parietale.⁶ Of os frontale a large part, including the median

1951 (Şenyürek, 1951c, p. 462). On the other hand, in my study entitled "Fluctuation of the Cranial Index in Anatolia, from the Fourth Millenium B.C. to 1200 B.C." published in the same year (Şenyürek, 1951c, table 1) only the skulls from levels XIX and XIX-XVIII were measured and that from level XXIV-XXIII was not included as at that time the forehead of this calva was not yet restored. The restoration of the forehead of this calva was achieved subsequently, after an intervening fragment was found.

³ For the subdivisions of Chalcolithic Age at Yümüktepe see: Garstang, 1953, p. 2.

⁴ Ibid., p. 54.

⁵ Ibid.

⁶ It may be mentioned here that with the bones of this skull is also present a fragment of corpus mandibulae of a *Sus scrofa*, including two teeth.

portion of the bone down to the glabella region and the lateral half of the upper margin of the right orbit are retained. In the median portion of the bone the medial parts of the upper margins of the right and left orbits are also present. In the glabella region the *lamina externa* is broken and missing, while *diploë* and the *lamina interna* are retained. Thus it was easy to restore the glabella with a thin coating of Plaster of Paris and the length measured on this restoration is probably very near the actual dimension.

The sutura sagittalis, sutura coronalis and sutura lambdoidea are completely open on both the endocranial and ectocranial aspect of the calva. The same is also true of sutura occipitomastoidea. In this calva the muscle markings on os occipitale and the lineae temporales, on the right side of frontale, are very weak. The mastoid process, preserved in a fragment of the left os temporale which could not be fitted to the calva as its squamous portion is missing, is also small. The morphology of the calva and the condition of the sutures indicate that this calva belongs to a female just under 20 years of age.

The length and breadth measurements and the cranial index of this calva are as follows :

Glabello-occipital length:	196.00 mm.
Maximum breadth	: 133.00 mm.
Cranial index	: 67.85

As can be seen from the above figures, this calva is very long and hyperdolichocephalic. The bones of the calva are of moderate thickness for a female.

The form of the calva in norma verticalis is nearly ovoid. The forehead, which is of medium height, shows a rather pronounced slope. The frontal sinuses are small, and are confined to the glabella region. The metopic suture is closed in the preserved middle part of the frontal bone. There is seen a very slight sagittal elevation (crest) in the middle part of the frontal bone. The frontal eminence, on the right side, is of medium development. The postorbital constriction is above average. There is a postcoronal depression of medium development behind the coronal suture. In the parietal region there is no sagittal elevation and the parietal foramen, preserved on the left side, has a maximum transverse diameter of 2 mm.

In the preserved fragment of os temporale, the depth of the man-

dibular fossa (glenoid fossa) and the size of the postglenoid process are above average. On the other hand, the articular tubercle is of moderate development. In *norma lateralis*, the occiput is moderately curved. The lambdoid flattening is very slight and there is no plano-occipital flattening. There is no occipital torus whatsoever.

This calva represents an individual of the big-headed and dolichocephalic Eurafrian type.

THE CALVA FROM LEVEL XIX

This individual, represented by a broken calva (figs. 3-4), a fragment of maxilla (fig. 5) and a broken mandible (fig. 6), carries the field number of H. 2 and belongs, according to the information given by Mr. Dolunay, to level XIX, that is to the early part of Garstang's Middle Chalcolithic period. The information given to me by Mr. Dolunay about the condition of the burial, when it was found, clearly shows that these represent Carstang's individual No. iv from level XIX.⁷

In the calva are preserved the largest portion of *os occipitale*, largest part of the left *os parietale* and a part of the right parietal bone. Of *os frontale* the middle portion of its upper part, extending to just below *metopion*, is preserved, while the part containing glabella and the brow ridges is missing. I have restored the glabella region with Plaster of Paris. As the *metopion* region is preserved, showing the slope of the forehead, the glabello-occipital length measured on this restoration probably comes near to the actual one. In the mandible are preserved the *corpus mandibulae* and the left *ramus mandibulae*, which lacks the condyle. The right *ramus mandibulae* is missing. Together with this mandible there is a small fragment of left maxilla with the three upper molars *in situ*.

Sutura sagittalis, *sutura coronalis* and *sutura lambdoidea* are completely open on both the inside and outside of the calva. The left upper and the left lower wisdom teeth had just started erupting, while the right lower wisdom tooth was still in its socket and unerupted. The calva is small and the muscle markings on its surface are weak. It appears that these remains belong to a female of about 16-18 years of age.

⁷ Garstang, 1953, p. 110.

The measurements and the cranial index of this calva are as follows :

Glabello-occipital length	: 168.00 mm.?
Maximum breadth	: 122.00 mm.
Cranial index	: 72.61?

As can be seen from these figures, the calva is small and dolichocephalic. The bones of the calva are of moderate thickness. The form of the calva, in *norma verticalis*, is pentagonoid. As can be judged from the preserved portion of *os frontale*, the slope of the forehead is slight and is much less than that of the skull from level XXIV - XXIII. The metopic suture is completely closed in the preserved upper part of *os frontale*. But as the glabella region is missing, it is not known whether this suture had also closed in this part or not. On the left side of the skull a slight degree of postcoronal depression is observed. The parietal eminence, on the left side, shows a moderate development. In *norma lateralis*, the occiput is well curved. There is seen a lambdoid flattening of moderate degree, but there is no plano-occipital flattening. There is no torus occipitalis on the occipital bone.

The measurements of the mandible are listed in Table 1. As compared with the values of recent man listed by Martin, ⁸ the height-thickness index of the corpus mandibulae is high. Although, the bone is slightly thicker than the average of Parisians (13 mm.), ⁹ still this high index is mainly due to the low corpus height of this mandible.

In *norma lateralis* the chin projection is positive and shows a moderate development. The development of *spina mentalis* is weak. There is no trace of *torus mandibularis*. The gonial angles are slightly everted outward. On the right side the foramen mentale is single and is located under the anterior part of P₄. On the other hand, on the left side the foramen mentale is under the middle of P₄, that is, it is slightly more posterior in position than that on the right side. In addition, on the left side a tiny accessory orifice is observed under the canine, at a lower level than the foramen mentale.

The measurements and indices of the available teeth of this individual are listed in Tables 2 and 3. When the robustness values

⁸ Martin, 1928, p. 979.

⁹ *Ibid.*, p. 979.

of these teeth are compared with those of a mixed series consisting of Europeans, ancient Egyptians, American Indians, Negroes and Melanesians, which I had measured at Harvard University, ¹⁰ it is seen that, with the exception of the lower canine, the Yümüktepe teeth are smaller than those of this mixed series. As the upper and lower third molars were still in their alveoli, they were not extracted and measured. But it is clearly seen that the upper and lower wisdom teeth are smaller respectively than the upper and lower second molars. That is, in both the upper and lower jaw of this individual the size of the molars diminishes from the first toward the third molar. It is known that this is an advanced character.

The shape of the first upper molar, in occlusal view, is rhomboidal (fig. 5). This tooth has four cusps. In this tooth the hypocone is well developed. The crista obliqua and the oblique groove also are well formed. The second upper molar shows a triangular shape with only three cusps. In this tooth the hypocone has disappeared while the crista obliqua is still retained. The third upper molar also presents a triangular shape and three cusps. In this tooth, in addition to the disappearance of hypocone, the crista obliqua also has been lost. There is no Carabelli cusp or Carabelli pit in any one of the preserved upper molars.

As for the mandibular teeth, the first lower molar has five cusps (fig. 6). The hypoconulid (mesoconid) of this tooth is median in position and is of medium development. This tooth, on both sides, shows a modified form of *Dryopithecus* pattern, described by Gregory. ¹¹ The second lower molar has only four cusps. In this tooth the hypoconulid has been lost. The second lower molar, on both sides, shows the late Milo Hellman's plus pattern. ¹² The third lower molar also has four cusps and no hypoconulid. In this tooth the entoconid is strongly reduced. The third lower molar also shows plus pattern.

¹⁰ Şenyürek, 1946, table 2.

¹¹ Gregory, 1916 and 1920—1921.

¹² Hellman, 1928. For the crown patterns of lower molars of ancient inhabitants of Anatolia see Şenyürek, 1952a and b.

The upper and lower molars of this individual are slightly worn. The bite of this individual, as is shown by the attrition surfaces of the lower incisors, was of the over-bite type. There are no caries on any one of the available upper and lower teeth. However, on the disto-lingual corner of the hypocone of the first upper molar there is a defect in enamel, which would probably later on be the seat of caries.

Although the glabella region is missing, the small size and the morphological features of this calva indicate that it belongs to the Mediterranean racial type.

THE BURNT HUMAN TEETH FROM LEVEL XIX

This individual is represented by an isolated left upper second molar and a small fragment of mandible containing the root of the right lower canine and the first and second right lower premolars (fig. 7), belongs to level XIX and corresponds to Garstang's burial (vi).¹³ The mandibular fragment and all the teeth preserved are burnt. Regarding this burial Garstang states: "*In Area 234 at Level XX was found an extensive deposit of burnt bones, some completely calcined white and others merely blackened; but all were found as soft as the earth in which they were embedded. No bones could be recognized with certainty, but some good teeth were collected; as these have proved to be human the deposit must rank as a mass cremation in situ*".¹⁴ That is, this burial appears to be the earliest case of cremation reported to date from Anatolia.

There is a slight contact facet on the distal face of the crown of the upper second molar, showing that the upper third molar had erupted and functioned for at least some time. The upper molar and the lower premolars are moderately worn. From these it appears that these remains belong to an adult individual.

The measurements of the available teeth are shown in Table 4. The upper second molar and the lower first premolar of this individual are smaller than those of the mixed series referred to before, while the second lower premolar is larger. All three teeth of this individual are larger than the corresponding teeth of the skull from

¹³ Garstang, 1953, p. 111.

¹⁴ Ibid., p. 111.

Level XIX described previously and the premolars are bigger than those of the mandible of a male individual, the measurements of which are listed in Table 8, thus suggesting that these burnt teeth may belong to a male individual. The upper second molar has a rhomboidal shape, in occlusal view, and four cusps. In this tooth the hypocone is moderately developed. There is no Carabelli cusp or Carabelli pit in this tooth. This tooth possessed three separate roots of which the disto-buccal one is now broken.

THE CALVA FROM LEVEL XIX - XVIII ¹⁵

This individual, represented by a calva (figs. 8-12), belongs to Level XIX-XVIII and corresponds to Garstang's burial (iii) from Level XVIII. ¹⁶ In this calva, which is nearly complete, the squamous portion of os occipitale, the right and left parietal bones and the largest part of the right and left temporal bones are preserved. Most of os frontale is also retained, with the exception of the glabella region which is broken. But as the greatest parts of right and left brow ridges are preserved, it was easy to restore the glabella with Plaster of Paris.

Pars bregmatica, pars verticis and pars obelica of sutura sagittalis are closed on the endocranial surface of the calva. On the ectocranial aspect of the calva pars bregmatica of this suture is still open whereas pars verticis is partly erased and pars obelica is mostly synostosed. On the other hand pars postica of the sagittal suture is open on both the inside and outside. Sutura coronalis and sutura lambdoidea are still open on both the internal and external surfaces of the calva. The sphenosquamosal, squamous, parietomastoid and the occipitomastoid sutures also are completely open on the endocranial and ectocranial aspects of the skull. In this calva the muscle markings are well developed and the brow ridges are exceptionally strong. The condition of the sutures and its morphological features show that this calva belongs to a male individual of about 28-29 years of age.

¹⁵ This is the skull referred to in my earlier study (Şenyürek, 1951c, p. 598, footnote 35).

¹⁶ Garstang, 1953, p. 110. The skull referred to by Garstang in footnote 1 on p. 111 is this calva (Garstang, 1953, p. 111). As this skull was found in Level XIX, Garstang attributes it to Level XVIII (Garstang, 1953, p. 110).

The measurements and indices of this calva are listed in Table 5.¹⁷ This calva is very long and narrow and is hyperdolichocephalic. The porion-bregma height measured on the left side is smaller than that taken on the right side. This is due to the fact that the skull has been warped in the ground and its right side has been pushed downward (fig. 12). Taking the measurement on the left side, which is probably nearer the original height, the auricular height-length index of this calva is chamaecephalic and its auricular height-breadth index is akrocephalic. On the other hand, the measurement taken on the right side yields hypsicephalic height-length and akrocephalic height-breadth indices. The transverse fronto-parietal index expressing the minimum frontal diameter as a percentage of the maximum breadth is eurymetopic. The mean thickness of the parietal bone, measured about one centimeter above the squamous suture, is above average.

The cranial capacity of this individual calculated according to Pearson's $359.34 + 0.000365 \times \text{length} \times \text{breadth} \times \text{auricular height}$ formula¹⁸ is 1433.16 c.c.¹⁹ That is, according to Sarasin's and Flower and Turner's classifications,²⁰ the cranial capacity of this Chalcolithic individual is in the medium category.

The form of this calva, in *norma verticalis*, is ovoid. The brow ridges are very strongly developed, approaching in size the brow ridges of some fossil *Homo sapiens* of Upper Palaeolithic period and those of modern Australian aborigines. The forehead, which is high, also shows a very strong degree of slope. The frontal bosses are weak. The postorbital constriction is pronounced. The metopic suture is completely synostosed in the preserved part of *os frontale*. On the midsagittal part of the frontal bone is seen a sagittal elevation (crest) of medium degree. The frontal sinuses of this calva are larger than those of skull No. H. 5 described before. The temporal fullness is medium. There is no postcoronal depression behind the coronal suture. The parietal bosses are weakly developed. In the parietal region is observed a strong sagittal elevation (crest) which gives the skull a scaphoid appearance (fig. 12). The temporal lines, on both

¹⁷ Other measurements and indices of this calva are listed in table 6.

¹⁸ See Martin, 1928, p. 647.

¹⁹ The porion-bregma height of the left side has been used in this calculation.

²⁰ See Martin, 1928, p. 644.

the frontal and parietal bones, are well marked. The mastoid process is large and the supramastoid crest is strongly developed. The glenoid fossa is deep and the development of the postglenoid process is above average. The articular tubercle is large. In norma lateralis the occiput of this calva is well-curved. There is only a slight degree of lambdoid flattening and there is no plano-occipital flattening. The inion is strongly developed.

The morphological features of this calva clearly show that it belongs to an individual of the Eurafrian racial type. Regarding the affinities of Eurafrian type Buxton and Rice state: "*It appears to be a type of considerable antiquity; indeed Fleure compares it with a group of skulls from the Upper Palaeolithic, included among which are the Combe Capelle skull already mentioned.*"²¹ In this connection it is worthwhile to note that the form of this Yümüktepe skull in norma lateralis comes close to that of Combe-Capelle skull, with the exception that the lambdoid flattening is less in the Anatolian skull than in the Upper Palaeolithic form.²² In norma verticalis and norma occipitalis also the Yümüktepe skull approaches the Combe-Capelle man.²³ The measurements and indices of the Combe-Capelle and Yümüktepe skulls are listed in Table 6. From this table it is seen that the skull from Yümüktepe comes very close to the Combe-Capelle skull in glabella-occipital length, glabella-lambda length, maximum breadth, bregma height measured above the glabella-lambda line, bregma-lambda and lambda-opisthion arcs, cranial index, the calvarial index, expressing the bregma height above the glabella-lambda line as a percentage of glabella-lambda length and in sagittal parieto-occipital index. It differs from the Combe-Capelle skull in having a slightly smaller glabella-inion length, slightly narrower minimum frontal diameter and a somewhat larger calvarial height measured

²¹ Buxton and Rice, 1931, pp. 69-70.

²² Compare figs. 9 and 10 with Klaatsch and Hauser, 1910, pl. XXIX, fig. 1, and Beilage 1, figs. 1 and 2. Regarding the similarity of the contour of the skull of Eurafrian type from Kish, in norma lateralis, with that of Combe-Capelle man, Buxton and Rice (1931, p. 69) state: "*The general contour of this type of Kish skull is strongly reminiscent of the calvarium of the Combe Capelle skull, except that the Kish examples are much smaller.*"

²³ Compare figs. 8 and 12 with Klaatsch and Hauser, 1910, pl. XXX, figs. 2 and 3.

above the glabella-inion line. In consequence of these in the Anatolian skull the calvarial index expressing the height above the glabella-inion line as a percentage of the glabella-inion length is higher and the fronto-parietal index is slightly smaller than in the Combe-Capelle skull. The morphological as well as metric comparison between the Combe-Capelle skull of Upper Palaeolithic Age and the Yümüktepe skull of Chalcolithic date clearly shows that the rugged and primitive Eurafrican type, as already pointed out by Fleure²⁴ and Buxton and Rice²⁵ is a modified descendant of the Upper Palaeolithic Combe-Capelle type.

THE MANDIBLE FOUND AT YÜMÜKTEPE

Among the material from Yümüktepe there is an isolated mandible (fig. 13) carrying the Roman numeral (XIX) and the area number (221). According to these markings this mandible should belong to level XIX-XVIII. But as there is no skeleton from these levels listed by Garstang²⁶ to which this mandible could belong and as no isolated mandibles from these levels are mentioned by Garstang,²⁷ the level in which this mandible may have been found is uncertain.

In the mandible the right condyle is broken and missing. In this mandible the right and left first premolars, the right second premolar, the right first molar, the right and left second molars and the left third molar are preserved. All the other teeth have been lost after death. As all the permanent teeth had erupted and had gone through a moderate degree of wear, there is no doubt that this mandible belongs to an adult individual. The morphology of the mandible, described below, shows that a male individual is being dealt with here.

The measurements of the mandible are listed in Table 7. The index of ascending ramus of this mandible approaches those of the Europeans and Chinese among the recent races listed by Martin.²⁸ The corpus mandibulae of this mandible is both thicker

²⁴ Cited by Buxton and Rice, 1931, pp. 69-70.

²⁵ Buxton and Rice, 1931, pp. 69-70.

²⁶ Garstang, 1953, pp. 110-111.

²⁷ Ibid.

²⁸ Martin, 1928, p. 983. According to Martin (1928, p. 983) the average index of ascending ramus of Europeans is 49.1 and that of Chinese 50.4.

and higher than the averages of recent races listed by Martin, with also a somewhat higher height-thickness index.²⁹

In *norma lateralis* the chin projection is positive and strong. The genial tubercles are well developed. There is no torus mandibularis. The mylohyoid line is strongly developed. The sides of the gonial angles are strongly everted. On both sides the mental foramen is single and is located under the second premolar. The place of attachment of the masseter muscle is well defined. The area of attachment of the internal pterygoid muscle is well marked. The digastric fossa shows a moderate development. The measurements and indices of the teeth of this mandible are listed in Table 8. In size the preserved teeth of this mandible are slightly larger than those of the individual from level XIX (Table 3), but its premolars are smaller than the burnt premolars listed in table 4. As for the morphology of the teeth, the first lower molar possesses five cusps. The hypoconulid (mesoconid) of this tooth is well developed. The first lower molar shows a modified form of *Dryopithecus* pattern. On the other hand, both the second and third lower molars possess only four cusps. In both the second and third lower molars the hypoconulid has completely disappeared. These teeth show Milo Hellman's plus pattern.³⁰

Among all the teeth preserved, only the right first lower molar is carious, the carie being on the back of the chewing surface. In the left first lower premolar, there is a defect in enamel on the tip portion of the buccal surface, which would probably be the site of a future carie.

THE SUCCESSION OF CRANIAL TYPES AT YÜMÜKTEPE

The account given above shows that the skulls from the Chalcolithic period of Yümüktepe are all dolichocephalic and that among these dolichocephalic crania there are two types, viz., the Eurafrikan and Mediterranean racial types. It is also evident that at Yümüktepe the more primitive and the more rugged Eurafrikan type preceded the Mediterranean type. At this site the Eurafrikan type is present in levels XXIV-XXIII and XIX-XVIII, while the

²⁹ Martin, 1928, p. 979.

³⁰ See Hellman, 1928.

skull representing the Mediterranean racial type belongs to Level XIX.

This sequence of cranial types at Yümüktepe is the opposite of that observed at Tell Al-Judaïdah in the plain of Amouq. Regarding the succession of cranial types at Amouq region Krogman states: "*The longheads precede the roundheads; Mediterraneans are in advance of Eurafrians...*"³¹ In view of this difference in the succession of cranial types at Yümüktepe and Amouq, it may be asked which one of the Eurafrian and Mediterranean racial types preceded the other in the history of Anatolia. The priority of the Mediterranean racial type at Amouq is based upon a not yet fully described single skull from phase C of period XIV at Tell Al-Judaïdah.³² Regarding this skull Krogman states: "...*although an unrestored female skull from Phase B-C (5th millenium B.C.) is almost certainly Mediterranean in type.*"³³ Phase C of period XIV at Tell Al-Judaïdah is described by R. J. Braidwood and L. Braidwood as follows: "*Amouq phase C is defined as the assemblage in which clear traces of the impact of the Halafian painted pottery style are evidenced. It is important to make clear that the indigenous ceramic still persisted; Halafian painted sherds (of clays which on microscopic analysis proved to be non-Amouqian) were restricted to ca. 5 per cent of the total sherd bulk. As the phase proceeded, local painted imitations of the Halaf ware grew in favor and some Halaf profiles were even copied in the dark-faced burnished product.*"³⁴ Thus the earliest skull of Mediterranean racial type at Tell Al-Judaïdah is roughly contemporaneous with the skulls of Mediterranean and Eurafrian racial types from Levels XIX and XIX-XVIII of Yümüktepe which belong to the earlier phases of the Middle Chal-

³¹ Krogman, 1949, p. 465.

³² This is skull XS 20 from Phase C of Level XIV of Tell Al-Judaïdah (see Krogman, 1949, p. 414). There is also the skull of an infant of about 3 1/2 years of age from the earlier Phase B of Level XIV at Tell Al-Judaïdah (Krogman, 1949, p. 414). For the skull of this infant (skull XS21), which is not yet described, Krogman (1949, p. 414) merely states: "*Infant, ca. 3 1/2 years old. Phase B. Skull and mandible. Restoration not attempted.*"

³³ Krogman, 1949, p. 420.

³⁴ R. J. Braidwood and L. Braidwood, 1953, p. 291. Krogman (1949, table 1) described phase C at Tell Al-Judaïdah as follows: "*Developed primitive and true Halaf affinities.*"

colithic or Halafian period (Levels XIX-XVII) at Mersin, but is later in date than the single skull of Eurafrian type from Level XXIV-XXIII of Yümüktepe.³⁵ Thus according to the available data, the Eurafrian type appears earlier than the Mediterranean racial type in this region.

In short, the data in hand indicates that the Eurafrian racial type preceded the Mediterranean racial type in Anatolia, in at least southern Anatolia. However, it must be kept in mind that the priority of the Eurafrian type over the Mediterranean type, is still

³⁵ Regarding the correlation of phases A-C at Amouq with the levels of Yümüktepe R. J. and L. Braidwood (1953, p. 293) make the following statement: "In our opinion, based in part on observations on the site during a visit to it in 1951, and in part on the sherds in the British School at Ankara collections, Mersin levels XIX-XXI probably correspond most closely to Amouq phase C, Mersin levels XXII-XXVI to Amouq phase B, and the sherds (which below level XXVI are marked by meter level alone) from the 1.5 m. wide trench 'A' down to 1.5 m. below water level probably correspond most closely to Amouq phase A." According to this conclusion also the skull from Level XXIV-XXIII of Yümüktepe is older in date than the skull from phase C of Tell Al-Judaidah.

As for the other early Chalcolithic skulls from this region, it may be noted that the skull from level XXIV-XXIII of Yümüktepe is earlier in date than the skulls of Eurafrian racial type from Level IX of Şeyh Höyük which, as they belong to Halafian period, in a general way correspond to the Middle Chalcolithic period (Levels XIX-XVII) at Mersin (see Şenyürek and Tunakan, 1951, pp. 431 and 439). The Early Cemetery at Gözlükule (Tarsus), which has yielded the crania of several children, is described by Ehrich (1940, p. 91) as follows: "At the present time it is not safe to assign a date to these graves, for the pottery vessels found in the jar burials have no good parallels in the strata so far excavated in Section A. They are probably earlier than 3000 B.C. and may well be associated with the Chalcolithic painted wares of the Northern al-'Obeid type, which apparently extended into the Cilician area." Regarding this Early Cemetery at Tarsus Goldman, in a later note published in the section of "archaeological news" of the American Journal of Archaeology, states (Goldman, 1949, pp. 48-49): "There were three phases of the Chalcolithic Period, which was represented by a deposit 3 1/2 meters in depth. a) The late phase extended from 27 to 29 meters. Black and red polished sherds were rare, and the chaff-tempered wares amounted to almost one hundred per cent of the bulk. Light slipped jars and bowls, both thin- and thick-walled, were the prevailing shapes, and the fabric was in great part orange colored. The finer wares had carinated profiles. There are some jars and pitchers with vertical red stripes (pl. XIV, D), but paint is on the whole rarely used. Only coarser vessels now are made of the gritty clay. To this phase belong the early graves found in 1937 when the field was tested before establishing a dump." From the information in hand, it would appear that the skulls from the Early Cemetery at Gözlükule are considerably later in date than the skull from Level XXIV-XXIII of Yümüktepe.

based upon a single skull. For this reason the conclusion reached above will perforce remain only as a tentative one until more and earlier skulls are unearthed.

As is well known some writers ³⁶ had formerly supposed that the earlier inhabitants of Anatolia were roundheaded. Among these writers, Kansu, in his study of the skulls of Seljuk Turks, had even gone so far as to state: "*The Oghuz-Seljuk Turks have not completely changed the racial physiognomy of Anatolia as has been claimed. For, from the study of anthropological and archaeological documents it is understood that this country, all the way from Eastern Anatolia to the Aegean shores, had been occupied since Protohistoric times by human elements, the majority of which were Alpine, that is Proto-Turks.*"³⁷ Then Krogman, the eminent American Palaeoanthropologist and Physical Anthropologist, in his excellent study of the skulls from Alişar Höyük clearly showed that at Alişar, which is in central Anatolia, the dolichocephals of Mediterranean racial type had antedated the brachycephals.³⁸ Afterwards, in a study based upon a larger series of crania coming from various parts of Anatolia, published in 1941, I was able to demonstrate that the vast majority of the Chalcolithic and Copper Age inhabitants of Anatolia were dolichocephals of Eurafian and Mediterranean racial types and that the brachycephals, which were of the Alpine type, were relatively rare in these periods.³⁹

³⁶ von Luschan, 1911; Fischer, 1923; Kansu, 1943, pp. 443-444 and 456.

⁴⁷ Kansu, 1943, p. 456. This passage from the article of Kansu has been translated into English by me. The Turkish text of Kansu is as follows: "*Oğuz-Selçuk Türkleri Anadolu'yu istilâ etmekle, iddia edildiği gibi, Anadolu'nun ırkı simasını tamamen değiştirmiş değildirlir. Çünkü Selçuk Türkleri Anadolu'ya geldikleri vakit bu toprakların şarkî Anadolu'dan ta Ege kıyularına kadar büyük bir ekseriyeti Alpli yani Proto-Türk olan beşer unsurları tarafından Protohistuvar'danberi meskûn olduğu, bir taraftan antropolojik, diğer taraftan arkeolojik vesikaların tetkiki ile anlaşılmaktadır.*"

³⁸ Krogman, 1937. See also Coon, 1939, pp. 136-137 and Vallois, 1939, pp. 181 and 191-192.

It may also be recorded here that in his first report published in 1933, Krogman had already indicated that at Alişar Höyük the dolichocephals had preceded the brachycephals (Krogman, 1933, p. 131).

³⁹ Şenyürek, 1941. This conclusion I reached in 1941 has been accepted and followed by Kansu and Kansu and Tunakan in their later studies (see Kansu and Tunakan, 1945, pp. 414-415; Kansu and Tunakan, 1946, pp. 542, 546, 547, 549 and 553; Kansu, 1948, p. 312).

For the present state of our knowledge on the cranial types among the early inhabitants of Anatolia see Şenyürek, 1951c.

This new study made on the Chalcolithic skulls from Yümüktepe has further confirmed this conclusion that the earlier inhabitants of Anatolia were predominantly dolichocephalic and that the brachycephals came in later, probably as invaders.⁴⁰

SUMMARY AND CONCLUSION

In summary it can be stated that the Chalcolithic skulls from Yümüktepe are all dolichocephalic and that among these dolichocephalic skulls there are two cranial types, viz., the Eurafrican and the Mediterranean racial types. At this site the more primitive and rugged Eurafrican type appears earlier than the Mediterranean type.⁴¹

R E F E R E N C E S

- BRAIDWOOD, R. J. 1937. *Mounds in the Plain of Antioch. An archaeological survey.* OIP, Vol. XLVIII, Chicago.
- BRAIDWOOD, R. J. and BRAIDWOOD, L. 1953. *The earliest village communities of Southwestern Asia.* Journal of World History, Vol. I, pp. 278-310.

⁴⁰ Şenyürek, 1941, pp. 222, 227, 240 and 245; Şenyürek, 1949, pp. 299 and 304; Şenyürek, 1951e, pp. 602, 614 and 615; Şenyürek, 1952c, p. 336.

Dr. Tahsin Özgüç, in his study on the ancient burial customs in Anatolia makes the following statement (Özgüç, 1948, p. 150): *Man würde dann sehr weitgehende Vergleichsmöglichkeiten bekommen, wenn man die anthropologischen Forschungsergebnisse von Ş.A. Kansu, der drei Rassen, nämlich die Mittelmeer-, die Eurafrikanische und die Alpine, festgestellt hat, mit dem archäologischen Material zusammenstellte.*" However, from the account given in this report it is clear that in the statement quoted Dr. Tahsin Özgüç has unfortunately confused the contributions made by different authors on the palaeoanthropology of Anatolia.

For the history of contributions made on the palaeoanthropology of Anatolia see: Şenyürek, 1949, pp. 303-304; Şenyürek, 1951b, pp. 52-55; Şenyürek, 1951e, pp. 602-605; Şenyürek, 1952c, pp. 336-337.

⁴¹ It should be noted that while this paper was still in the press a review by Professor H. V. Vallois appeared (L'Anthropologie, Vol. 58, Nos. 1-2, 1954, pp. 128-130) on the skeletons from Şeyh Höyük, studied by me and Tunakan, and two other papers of mine. In reviewing the Eurafrican type at Şeyh Höyük, Vallois (1954, P. 129) makes the following statement: "*Tous ces crânes, dans l'ensemble, peuvent être rangés dans le type racial eurafricain, confirmant par là une fois de plus l'ancienneté de ce type en Asie Mineure.*"

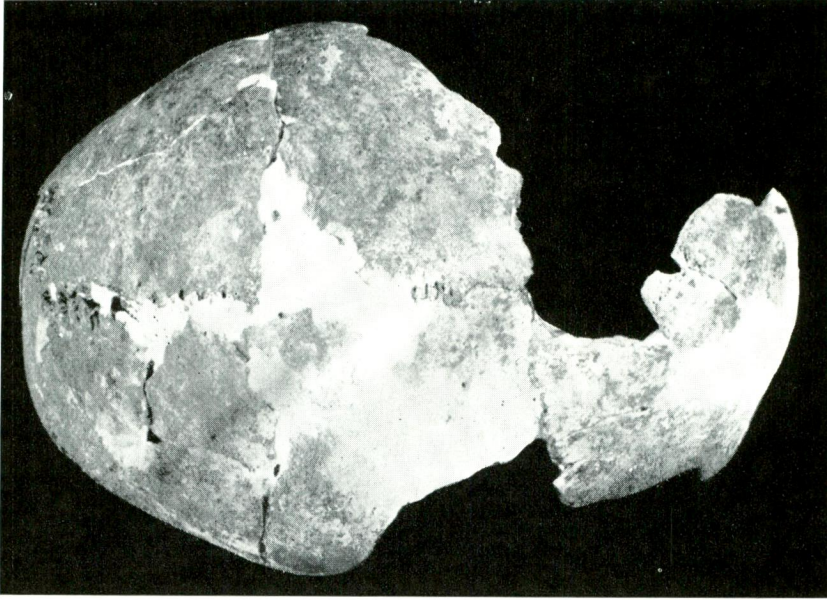

Fig. 1

Fig. 2

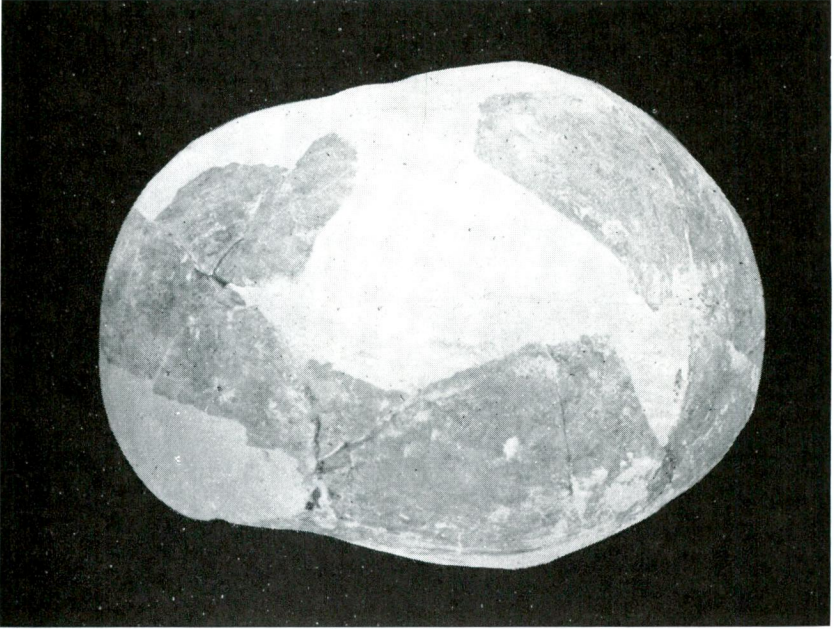

Fig. 3

Fig. 4

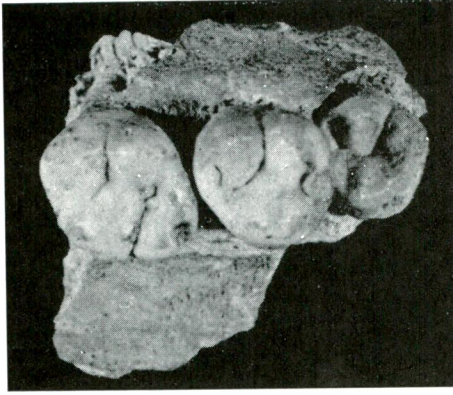

Fig. 5

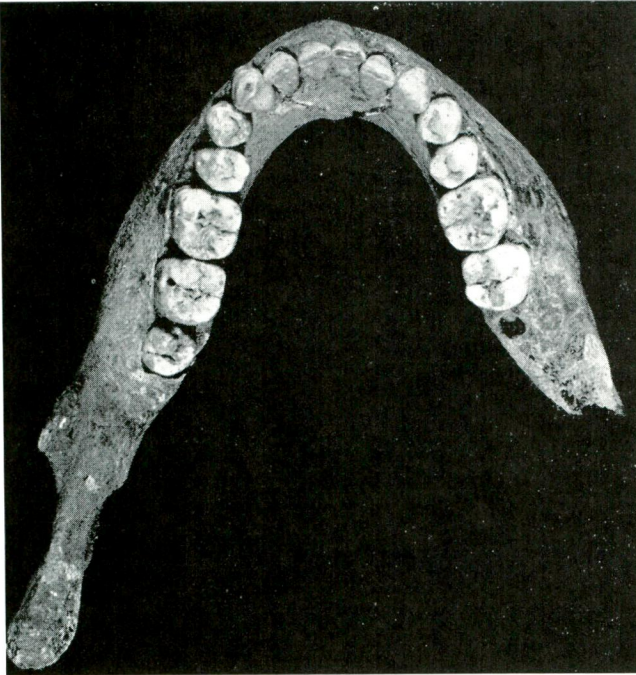

Fig. 6

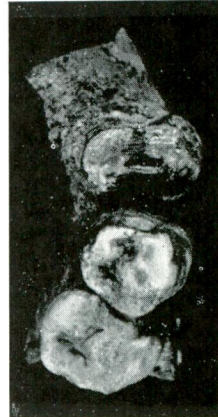

Fig. 7

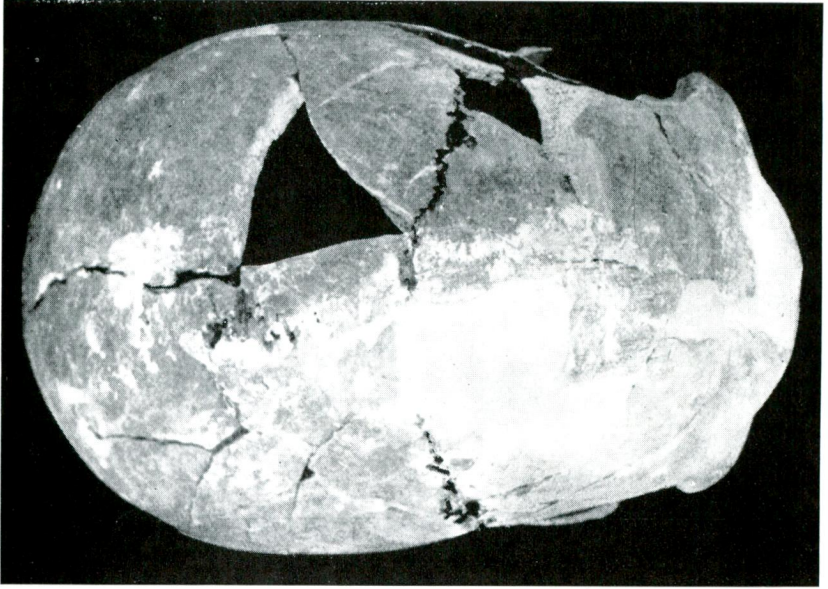

Fig. 8

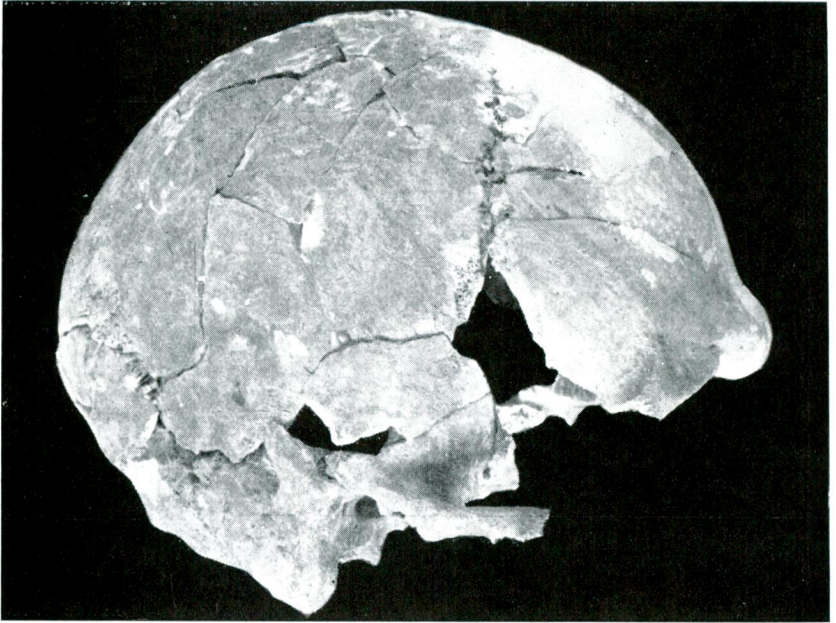

Fig. 9

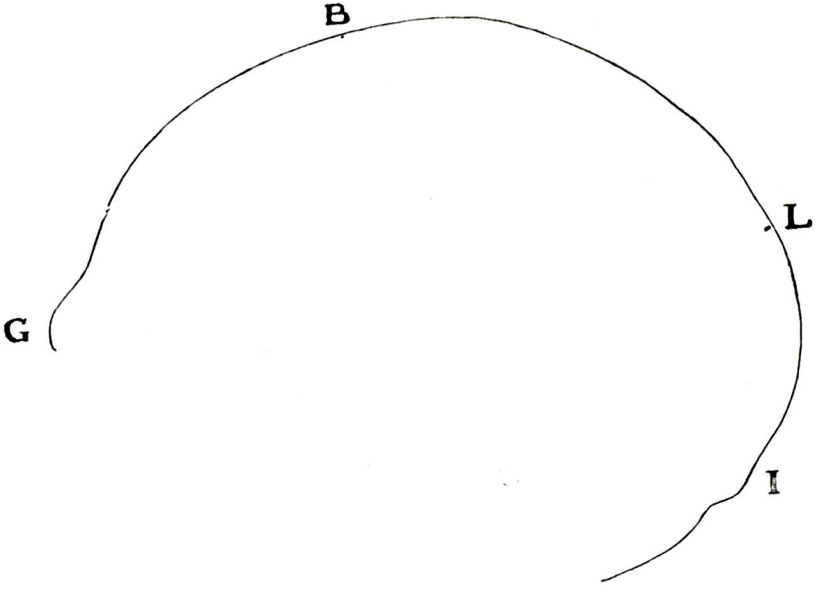

Fig. 10

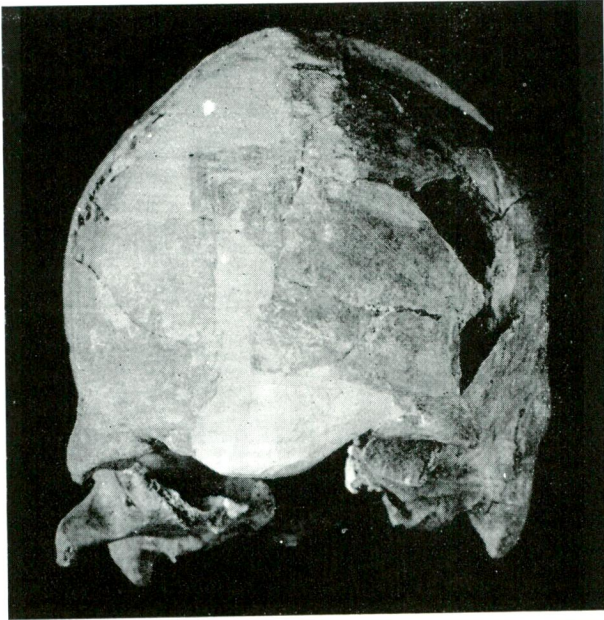

Fig. 11

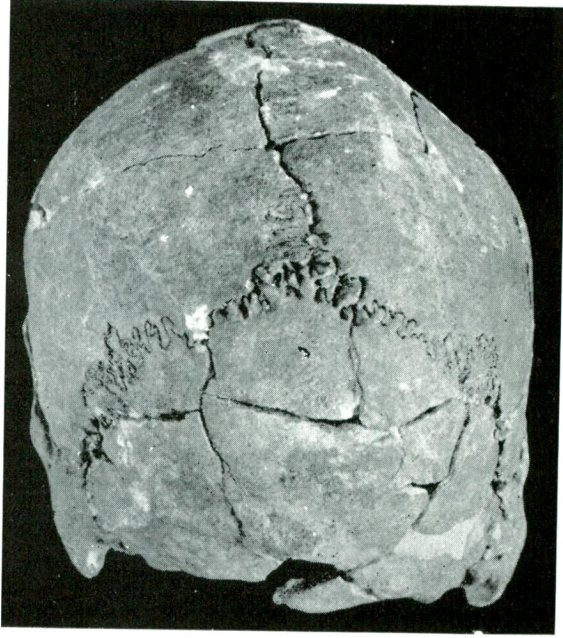

Fig. 12

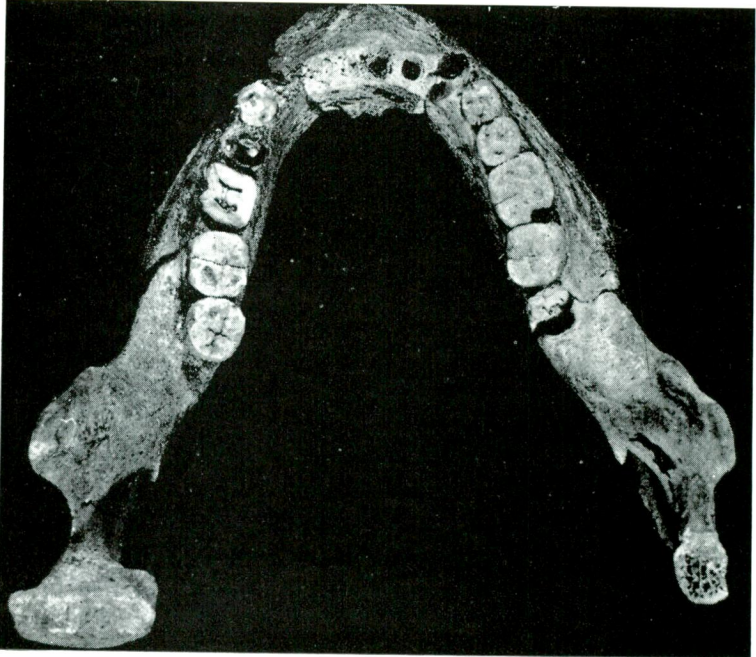

Fig. 13

- BUXTON, L. H. D. and RICE, D. T. 1931. *Report on the human remains found at Kish*. Journal of the Royal Anthropological Institute, Vol. LXI, pp. 57-119.
- COON, C. S. 1939. *The races of Europe*. New York.
- EHRICH, R. W. 1940. *Preliminary notes on Tarsus crania*. American Journal of Archaeology, Vol. XLIV, No. 1, pp. 87-92.
- FISCHER, E. 1923. "Spezielle Anthropologie: Rassenlehre", *Anthropologie, unter Leitung von G. Schwalbe und E. Fischer "Die Kultur der Gegenwart" Hrsg. von F. Hinneberg, 3 Teil, 5 Abt.* Leipzig and Berlin (Not available to the writer. Cited by Krogman, 1937, p. 279).
- GARSTANG, J. 1953. *Prehistoric Mersin. Yümük Tepe in southern Turkey*. Oxford.
- GOLDMAN, H. 1949. *Tarsus*. American Journal of Archaeology, Vol. LIII, No. 1, pp. 46-49.
- GREGORY, W. K. 1916. *Studies on the evolution of the Primates*. Bulletin of American Museum of Natural History, Vol. XXXV, pp. 239-355.
- GREGORY, W. K. 1920—1921. *The origin and evolution of the human dentition. A palaeontological review*. The Journal of Dental Research, Vol. II, Nos. 1-4 (1920) and Vol. III, No. 1 (1921).
- HELLMAN, M. 1928. *Racial characters in human dentition. Part I. A racial distribution of the Dryopithecus pattern and its modifications in the lower molar teeth of man*. Proceedings of the American Philosophical Society, Vol. LXVII, pp. 157-174.
- KANSU, Ş. A. 1943. *Selçuk Türkleri hakkında antropolojik ilk bir tetkik ve neticeleri*. İkinci Türk Tarih Kongresi, İstanbul, 20-25 Eylül, 1937. Türk Tarih Kurumu yayınlarından, IX. Seri, No. 2, İstanbul.
- KANSU, Ş. A. 1948. *İnsan ve medeniyet tekâmül tarihinde Anadolu'nun yeri*. III. Türk Tarih Kongresi, Ankara 15-20 Kasım, 1943. Türk Tarih Kurumu yayınlarından IX. Seri—No. 3, Ankara.
- KANSU, Ş. A. and TUNAKAN, S. 1945. *Türk Tarih Kurumu Alaca-Höyük kazılarında (1936—1944) Bakırçağı yerleşme katlarından çıkarılan iskeletlerin antropolojik incelenmesi*. Belleten, Vol. IX, No. 36, pp. 411-422.

- KANSU, Ş. A. and TUNAKAN, S. 1946. *Alaca-Höyük 1943—1945 kazılarında çıkarılan Kalkolitik, Bakır ve Tunç çağlarına ait halkın antropolojisi. Sur l'anthropologie de la populations des Âges Chalcolithique, du Cuivre et du Bronze mis au jour lors des fouilles d'Alacahöyük 1943—45.* Belleten, Vol. X, No. 40, pp. 539-555.
- KLAATSCH, H. and HAUSER, O. 1910. *Homo Aurignacensis Hauseri. Ein paläolithischer Skeletfund aus dem unteren Aurignacien der Station Combe-Capelle beim Montferrand (Périgord).* Praehistorische Zeitschrift, Band I, Heft 3/4, pp. 273-338.
- KROGMAN, W. M. 1933. *The cranial types.* In E. F. Schmidt's: *The Alishar Hüyük, seasons of 1928 and 1929. Part II.* OIP, Vol. XX, Researches in Anatolia—Vol. V, Chicago, pp. 122-138.
- KROGMAN, W. M. 1937. *Cranial types from Alishar Hüyük and their relations to other racial types, ancient and modern, of Europe and Western Asia.* In von der Osten's: *Alishar Hüyük, seasons of 1930—1932, Part III.* OIP, Vol. XXX, Researches in Anatolia—Vol. IX, Chicago, pp. 213-293.
- KROGMAN, W. M. 1949. *Ancient cranial types at Chatal Hüyük and Tell Al-Judaidah, Syria, from the late fifth millenium B. C. to the mid-seventh century, A.D.* Belleten, Vol. XIII, No. 51, pp. 407-477.
- VON LUSCHAN, F. 1911 : *The early inhabitants of Western Asia.* The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, Vol. XLI, pp. 221-244.
- McEWAN, C. W. 1937. *The Syrian expedition of the Oriental Institute of the University of Chicago.* American Journal of Archaeology, Vol. XLI, No. 1, pp. 8-13.
- ÖZGÜÇ, T. 1948. *Die Bestattungsbraeuche im vorgeschichtlichen Anatolien.* Veroeffentlichungen der Universitaet von Ankara, 14. Wissenschaftliche Reiche: 5. Ankara.
- ŞENYÜREK, M. S. 1941. *Anadolu Bakır Çağı ve Eti sekenesinin kraniyolojik tetkiki. A craniological study of the Copper Age and Hittite populations of Anatolia.* Belleten, Vol. V, No. 19, pp. 219-253.
- ŞENYÜREK, M. S. 1946. *Türk Tarih Kurumu adına yapılan Maşat Höyük kazısından çıkarılan kafataslarının tetkiki. Study of the skulls from Maşat Höyük, excavated under the auspices of the Turkish Historical Society.* Belleten, Vol. X, No. 38, pp. 231-254.

- ŞENYÜREK, M. S. 1949. *Truva civarında Kumtepe'de bulunmuş olan iskeletlere dair bir not. A note on the skeletons from Kumtepe, in the vicinity of Troy.* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi (Revue de la Faculté de Langue, d'Histoire et de Géographie, Université d'Ankara), Vol. VII, No. 2, pp. 295-299 and 300-304.
- ŞENYÜREK, M. S. 1951(a). *Two cases of premature suture closure among the ancient inhabitants of Anatolia.* Belleten, Vol. XV, No. 58, pp. 247-262.
- ŞENYÜREK, M. S. 1951(b). *A note on the human skeletons in the Alaca Höyük Museum.* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi (Revue de la Faculté de Langue, d'Histoire et de Géographie, Université d'Ankara), Vol. IX, Nos. 1-2, pp. 43-61.
- ŞENYÜREK, M. S. 1951(c). *The longevity of the Chalcolithic and Copper Age inhabitants of Anatolia.* Belleten, Vol. XV, No. 60, pp. 447-468.
- ŞENYÜREK, M. S. 1951(d). *A study of the human skulls from Polatlı Hüyük.* Anatolian Studies, Vol. I, pp. 63-71.
- ŞENYÜREK, M. S. 1951(e). *Fluctuation of the cranial index in Anatolia, from the fourth millenium B.C. to 1200 B.C.* Belleten, Vol. XV, No. 60, pp. 593-632.
- ŞENYÜREK, M. S. 1952(a). *A study of the dentition of the ancient inhabitants of Alaca Höyük.* Belleten, Vol. XVI, No. 62, pp. 153-224.
- ŞENYÜREK, M. S. 1952(b). *The dentition of the Chalcolithic and Copper Age inhabitants of Anatolia. Part I. A morphological study of the permanent lower molars of the Chalcolithic and Copper Age inhabitants of Anatolia.* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi (Revue de la Faculté de Langue, d'Histoire et de Géographie, Université d'Ankara), Vol. X, Nos. 1-2, pp. 57-77.
- ŞENYÜREK, M. S. 1952(c). *A study of the human skeletons from Kültepe, excavated under the auspices of the Turkish Historical Society. The skeletons from the excavation season of 1948.* Belleten, Vol. XVI, No. 63, pp. 323-343.
- ŞENYÜREK, M. S. and TUNAKAN, S. 1951. *Şeyh Höyük iskeletleri. The skeletons from Şeyh Höyük.* Belleten, Vol. XV, No. 60, pp. 431-445.
- VALLOIS, H. V. 1939. *Les ossements humains de Sialk. Contribution à l'étude de l'histoire raciale de l'Iran ancien.* In R. Ghirshman: *Fou-*

illes de Sialk, près de Kashan, Vol. II. Musée du Louvre-Département des Antiquités Orientales. Série Archéologique, tome V, pp. 113-192.

Vallois, H. V. 1954. In : *L'Anthropologie*, vol 58, Nos. 1-2, pp. 128-130.

EXPLANATION OF THE FIGURES

- Fig. 1 — Yümüktepe. The skull from Level XXIV-XXXIII in norma verticalis.
 Fig. 2 — Yümüktepe. The skull from Level XXIV-XXIII in norma lateralis.
 Fig. 3 — Yümüktepe. The skull from Level XIX in norma verticalis.
 Fig. 4 — Yümüktepe. The skull from Level XIX in norma lateralis.
 Fig. 5 — Yümüktepe. The upper right molars belonging to the skull from Level XIX.
 Fig. 6 — Yümüktepe. The mandible of the skull from Level XIX in norma verticalis.
 Fig. 7 — Yümüktepe. The burnt mandibular fragment and the teeth found at Level XIX (the root of the right canine and the first and second premolars).
 Fig. 8 — Yümüktepe. The skull from Level XIX-XXVIII in norma verticalis.
 Fig. 9 — Yümüktepe. The skull from Level XIX-XXVIII in norma lateralis.
 Fig. 10 — Yümüktepe. The sagittal contour of the skull from Level XIX-XXVIII (G=glabella, B=bregma, L=lambda, I=inion).
 Fig. 11 — Yümüktepe. The skull from Level XIX-XXVIII in norma frontalis.
 Fig. 12 — Yümüktepe. The skull from Level XIX-XXVIII in norma occipitalis.
 Fig. 13 — The mandible found at Yümüktepe in norma verticalis.

TABLE 1

Measurements of the Mandible of the Individual from Level XIX ¹

Minimum breadth of ascending ramus	34.00
Height of corpus (at foramen mentale)	28.50 ²
Thickness of corpus (at foramen mentale)	13.70 ²
Bimental width (distance between the two foramina mentalia)	45.50
Symphysis length	31.00
Height-thickness index of the corpus	48.07

¹ In this study all cranial, mandibular and dental measurements are given in millimeters.

² Average of two sides.

TABLE 2

Measurements of the Teeth of the Individual from Level XIX

Maxillary Teeth	Length	Breadth	Height (Crown)	Robustness Value ¹	Crown Index ²
M ¹	10.00	10.90	6.90 +	109.00	109.00
M ²	9.60	10.50	7.20	100.80	109.37

¹ Robustness Value = Length × Breadth.

² Crown Index = $\frac{\text{Breadth} \times 100}{\text{Length}}$.

TABLE 3
Measurements of the Teeth of the Individual from Level XIX

Mandibular Teeth	Length	Breadth	Trigonid Breadth	Talonid Breadth	Height (Crown)	Robustness Value	Crown Index	Trigonid-Talonid Index ¹
I ₁	5.00	5.80	—	—	—	29.00	116.00	—
I ₂	5.40	6.30	—	—	—	34.02	116.66	—
C ₁	6.30	7.70	—	—	—	58.51	122.22	—
P ₃	6.40	7.30	—	—	8.30	46.78	114.06	—
P ₄	6.60	8.00	—	—	7.80	52.80	121.21	—
M ₁	10.20	10.20	10.20	10.10	—	104.04	100.00	99.01
M ₂	9.60	9.90	9.90	9.50	7.60 +	95.04	103.12	95.95

$$^1 \text{Trigonid} \div \text{Talonid Index} = \frac{\text{Talonid Breadth} \times 100}{\text{Trigonid Breadth}}$$

TABLE 4
Measurements of the Burnt Teeth from Level XIX

		Length	Breadth	Robustness Value	Crown Index
Maxillary teeth	M ²	9.30	11.60	107.88	124.73
Mandibular teeth	P ₃	6.70	7.90	52.93	117.91
	P ₄	7.00	8.80	61.60	125.71

TABLE 5
Measurements of the Calva of the Individual from Level XIX-XVIII

Glabello - occipital length	197.00
Maximum breadth	131.00
Minimum frontal diameter	94.00
Porion - bregma height	L=114.00 R=125.00
Mean thickness of parietal	5.10
Horizontal circumference	520.00
Transverse arc	305.00
Cranial index	66.49
Po-b-length index	57.86—63.45
Po-b-breadth index	87.02—95.41
Fronto-parietal index	71.75

TABLE 6

Comparison of the Measurements and Indices of Combe-Capelle Skull
with those of the Skull from Level XIX-XVIII of Yümüktepe

	Combe-Capelle Skull ¹	The Skull from Level XIX-XVIII of Yümüktepe
Glabello-occipital length	198.00	197.00
Glabella-inion length	191.00	188.00
Glabella-lambda length	192.00	191.00
Maximum breadth	130.00	131.00
Minimum frontal diameter	97.00 ²	94.00
Calvarial height I (maximum height above glabella-inion line)	104.00	109.00
Calvarial height II (height of bregma above glabella-lambda line)	68.00	67.00
Bregma-lambda arc	133.00	132.00
Lambda-opisthion arc	125.00	125.00
Cranial index	65.65	66.49
Calvarial height-length index $\left(\frac{\text{calvarial height I} \times 100}{\text{glabella-inion length}} \right)$	54.45	57.97
Calvarial height-length index $\left(\frac{\text{calvarial height II} \times 100}{\text{glabella-lambda length}} \right)$	35.41	35.07
Fronto-parietal index $\left(\frac{\text{min. frontal diameter} \times 100}{\text{max. breadth}} \right)$	74.61 ³	71.75
Sagittal parieto-occipital index $\left(\frac{\text{lambda-opisthion arc} \times 100}{\text{bregma-lambda arc}} \right)$	94.00	94.69

¹ The bregma-lambda arc, the lambda-opisthion arc and the sagittal parieto-occipital index of the Combe-Capelle skull are taken from Martin who cites these figures after Saller (Martin, 1928, p. 824). All the other measurements of Combe-Capelle skull are after Klaatsch, the original describer of this fossil find (Klaatsch and Hauser, 1910).

² This is given by Klaatsch as the postorbital width (Klaatsch and Hauser, 1910, p. 304).

³ Calculated from the figures given by Klaatsch (Klaatsch and Hauser, 1910). According to Saller, cited by Martin, this index of Combe-Capelle skull is 73.00 (Martin, 1928, p. 824).

TABLE 7
Measurements of the Mandible Found at Yümüktepe

Condylö-symphyseal length	106.00?
Bigonial width	103.00
Height of ascending ramus (from gonion to highest point of condyle)	63.00
Height of ascending ramus (projected)	62.00
Minimum breadth of ascending ramus	32.00
Height of corpus (at foramen mentale)	L=34.00
Thickness of corpus (at foramen mentale)	L=15.00
Bimental width (distance between the two foramina mentalia)	49.00
Index of ascending ramus	50.79
Height-thickness index of the corpus	44.11

TABLE 8
Measurements of the Teeth of the Mandible Found at Yümüktepe

Mandibular Teeth	Length	Breadth	Trigonid Breadth	Talonid Breadth	Robustness Value	Crown Index	Trigonid-Talonid Index
P ₃	6.60	7.10	—	—	46.86	107.57	—
P ₄	6.80	7.90	—	—	53.72	116.17	—
M ₁	10.70	10.20	10.20	10.20	109.14	95.32	100.00
M ₂	10.40	9.60	9.60	9.50	99.84	92.30	98.95
M ₃	10.30	9.50	9.50	9.30	97.85	92.23	97.89

DIE HIEROGLYPHENHETHITISCHEN INSCRIFTEN VOM KARATEPE NACH DEM STANDE VON HERBST

1953

von

HELMUTH Th. BOSSERT

Dem Andenken von P. Roger T. O'Callaghan
S. J., tödlich verunglückt bei Bagdad am 5.
III. 1954

Nachdem die Leser dieser Zeitschrift über die phönizischen Inschriften vom Karatepe orientiert wurden (vgl. *Belleten XVII* 1953 S. 143-149), ist es erforderlich, etwas über die dortigen H-H Inschriften zu sagen. Diese wurden an drei Stellen der Grabung gefunden, in der Nordtoranlage, in der Südtoranlage und auf dem Gipfel des Karatepe. Die Gipfelinschrift, ein Oberflächenfund bestehend aus zwei später aneinander gepassten Bruchstücken, wurde von Dr. Steinherr und H. Anstock im Unterholz des den Gipfel damals bedeckenden Gestrüppes 1947 aufgelesen. Das zusammengesetzte Bruchstück bildet die linke obere Ecke eines in seiner Länge und Breite unbestimmbaren Steines, der Reste von zwei Zeilen aufweist. Bei der späteren Aufdeckung des "Palastes" auf dem Gipfel wurden bis heute weder weitere Inschriftenreste noch Reliefbruchstücke geborgen. Es muss daher zunächst unentschieden bleiben, ob das Inschriftenbruchstück zum Gipfelgebäude gehörte oder irgendwann vom Südtore nach dem Gipfel verschleppt wurde. Anzupassen war das Gipfelbruchstück an irgendwelche Inschriftenteile des Südtores bisjetzt nicht. Da das Gipfelbruchstück in seiner ersten Zeile rechtsläufig ist, darf man schliessen, dass die Inschrift einst ein Pendant besass, das linksläufig begann (vgl. zu ähnlich angeordneten H-H Inschriften *Belleten XVI* 1953 S. 532). Antithetische Inschriften flankieren gewöhnlich Eingänge. Unser Bruchstück gehörte also vielleicht zum Schmuck der linken Wange einer Türe. In der zweiten Zeile des Gipfelbruchstückes sind Reste des Wortes "die Hochmütigen" zu gewahren, das sonst nur Hu 57 belegbar ist. Dieses Wort fehlt zwar in der "oberen" Ho-Fassung,

unser Gipfelbruchstück kann jedoch aus hier nicht zu erörternden Gründen kaum an dieser Stelle der Ho-Fassung eingegliedert werden. Wie ich im vorausgegangenen Aufsatz darlegte, war die phönizische wie die H-H "obere" Fassung (Ho) umfangreicher als die "untere" (Hu). So bleibt vorläufig unentschieden, ob das Wort "57" im verlorenen Teil von Ho (und Pho) nochmals erschien. Immerhin macht das Gipfelbruchstück einen so nachlässig geschriebenen Eindruck, dass es schlecht zu den Ho-Inschriften passt. Die Trennungslinie zwischen der ersten und zweiten Zeile verläuft nicht waagrecht, sondern senkt sich schräg nach links unten. Die wenigen erhaltenen Zeichen sind lieblos ausgeführt. So könnte ich mir denken, dass die Inschrift zu der Türe eines Nebengebäudes, vielleicht eines Depots, gehörte. Eine grössere Anzahl von Silos habe ich sowohl im Hofe des Gipfelgebäudes als im westlichen Teil der Südoranlage freigelegt. Am Nordtore sind solche in den Fels eingetiefe Silos nicht gefunden worden. Als die Silos später durch ein Pflaster überdeckt wurden, werden Räume des Gipfelbaues zum Aufbewahren von Vorräten benutzt worden sein. Es liegt selbstverständlich nicht ausserhalb des Bereiches der Möglichkeit, dass die Gipfelinschrift zu einem grossen dritten H-H Texte gehörte, der in seinen übrigen Teilen restlos verloren ging. Da das Gipfelgebäude bis auf die Fundamente zerstört und darnach durch die Regengüsse jeder dickeren Humusbildung beraubt wurde, müssen die schwarzen, seit je sehr begehrten Basaltsteine offen zu Tage getreten sein und zum Abtransport, zur Wiederverwendung an anderer Stelle, geradezu angereizt haben. Immerhin sollten bei der Zerstörung des Gipfelbaues wenigstens einige der Orthostaten zersplittert sein. Die liegengeliebenen Reste boten der Wegschaffung keinerlei Anreiz. Doch sind, wie gesagt, im Gegensatz zur "unteren" und "oberen" Grabung auf dem Gipfel keine Inschriften- und Reliefbruchstücke zu entdecken gewesen. Wohl aber lagen zahlreiche Splitter von schwarzen Basaltsteinen herum, offenbar Abfallprodukte von an Ort und Stelle behauenen Basaltblöcken, die auf dem Gipfel als Schwellensteine oder Holzsäulenstützen fast in jedem grösseren Raume Verwendung fanden.

Was die Hu-Inschriften der "unteren" Grabung anlangt, so habe ich im Frühjahr 1953 einen Plan veröffentlicht, der die Fundlage der H-H und phönizischen Texte veranschaulicht (Jahrbuch

f. kleinasiat. Forsch. II 1953 S. 304-305). Glücklicherweise befindet sich die Mehrzahl der H-H Inschriften in situ. Sie sind, wenn auch restaurationsbedürftig, von kleineren Beschädigungen abgesehen, vollständig erhalten. Ausnahmen bilden die Orthostaten Nr. 1, 3 und 6 sowie die Sockelinschriften Nr. 4 und 7. Am bedauerlichsten ist die Zerstörung des Orthostaten Nr. 6 und der Sockelinschrift Nr. 7, weil für diese Inschriftenteile die "obere" Parallelfassung gleichfalls aussetzt (vgl. Jahrb. f. kleinasiat. Forsch. II 1952 S. 178-179). Während die "untere" phönizische Inschrift (Phu), wie ich in meinem vorausgehenden Aufsatz ausführte, komplett ist, muss die "untere" H-H Fassung (Hu) als unvollständig und zum Teil nicht ergänzbar bezeichnet werden, wenigstens was die Sätze XLI - XLVII betrifft.

In der ersten Grabungskampagne 1947 wurde bei der Freilegung der östlichen Nebenkammer der dreizeilige Orthostat Nr. 1 in situ gefunden. Allerdings fehlte seine obere Hälfte. Noch im gleichen Jahre gelang es mir, den Orthostaten, durch drei nicht in situ gefundene Bruchstücke zu vervollständigen (Abb. 1). Erst im Jahre 1952 kam ein weiterer Zuwachs: ein kleiner Splitter ergänzte das Gottesdeterminativ der linken oberen Ecke (Abb. 2). Im darauffolgenden Jahre wurden drei weitere Bruchstücke gefunden, sodass diese Inschrift bis auf die rechte obere Ecke nunmehr vollständig ist (Abb. 3). Der Text des Orthostaten Nr. 1 ist wichtig, weil der "obere" Paralleltext noch so gut wie völlig fehlt (vgl. die Sätze I - III; Archiv Orientální XVIII Nr. 3 1950 S. 18). Die neu gefundenen Bruchstücke haben alle meine Ergänzungen bestätigt.

Schon dieses Beispiel zeigt dem unvoreingenommenen Leser, dass die Arbeit an den Karatepe-Inschriften keineswegs abgeschlossen ist, wenn auch die Grabungstätigkeit bereits seit zwei Jahren ruht. Die Zusammensetzung der Inschriften (und Skulpturen) nimmt noch eine Reihe von Jahren in Anspruch. Wir setzen unsere ganze Kraft ein, diese Arbeit zu beschleunigen, sind aber an die Universitätsferien sowie an das Tempo des Restaurators und seiner Gehilfen gebunden. Basaltblöcke sind keine Tontafeln, mit deren Bruchstücken man im Museum "spielend" fertig wird. Bei einer Sonnentemperatur von 50-60 Grad in schattenlosem Terrain die passenden Steine aus tausenden von Bruchstücken herauszusuchen, ist eine

Arbeit, die sich nur unter Zusammenraffung aller geistigen und körperlichen Kräfte vollzieht. Dazu kommt erschwerend, dass das Gewicht der Basaltstücke zwischen einigen 100 Kilo und einigen Gramm schwankt, sodass ein Join oft nur unter der Mithilfe mehrerer Arbeiter versucht werden kann. Selbst wenn ein Join gelang, ist er zunächst nicht von Dauer, denn das Befestigen der Bruchstücke durch den Restaurator kann erst erfolgen, wenn der Orthostat in all seinen erreichbaren Teilen zusammengebracht ist und wenn der Restaurator für diese Arbeit zur Verfügung steht.

Der nicht in situ gefundene, die Sätze XII - XIX umfassende Orthostat Nr. 3 wurde schon 1947 aus zwei Teilen provisorisch zusammengesetzt, um abgeklatscht und fotografiert werden zu können (Abb. 4). Die rechte obere sowie die rechte untere Ecke fehlten. 1952 konnte die rechte obere Ecke durch zwei Bruchstücke ausgefüllt werden (Abb. 5). Noch ein kleines Bruchstück, das sich an die seitliche Bruchfläche anpassen liess, kam 1953 hinzu. Trotzdem macht der fehlende Teil immer noch etwa ein Drittel der Inschrift aus. Der Verlust ist insofern nicht schlimm, als für diesen Teil die "obere" Fassung ergänzend eintritt. Die Wörter 98-100 von Satz XIX fehlen allerdings in beiden Fassungen.

Der die Sätze XX bis Anfang XXIV bietende, aus vier Steinen bestehende Sockel Nr. 4 hat durch das Abrutschen des darauf ruhenden Löwen sowie des Orthostaten Nr. 3 stark gelitten. Mehr oder weniger wurden alle vier Steine in Mitleidenschaft gezogen. Besonders stark zersplittert ist der 1. und 2. Stein, die beide 1952 restauriert wurden. Ich gebe von dem zweiseitig beschriebenen 1. Stein eine Aufnahme der Längsseite (Abb. 6). Leider werden zur Ergänzung dieses und der drei anderen Sockelsteine kaum mehr Bruchstücke auftauchen: sie sind durch das Gewicht des auf sie herabstürzenden Löwen und des Orthostaten Nr. 3 zu Pulver zermahlen worden. Trotzdem konnte Dr. Steinherr während der Grabung noch Zeichenspurten beobachten, von denen heute kaum mehr etwas zu sehen ist. Seine Skizzen des Grabungsbefundes haben hier Quellenwert.

Die Sockelinschrift Nr. 7 umfasst, soweit sie noch in situ erhalten blieb, die Sätze XLVIII - XLIX. Die in den Jahren 1952 und 1953 gefundenen H-H Bruchstücke ermöglichten in Verbindung

mit früher schon aufgelesenen Inschriftenteilen die Feststellung, dass zur Sockelinschrift Nr. 7 auch die Sätze XLIV - XLVII gehörten. Die Lücken in diesen Sätzen (vgl. *Jahrb. f. kleinasiat. Forsch.* II 1952 S. 179) können jetzt einigermassen ausgefüllt werden, was insofern wichtig ist, als die "obere" H-H Parallelfassung in diesem Teil noch fehlt. Ob die Sätze XLI - XLIII auf einem Orthostaten (Nr. 6) standen oder gleichfalls auf den Sockel Nr. 7 geschrieben waren, lässt sich augenblicklich noch nicht entscheiden. Zu Gunsten der zuletzt geäußerten Vermutung könnte angeführt werden, dass die wenigen Bruchstücke, die bisjetzt zur Füllung der Sätze XLI - XLIII vorliegen, alle wie die Sockelinschrift Nr. 7 linksläufig sind. Bei einer Orthostateninschrift von mindesten drei Zeilen muss die zweite Zeile rechtsläufig sein. Zufällig können von dieser Zeile noch keine Bruchstücke gefunden sein. Zu beachten bleibt jedoch ferner, dass keines der Bruchstücke Reste von Zeilenlinien gewahren lässt. Ich hoffe, dass die fortschreitende Restauration über den fraglichen Orthostaten Nr. 6 Klarheit verschaffen wird.

Die H-H Löweninschrift Nr. 8 umfasst die Sätze L - LI a (Mitte; einschliesslich Wort 290), setzt also inhaltlich die Sockelinschrift Nr. 7 fort. Die Wörter 278-290 bedecken beim Hals beginnend den Löwenleib bis zum Schwanz. Der Kopf mit dem Beginn der Löweninschrift ist bis heute noch nicht dem Körper angefügt, sodass eine Gesamtaufnahme des Löwen nebst der auf der Kruppe aufsitzenden Zwickelinschrift unmöglich war (vgl. meine Ausführungen im *Jahrb. f. kleinasiat. Forsch.* II 1953 S. 308). Abb. 7 zeigt den Stand der Arbeit am Löwen vom Jahre 1952. Der Kopf des Löwen liegt rechts unten am Boden. Unter dem Löwen werden die Zerstörungen der Sockelinschrift Nr. 10 deutlich, die noch nicht behoben werden konnten.

Von den H-H Inschriften der "oberen" Grabung sind lediglich zwei Sockelinschriften in situ gefunden worden. Die eine, vollständig erhaltene, beginnt am Ende des Satzes XLVII mit dem letzten Teil von Wort 260 und schliesst mit Wort 272, also mit dem Ende von Satz XLVIII. Wäre der Rest des Wortes 260 nicht erhalten, würde diese Sockelinschrift vorläufig nicht einzuordnen sein, denn die Opferformel (Wort 261-272) ist an dieser Stelle der "oberen" phönizischen Fassung ausgelassen, worauf im vorausgehenden Auf-

satz aufmerksam gemacht wurde. Aus dieser Beobachtung ist zu schliessen, dass der Ho-Text vom Pho-Text in der Aufeinanderfolge der Sätze abweichen kann. Fraglos war die Opferformel in Pho an einer späteren, noch nicht wiedergefundenen Stelle der Inschrift gebracht worden. In unserem Falle stimmen Ho mit Hu (und Phu) überein.

Die zweite in situ befindliche Sockelinschrift steht auf zwei Steinen der westlichen Nebenkammer und gehört zu jenen Ho-Inschriftenteilen, die in Hu und Phu keine Entsprechungen haben. Wie Abb. 8 zeigt, ist die rechte obere Ecke des linken Steines von mir aus zwei Bruchstücken provisorisch ergänzt. Einige Splitter fehlen noch, doch ist die Lesung aller Zeichen gesichert. Ich gebe die beiden Sätze in Abb. 9 in Wörter zerlegt und "übersetze" diese wie folgt:

"Weil (?) er (sie) aber ausser (?) der Stadt Kurupāra (Kuru-pāda?) der Stadt Pāda diene(n), so "bestraf"-te (mittels Kreuzigung?) der Gott und der von den Göttern Geliebte diese tulal(i)ā."

Ein Kommentar kann an dieser Stelle nicht gegeben werden, bemerkt sei, dass über den beiden Gottesideogrammen versehentlich (?) kein Worttrenner, sondern nur ein senkrechter Strich steht. Es ist klar, dass, wie man auch die beiden Sätze interpretieren mag, ein längerer vorausgehender Teil erforderlich ist, der den Zusammenhang zu dem hier Vorgelegten herstellt. Ob unsere beiden Sätze einen Abschnitt historischen Inhaltes beschliessen, muss vorläufig dahingestellt bleiben. Sicher ist nur, dass der in Abb. 9 wiedergegebene Inschriftenteil nach der erwähnten Ho-Opferformel und vor der auf einem Löwen stehenden Ho-Fluchformel eingeordnet werden muss.

Von den nicht in situ gefundenen Ho-Inschriften ist nur eine einzige, die einzeilige Inschrift mit den Wörtern Ho 149-161 unterhalb des Reliefs der sitzenden Königin, hinter der ein Fliegenwedler steht, vollständig (oft abgebildet; z.B. Philadelphia University Museum Bulletin XVII Nr. 2 1952 S. 53 Abb. 35). Alle anderen Inschriften sind unvollständig und noch nicht zusammengesetzt. Rekonstruktionsversuche auf dem Papier liegen zwar vor, sind aber zur Veröffentlichung ungeeignet, da die Anpassung der Originalteile erfahrungsgemäss manchmal zu abweichenden Ergebnissen führt. Sicher ist, dass jeweils ein Löwe die Ho-Inschrift eröffnete und

Abb. 2

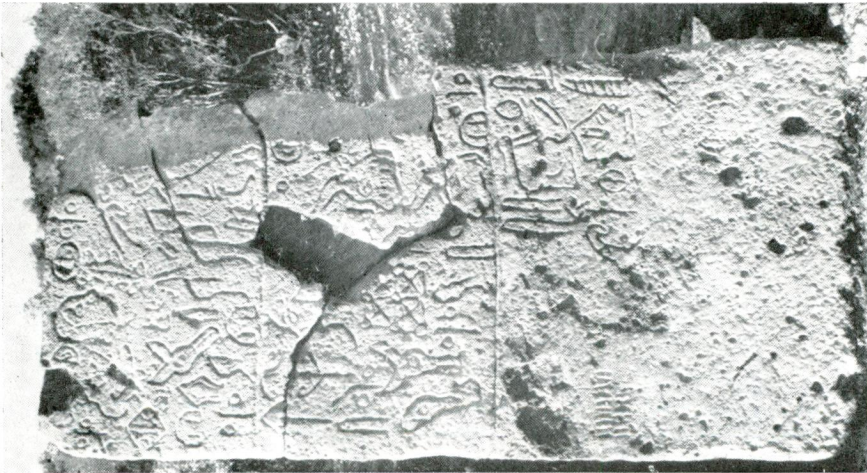

Abb. 1

Abb. 3

Abb. 4

Abb. 5

H. Th. Bossert

Abb. 6

Abb. 7

Abb. 8

5'	4'	3'	2'	1'
[] Phio

11'	10'	9'	8'	7'	6'
[] Phio

Abb. 9

beschloss. Von beiden Löwen ist je ein grosses Bruchstück in Abbildung vorgelegt worden (Bossert-Çambel, Karatepe 1946 Abb. 14, 15, 20; Bossert-Alkım, Karatepe 1947 Abb. 139).

Eine siebenzeilige und eine dreizeilige Ho-Inschrift scheint auf den ersten Blick vollständig zu sein. Bei der siebenzeiligen fehlt jedoch links eine Stele oder ein Relief, auf dem die Zeilenenden und -anfänge standen. Die dreizeilige, aus zwei Steinen bestehende Ho-Inschrift ist ebenfalls unvollständig. Zu ihrer Ergänzung fehlt ein dritter Stein, der rechts von den beiden erhaltenen Steinen die Zeilenanfänge und -enden enthielt. Wäre die Hu-Fassung nicht vorhanden, hätte das Fehlen dieser Teile schwerlich festgestellt werden können und es wäre zu abwegigen Interpretationen gekommen. Die Erkenntnis, dass H-H Inschriften sich auf Nachbarsteinen fortsetzen können, ist vielleicht banal, aber trotzdem bei ähnlichen Funden, z.B. in Karkamis, manchmal vergessen worden.

Besonders schwierig gestaltet sich die Rekonstruktion derjenigen Ho-Inschriften, die in Hu ausgelassen sind und für die die Ph-Fassung noch nicht vorliegt. Soweit solche Bruchstücke nicht aneinander zu passen sind, können die Lücken zur Zeit nicht überbrückt werden.

Als ich im Herbst 1947 von der ersten Karatepe-Grabung zurückkehrte, hielt ich es für meine Pflicht, den Phu-Text sofort einer Reihe von bekannten Semitisten in Abschrift zugänglich zu machen. Die meisten dieser Gelehrten sind meiner Bitte, diesen Text zu übersetzen, gefolgt, andere haben durch Teiluntersuchungen das Verständnis einzelner Wörter, Sätze oder Konstruktionen gefördert. Obwohl das Phönizische eine dem Hebräischen nahestehende Sprache ist, also verhältnismässig leicht verstanden werden kann, weichen die Übersetzungen des Phu-Textes in manchen Punkten von einander ab. Meist konnte der H-H Text die Entscheidung herbeiführen, ob der eine oder andere Übersetzungsvorschlag zu bevorzugen war. Dass bei einer Pionierarbeit —eine solche war die Übersetzung der phönizischen Karatepe-Inschrift— Fehler gemacht wurden, ist verständlich. Dabei unterliefen mitunter sogar geradezu komisch anmutende Irrtümer. Ein englischer Gelehrter las aus dem Phu-Texte einen Mann namens Inak heraus, weil er das phönizische Personalpronomen 'nk "ich" für einen Namen hielt!

Von einem deutschen Hethitologen, bekannt auch als Autor einer phönizischen Grammatik, wurde der Beiname des phönizischen Gottes "Rešeph der Vögel" mit "Geflügel" übersetzt, das das Danunavolk in Sättigung und Annehmlichkeit verspeisen sollte! Derselbe Forscher "legte mitten auf das Brett Genüge des Faserstoffes der Spindeln", während in Wirklichkeit an der betreffenden Stelle "Frauen mit Spindeln in der Hand (ungestört auf den Strassen) spazieren gehen konnten." Die neueste Übersetzung der Phu-Inschrift wurde von Cyrus H. Gordon in einem Karatepe gewidmeten Kapitel seines Buches "Introduction to Old Testament times (1953 S. 197 ff) vorgelegt. Gordons Übersetzung berücksichtigt den letzten Stand der Forschung, wird sich aber trotzdem nach völliger Übersetzung der H-H Version da und dort kleine Retuschen gefallen lassen müssen.

Wir hoffen, in diesem Jahre einen weiteren Teil der Bilingue interpretieren zu können. Dass sich das Erscheinen des nächsten Bilinguen-Aufsatzes verzögerte, beruht darauf, dass das "Jahrbuch für kleinasiatische Forschung" erst nach langwierigen Verhandlungen mit verschiedenen Verlegern von der Literarischen Fakultät der Istanbuler Universität übernommen wurde.

Istanbul, Mitte Januar 1954.

NACHTRAG ZU BELLETEN XVII 1953 S. 143-149

Der Aufstellungsort des semitischen Löwens (Res. 12) wird ausserdem durch die Fundlage des grössten Löwenbruchstücks bestätigt, das unweit seines S. 149 von mir erschlossenen Standplatzes im Frühjahr 1947 auf dem Lageplan eingezeichnet wurde (vgl. Bossert u. Alkim, Karatepe 1947 Taf. XXXIX Abb. 213, Fundstelle C).

SON ASUR AĞINA AIT ON KABARTMA PARÇASI

Dr. MUSTAFA KALA

G i r i Ő

1903 yılında, British Mseum adına Koyuncuk'ta ¹ kazı yapmak msaadesini alan L. W. King, kendi ifadesine göre, burada ˆsur kıraliyet sarayını meydana çıkarmak istiyordu.² İŞte bu kazıdan olduğunu tahmin ettiğimiz, İstanbul Arkeoloji Mzelerine intikal eden eserler arasında, malzemenin cinsine ve iŐleniŐteki slba göre, aynı kabartmalar serisine ait olması icabeden 9 tane alçak kabartma (Bas Reliefes) parçası ³ burada bizim etüd konumuzu teşkil etmektedir. Ayrıca bir onuncu parça sahne ve konu itibariyle ötekilere uymakta ise de, gerek kabartmanın malzemesi, yani taşın cinsi, gerekse iŐleniŐteki sanat üslubu biraz daha farklı ve kaba olduğundan, bunu ötekilerden ayrı tutmak daha doğru olacaktır. Bu on parça buğn Arkeoloji Müzelerinde teşhir edilmektedir.⁴

ˆsur kralı Sargon II nin (M.. 721 - 705) oğlu Sanherib buğnk Koyuncuk dağının güneybatı nihayetinde, kendi adı ile adlandırılan bir saray yaptırmıŐtı. Bu sarayın salon ve oda duvarları, çeşitli cinste taşlar üzerine, av, harp, eğlence ve türlü seramoni sahnelerine ait kabartmalarla süslenmiŐti. Kendisinden sonraki yıllarda bu saray, büyük oğlu ˆsurbanipal tarafından da, harp icraatlarını ihtiva eden kabartmalarla süslenmiştir.⁵

¹ Bugünkü Musul yakınında bir höyüğün adıdır.

² Bu nokta merhum Hamdi Bey'in muhaberatından anlaşılmaktadır. Yine bu muhaberatından anlaŐıldıĐına göre, King burada bulduğu kabartmaları tekrar toprağa gömmüŐ ve kendisine bunun sebebi sorulduğu zaman da eserlerin ehemiyetsizliklerini ileri sürerek bizleri buğn hayrette bırakmıştır.

³ Bu parçaların King tarafından ıkarılanlar olduğu ve tekrar gömülüp gmlmedikleri maalesef kat'i olarak tevsik edilemiyor.

⁴ Vaktiyle E. Unger tarafından envanter ve teŐhirleri yapılan bu eserlerin buldukları yer Eski Şark Eserleri Müzesinde 6. salonda 9. camekndir. Burada 6337 envanter numaralı eser, idari sebepler dolayısıyla, yerinde bulunamadığından, aynı parçalara ait olması çok muhtemel olmasına rağmen etdmze alınamamıŐtır.

⁵ Bihassa Elam kralı Teumman'a karşı yapılan seferlere ait sahneler bunlara aittir.

Âsurbanipal'in ayrıca Koyuncuk dağının kuzey nihayetinde kendi sarayı da vardır. Son Âsur çağı diyebileceğimiz bu çağın hemen bütün kırallarının kabartmalarında görülen üslup, motif ve elemanlar⁶ hemen hemen aynıdır. Bu bakımdan ele geçen eserde, mahiyetini tam olarak açıklıyan bir kitabe⁷ veya başka bir delil bulunmadıkça, hangi kırala ait olduğunu kestirmek zordur.

İşte bunun içindir ki, biz, eserlerin önce, kısa bir tasvirinden sonra mümkün olan karşılaştırma ve izahlara geçeceğiz. Bu maksatla da her eseri bir paragraf altında, ve konu itibarile birbirine yakın olanları yanyana ele alacağız. Her eserin fotoğrafı birer levha halinde yazımızın sonuna konmuş ve bunlar kendilerine ayrılan paragraf numaralarıyla işaretlenmiştir. Ayrıca eserlerin burada aldıkları numaralarla müze envanter numaralarını ve ölçülerini veren bir liste ilâve edilmiştir. Hemen hepsinin malzemesi bazalt taşı olduğundan her eserin tasvirinde malzemeden bahsetmek istemiyoruz.

TASVİR, KARŞILAŞTIRMA VE AÇIKLAMALAR

I — 1 - *Tasvir* :

Atından inmiş bir süvari sağa doğru gitmektedir. Sırtında oldukça büyük bir tulum ve sol elinde bir kamçı vardır. Tulumun arkasında bir atın burun, ağız ve çehre kısımları görülmektedir. Süvari yahut muharip, sağ eliyle atın gemini tutuyor. Tutulan geminin bir ucu aşağıya sarkmaktadır. Muharibin saç ve sakalları uzun ve buklelidir.⁸ Elbise kısa kollu, uzun etekli ve önü açıktır; göğüs kısmı süslü, kenarlar pileli ve belinde süslü, kalınca bir kemer vardır. Sağ omuzdan kemere kadar inen, yuvarlak dairelerle süslü bir mnevra kemeri görülmektedir. Belin sol tarafına takılmış bir kılıcın ucu arka taraftan ve başı da önde, kamçı tutan sol elin altında görülmektedir. Kemer istikametinde ön tarafta başka bir muharibin kılıcının ucu görülmektedir.

⁶ Kabartmalarımızda bilhassa techizat olarak kullanılan elemanları şöyle sıralayabiliriz: Kılıç, sadak, ok, yay, tulum, mızrak, kemer, mnevra kayışı ve benzerleri...

⁷ Parçalarımızdan yalnız bir tanesinde, ve bizi bu hususta tatmin edemeyecek durumda, bir satırın izleri vardır (No. II).

⁸ Bu hususta bk. s. 48.

2 - Karşılaştırma ve açıklamalar :

Tulum ve başlık hariç olmak üzere muharip bilhassa kıyafet bakımından No. III ün aynıdır⁹. Başka Âsur skülpürleriyle karşılaştırırsak Paterson; Assyrian Sculptures¹⁰ CVI ve bilhassa Paterson Palace of Sinacherib, 57 - 58 lerde benzerlerini görebiliriz. Sonuncuda atlarından inmiş muharipler onları, bizim parçamızda olduğu gibi, gemlerinden tutarak sevk etmektedirler. Buradaki bütün kıyafet ve teçizat bizimkine uymaktadır, yalnız bizde sivri başlık yoktur. Kamçı ve baş kıyafeti¹¹ benzerliğini 97₁₄ te sola doğru giden arkadaki muharipte görebiliyoruz. Bundan başka 97, 12, 13 lerde birbiri ardından atlarını sevkeden kılıçlı süvarileri görüyoruz. Bunlar sola doğru gittiklerinden, esasen daima sola takılan kılıçları tam olarak görülmektedir. Halbuki bizim kabartmada kılıç arkada kaldığından, ancak ucu görülebiliyor. Bu itibarla gerek burada gerekse No. III te uçlarını gördüğümüz kılıçlar hakkında bir fikir edinmek mümkün olmaktadır. Başkaca parçamızın muhafaza edilen kısımları sağlam durumdadır.

II * — 1 - Tasvir :

Bir muharip başı . . . Baş ve kulakları sivri uçlu bir başlık örtmektedir. Başlığın sivri ucu üzerinden sağa doğru yatay olarak uzanan bir mızrağın takriben yarısı görülmektedir. Muharibin saçı arkada topuz halinde ve sakalı uzun ve kıvrıkcık olarak tasvir edilmiştir. Sakalın önünde dörttebir daire şeklinde ve kenarı süslü bir kabartma vardır. Gerdanın altında başhyan elbisenin süslü kenarı görülmekte ve saç topuzunun arkasında bir kabarıntı bulunmaktadır. Muhari-

⁹ Gerek bizim kabartmalarımızda gerekse karşılaştırdığımız kabartmalardaki kısa kollu, uzun etekli ve önden açık elbiseler bir nevi zırh olarak yapılmıştır. Bu zırha "siriam"denmekte ve Doç. Dr. Kemal Balkan'a göre bu kelime, Kasça'dan akkadça'ya geçmiş olabilir şeklinde izah edilmektedir.

¹⁰ Hemen bütün parçalarımızı R. A. Paterson'un bu iki eserinde toplanan Âsur kabartmalarıyla karşılaştıracamız. Assyrian Sculptures'de levhalar romen rakkamlarıyla ve Palace of Sinacherib'de de lâtin rakkamlarıyla numaralandıklarından, sırası geldikçe, her defasında bu iki eserin adlarını vermeden, kısaca kendi levha numaralarını vereceğiz. Bizim parçaları da paragraf numaralarını göstermek suretiyle ve No. I, II, III gibi göstereceğiz.

¹¹ Peruka için bk. s. 48.

* Bu parçaya ait küçük bir özet, İstanbul Arkoloji Müzeleri yaylığı No. 5 s. 64 v. d. da evvelce verilmiştir.

bin karşısında sağ kenarda başka bir iz yarı daire şeklinde görülüyor. Kabartmanın üst kenarında bir satırlık çivi yazısı kitabesinin altı işareti vardır.¹² Bu satırın iki santimetre kadar yukarısında kabartmanın üst kenar çizgisi bulunuyor. Taşın bu kenarı kırık olmadığı gibi işlenmiş değildir. Parçanın muhafaza edilen kısmının sol tarafı biraz zedelenmiş ve bu sebeple başın arka yarısından ince bir tabaka kabuk halinde dökülmüştür.

2 - Karşılaştırma ve açıklamalar :

Bu parçayı biraz olsun anlayabilmek için XIV, LVII ve 19-20 levhalarına bakmak kâfidir. Buralarda tam olarak görülen sahneler, at üzerinde mızrakla muharebeye iştirak eden muharipleri göstermektedir. Bilhassa XIV teki muharip sola doğru koşan atının üzerinde ve sol eliyle mızrağını, sivri külâhının üzerinden ileri doğru uzatmakta ve mızrağın takriben ortası başlığın sivri ucu hizasında bulunmaktadır. Burada bilhassa atın başlığına ait ve tepesinde duran madeni süs, kabartmamızda sağ kenardaki izleri hatırlatmaktadır. Bizim parçada da durum aşağı yukarı aynı olup muharibin hücum istikameti sağa doğrudur. Ayrıca sol alt kenarda gördüğümüz izin de mızrağı kaldıran sağ kola ait olduğu anlaşılıyor. Aynı sahnelere 12, 13, 14 ve CVIII - CIX lerde de tesadüf edilmektedir. Bizim parçamızda bu sahnelere nazaran mızrak yukarıda yatay olarak tutulmaktadır. Bundan hedefin biraz daha ilerde olduğu düşünülebilir.

Yukarda tasvirini yaparken sivri külâh veya başlık dediğimiz nesne ancak bir miğferdir. Bu miğferin kulaklık kısımları ve kenarlarındaki çizgiler hemen bütün kabartmalarda aynıdır. Kenar çizgileri ön tarafta yukarı doğru kıvrılarak bir süs yapmaktadır. Aynı miğfer bizim No. III de de vardır.

Taşın üst kenarı kırık, ve işlenmiş olmadığından bu parçanın üst kenara ait olduğu kolaylıkla anlaşılacaktır. Bu parça burada işlemek üzere ele aldığımız on parçadan, kitabe ihtiva eden yegânesidir. Fakat maalesef bu kitabede bize bu eserlerin bütünü hakkında tam ve kat'i bilgi verecek durumda değildir. Buna rağmen filolojinin yardımıyla, bazı ipuçları çıkarmağa çalışacağız: Kitabenin mevcut olan kısımları iyi muhafaza edilmiş olmasına rağmen burada bir kopyasını da verebiliriz. (Bk. res. XI.).

¹² Bk. res. XI

Mevcut işaretlerin okunuşu: .D] ¹³ AŞŞUR^{ki} ŞA-KİN Ş[İ... öteyandan, Elam kralı Teuman üzerine yaptığı seferlerle onu ağır ve kat'i mağlubiyetlere uğratmış olan Âsurbanipal'in saray skulptürlerini tasvir eden tabletlerde ¹⁴ geçen “*si-id-ru ša* ^{m.D.} *Aššur-ban-aplu šar mat.* *Aššur* ^{ki} *ša-kin abikti māt Elamti* ^{ki}” şeklindeki kaydı bizim yerimize çok uymaktadır. Çünkü buradaki *abiktu* kelimesinin yazıldığı ŞI. ŞI ideogramının ilk işaretinin izleri kabartmamızda çok iyi farkedilmektedir.

Kabartmamızdaki kitabenin bir satırlık olması ve ayrıca bu parçanın da eserin üst parçalarından birisi oluşu, bize kabartmadaki sahneyi izah eden bir başlık karşısında olduğumuz kanaatini veriyor. Asurbanipal'in burayı tamamlayan iki yerinin, mahiyet itibarıyla esasen saray skulptürlerini izah eden metinler oluşu da bizi bu hususta ikna etmektedir. Bu itibarla kırık olan metnimizin baş tarafını [*si-id-ru* ¹⁵ *ša* ^{m.D.} *Aššur-ban-apli šar mat.*] ve son tarafını da *Š[İ.ŠI māt. Elamti ki]* şeklinde tamamlayabiliriz.

Metnimizi izafe ettiğimiz, Asurbanipalin Elam kralı Teummana karşı yaptığı ve düşmanının askerlerini sayısız ceset haline koyduğu bu seferi Til-Tubu'da ¹⁶ vukubulmuştu. Burası Elamlılarla yapılan muharebe hattının geçtiği Ulâi nehrine yakın bir Elam şehridir. Bütün Âsur kıralları gibi Âsurbanipal de mağlup düşmanın esir düşen asker ve kırallarına insafsızca muameleler yaptığını, onların derilerini yüzdüğünü, muhtelif azalarını ve kellelerini kestğini, bunları türlü şekillerde teşhir ettiğini âdeta iftiharla ve mufassal bir şekilde anlatmaktadır ¹⁷.

¹³ Âsur memleketini gösteren ideogramın ^{mat.D.} Aššur^{ki} şeklinde bir tanrı ideogramıyla ifade edildiğini gösteren misaller pek çoktur (Streck; Assurbanipal III, s. 773).

¹⁴ Streck; Assurbanipal II, s. 322 C.K. 2674+Sm 2010+B.M. 82, 2-4, 186 Rs. Col. I, 12-13 ve g. Sm. 1350, 1.

¹⁵ Âsurca *sidru* kelimesinin kökü *sadaru*'dur (tanzim etmek, düzeltmek). Buradan sidru nizam, intizam ve nihayet metinlerde saffiharp nizamı olarak alınabilir.

¹⁶ Streck; Assurbanipal II, s. 331 alt not 9.

¹⁷ Âsurluların, düşman ve âsi kellelerini sııklara takarak şehir kapılarında, meydanlarında ve duvarlarda teşhir edilmesine kadar götürülen bu korkunç ve gayri insanî hareketlerini, “Asurbanipal” eserin sahibi Streck kökleri göçebelikten gelen ve şarka ait çok eski bir âdet olarak kabul etmekte ve aynı âdetin geçen yüzyılın yarısına kadar bütün Osmanlı sultanlarında da görüldüğünü kaydetmektedir (II, s. 341 altnot 5). Burada, yüzlerce insan cesedlerinin saray duvarlarını

Metnimizi. *Si-id-ru ša* ^{m.D.} *Aššur-ban-aplu šar mat.*]. *Aššur* ^{kı} *ša-kin abi* [*kti mat.* *Elamti* ^{kı} olarak tamamlarsak bunu şu şekilde tercüme edebiliriz: Elam memleketinin galibi, Âssur memleketi kralı Âsurbanipal'in saffiharp nizamı...

III — 1 - *Tasvir* :

Sağa dönmüş olarak ayakta duran bir muharip... Başında üst kısmı kırık, kulaklı ve kenarları çizgili bir miğfer vardır ¹⁸. Saç ve sakal No. II de olduğu gibidir. Elbise kıyafeti de aşağı yukarı No. II gibidir. Kollar kısa etekler uzun önden açık ve kenarlar pilelidir. Belde geniş bir kemer ve omuzda süslü bir manevra kayışı vardır. Sola takılan kılıcın ucu arkadan görülüyor. Sol kolun ileri doğru uzanan kısmı görülüyor. Sağ elde, sağ geriden yukarıya doğru

süslediği ve ikinci Mahmut'dan beri artık cârî olmıyan bu âdetin 1909 da Genç Türkler tarafından tekrar ihya edildiği vesaire...

Eserinin ilmî kıymetini ve dolayısıyla kendi ilmî şahsiyetini de her zaman takdir ettiğimiz Streck'ten Milâttan önce 7 nci yüzyılların kaynaklarından çıkardığı ve gayri insaniliği hakkında bizim de kendisiyle beraber olduğumuz bir durumu, evvelâ bütün bir Şark âlemine ve dolayısıyla birçok masum milletlere teşmil etmesini ve bundan sonra da aynı Âsur hunharlığını aynı derecede olarak Osmanlılara atfetmesine hayret etmemek elden gelmez. Streck burada, aşağıya sıralıyacağımız sebeplerden dolayı bir gaflete düşmüştür.

1. Âsurlularda gördüğümüz durum o kadar geniş ölçüde ve o kadar gaddarane idi ki, hiçbir yazar Türk tarihine böyle bir lekeyi sürececek vesika gösteremez.

2. Âsurlular bu muameleleri bilhassa mağlûp ve esir ettikleri düşmanlarına tatbik ediyorlardı. Bu itibarla onlar, artık silâhını elinden atmış ve esir olarak teslim olmuş insanlara dahi el uzatmışlardır.

3. Osmanlı tarihinde Streck'in ima ettiği olaylar her milletin tarihinde sık sık görülen ve onların iç işlerine ait ve Âsurluların ve hattâ bugünün Avrupa'sının verdiği örnekler yanında ehemmiyetsiz denilebilecek şahsî ve idarî meselelerden ibarettir.

4. Dünya milletleri arasında, misafirsevenliği ile tanınmış olan Türkler, bütün tarihleri boyunca esir düşen düşmana karşı adetâ kendilerine bırakılmış bir emanet, bir misafir muamelesi yapmışlardır.

5. Osmanlılar, yüzyıllarca idare ettikleri memleketler halkına, Streck'in buyurdıkları gibi, hunharca ve vahşice değil, bilâkis hiçbir milletin şimdiye kadar gösteremediği şekilde, dinî, içtimaî örf ve âdetlerine hürmet ve müsamaha göstermişler hattâ bu uğurda icabında onlara her türlü fedakârlıklarda dahi bulunmuşlardır.

6. Türkler kendi yurtlarında, ilmî gezi, araştırma ve kazılar yapmak isteyen bütün Avrupalı bilgin ve uzmanlara her zaman âzami kolaylıkları göstermişlerdir.

¹⁸ Bk. s. 37.

kaldırılmış bir kalkan vardır. Kalkan daire şeklinde olup içersinde daire şeklinde çizgiler görülmektedir. Merkezinde sağ elin tuttuğu sap kısmı ve el harap olmuştur. Kabartmanın sol kenarı başka bir taşla birleşecek şekilde düzeltilmiştir.

2 - *Karşılaştırma ve açıklamalar :*

Kalkanın kaldırılış pozu ve muharibin genel durumu bakımından buradaki poza benzer başka pozlar X ve 100 üncü levhalarda vardır. Bu her iki sahnede görülen muharipler birer harp arabası içinde ve düşmana hücum eder durumdadırlar. Bu itibarla bizim muharip de mücadele durumunda olmalıdır. Ayrıca bu iki sahnenin muhariplerinin saç sakal ve elbise kıyafetleri de aynıdır. Fazla olarak bizim kabartmada, muharip araba içinde tasvir edilmediğinden aşağı etek kıyafeti de görülüyor. Arabalardaki şahıslarda ve başka yerlerde muharibin manevra kayışı ve kılıç her zaman bulunmadığından, bu techizatı taşıyanların subay veya küçük subay gibi birer rütbeli şahsiyetler olmaları da düşünülebilir. Ön tarafa uzanan sol elde bir kılıç düşünmek başka yerlerden de mümkün olabilir.

Parçamızın sol kenarının düzeltilmiş olması ve işlenmemiş bulunması ve nihayet kalkanın yarısının köşede eksik kalması tasvir edilen sahnenin sağ tarafa doğru başka bir taş üzerinde devam ettiğini ve sağda da devam edeceğini gösterir.¹⁹ San'atkâr muharibin yüz hatlarını ve saç sakal, bıyık şekillerini No. I de de olduğu gibi Âsur san'atının bütün hususiyetleriyle belirtmeye muvaffak olmuştur. Kabartma oldukça küçük olmasına rağmen elbisenin desenleri en ince noktalarına kadar çizilmiştir.

IV — 1 - *Tasvir :*

Yay çeken muharipler kabartması parçası... Bu parçada yay çeken bir muharip oldukça yakından tasvir edilmektedir. Bunun yayı tutan sol kolu dirseğine kadar görülüyor. Sağ omuz üzerinden sadağın (okluk yahut ok torbası)başı görülüyor . Bu muharibin arkasındaki ikinci bir okçunun yayı ve bunu tutan sol kolu dirseğine kadar görülmekte ve bu kol öndekinin sağ elini kapatmaktadır. Bunun çektiği yayın ön kısmı ve oku çok iyi olarak görülüyor. Ön-

¹⁹ Aynı durum No. VIII de de görülmektedir. Böylece elimizdeki parçalar en az iki ve belki de daha fazla bloklara aittir.

deki muharibin sol kolunun altından daha önde bulunan üçüncü bir okçunun ok atan sağ kolunun dirsek kısmı vardır. Kıyafet bakımından elbise bundan öncekilerin aynıdır. Kulağın arkasında başlığa ait iri bir püskül büyük bir küpe gibi sarkmaktadır. Okçunun yüz hatları ayrı ayrı açıkça belirtilmiştir. Okçuyu, sol eliyle ileri uzattığı okun, parçamızda muhafaza edilen, alt ucunun altında, daha öndeki muharibe ait bir kılıcın ucu görülmektedir.

2. Karşılaştırma ve açıklamalar :

Parçamızdaki okçu kabartması, görünüşe göre, piyadelere ait olduğu anlaşılacakla beraber, buna benzer bir okçuyu süvari olarak Pederson XI de görüyoruz. Bu itibarla Âsur ordusunda okçu hem piyade hem de süvari olarak görülüyor. Ayrıca 59 da sol tarafta yan yana ok atan muharipler de başlıkları hariç olmak üzere, bizim parçamızı oldukça andırmaktadır. Aynı şekildeki sahneleri 62-64 de de görebiliriz. Yukarıdaki tasvirde de anlaşılacağı gibi parçamız enaz üç okçunun izlerini ihtiva etmektedir. Bu da gösteriyor ki bu parça oldukça kalabalık ve teferruatlı bir sahneye aittir.

V — 1. Tasvir :

Ok atan bir muharibin başı... Sol el sağ omuza doğru oku çekmekte ve gerilen yayın üst kısmı görülmektedir. Saçlar önden arkaya sarılan ve arkada düğümlenen bir bandla bağlanmıştır. Başın arkasında, omuz üzerinde sadağın başı görülmektedir.²⁰ Okçunun önünde, kabartmanın sağ kenarında başka bir muharip başının band düğümüne ve sadağına ait kabartma izlerini görüyoruz. Saç ve sakal kıvrık ve kısadır. Yukarıda başka bir sahneye ait ayırma çizgisi ve bu çizgi üzerinde sağa doğru basan çıplak bir ayağın (sağ ayak) parmakları görülüyor.

2. Karşılaştırma ve açıklamalar :

Bu parça, Paterson'un XC-XCI, CIV-CV ve 62-64 lerindeki sahnelerden çok güzel bir şekilde anlaşılabilir. XC-XCI de bilhassa okla gerilen yayın durumu bizdekine çok benzemektedir. Fakat CIV-CV parçamızı daha açık bir şekilde mânalandırır. Burada Âsurbanipalin Elam kralı Teumman'a karşı ikinci seferi tasvir edilmektedir. Elamlı muhariplerin başlarından, bizim okçunun da bir

²⁰ Bk. No. IV.

Elamli olduğu pek iyi anlaşılır. Kabartmamızda yukarıda bulunan ikinci bir sahnenin çizgisi ve burada bulunan çıplak bir ayağın durumu bilhassa iyi uymaktadır. Çünkü orada da üst üste üç sahne görülmektedir. Aynı sahneleri 62-64 de daha vazih görebiliyoruz. Sahnenin ayrılışı ve çıplak ayağın durumu aşağı yukarı No. X da da görülebilir. Bilhassa kıvrıkcık saçların ensede kısa durumu ve sakalların da aynı şekilde kısa oluşu Âsurlulardaki durumdan kendilerini gayet kolaylıkla ayırmaktadırlar. Başın bir bandla bağlanması da Elamlılara has özellikler gösterir. Bu itibarla Elamli ile Âsurluyu ayırmakta bir tereddüdümüz kalmıyor demektir.

VI — 1. *Tasvir :*

Âsurlu bir askerle Elamli diğer bir asker veya esiri gösteren kabartma... Âsurlu askerin başının arka tarafı zedelenmiş ve kırılmış olmakla beraber başlık ve saç durumu başka yerlerdeki benzerlerini kâfi derecede hatırlatmaktadır. Elbise, kemer ve omuzdan inen manevra kemeri No. I, III, IV lerdeki gibidir. Burada ancak kemerin ön tarafı görülebilir, diğer kısımları kırıktır.

Sağa doğru yönelmiş olan askerin sağ kolu, bunun önünde ve kendisine nazaran daha aşağıda bulunan Elamlının başı üzerinden ileri doğru uzanmıştır. Sol eliyle de saçlarını arkadan tutmaktadır. Öndekinin başı ileri doğru eğilmiş ve sağ omuzunun ucu görülebiliyor. Âsurlunun alnı hizasında ilerde, daha yukarıda bulunan bir başka kabartmanın izi görülmektedir. Fakat bunun ne olduğunu kestirmek biraz güçtür.

2. *Karşılaştırma ve açıklamalar :*

Kabartmamızın mânalandırılmasına gelince: Burada insan, bir esir sevketme veyahut esirlere yapılan bir işkence sahnesi karşısında bulunduğunu zannediyor. Eğer bu ikisi de değilse o zaman bir meydan savaşındaki karışık mücadele sahnelerinin bir parçası olduğunu düşünebiliriz. Bu hususlarda Paterson XCVII-XCVIII, CVI-CVII, CVII-CV ve 62-64 lere bakacak olursak burada bilhassa sonuncu levhada Asurbanipal'in Elama karşı yaptığı ikinci seferde düşmanla birbirine girmiş olan askerlerin çeşitli durumları arasında bizim parçaya uyacak pozlar bulunabilir.

VII — 1. *Tasvir :*

Karşılıklı duran iki baş görülmektedir. Sağa bakan şahıs sağ elini öntaraftan başına kaldırmış olduğu halde ve kol çıplak olarak dirseğine kadar görülmektedir. Bunun başında, arkada düğümlenmiş bir band vardır. Bunun da karşısında kendisiyle yüzyüze gelmiş başka bir şahsın yüzünün ön kısmı muhafaza edilmiştir. Baş kıyafeti evvelkinden farklı olarak işlenmiştir. Taşın malzemesi ve işlenişi diğerlerinden daha kaba bir şekil arz etmektedir.

2. *Karşılaştırma ve açıklamalar :*

Bu poza benzeyen ve daha açık ve tamam durumunda olan iki sahneden birisi LXXIII de görülmektedir. Burada Âsurbanipal'in Araplarla yaptığı bir muharebe tasvir edilmiştir. Baş kıyafeti bakımından daha çok benzeyen ikinci bir sahne de 62 dedir. Bu levhada Âsurbanipal'in Elamlılarla Ulai nehrinde yaptığı bir savaşın mufassal bir tasviri yapılmıştır. Sol yukarıda ikinci ve üçüncü sahnelerde ellerini önden ve yandan başları üzerine kaldırmış ve aynı baş kıyafetini taşıyan Elamlı askerler görülmektedir. Son sahne, bizim parçamızda, elini başına götüren şahsın bir Elamlı olabileceğini çok iyi göstermektedir. Fakat elin, başa bu şekilde götürülmesinin mânalandırılması hususunda bu sahneler yardım edebilir. Bu da san'atkârın bu hareketi ifadedeki muvaffakiyet ve kat'iyet derecesini hesaplamazsak, selâmlama, işaret verme, güneşe karşı iyi görme veya birine karşı kendini müdafaa veya sakınma pozlarından birini kabul edebiliriz. Bunlardan sonuncusu, yukarıda yerlerini verdiğimiz iki sahnenin de yardımıyla, bizim kabartmamıza iyi uymaktadır. Çünkü buradaki her iki sahnede çok heyecanlı ve son safhasında bulunan iki meydan muharebesi görülür. Artık kat'i sonucun alınmak üzere orduların birbirine girdiği pozlarda passif müdafaa durumu olan bir nevi sakınmadan başka birşey olmamalıdır.

Bu parçada taşın cinsi diğer parçalara nazaran daha kaba bir durum göstermektedir. Ayrıca Elamlı olarak kabul ettiğimiz, sola bakan şahsın saç ve sakallarını san'atkâr diğerlerinde olduğu gibi ayrıca işlememiş, sadece bunların hududunu çizerek bırakmıştır. Kabartma yüksekliği de diğerlerinden daha yüksektir. Bütün bunlar bu parçanın diğer dokuz parçadan ayrı bir blok ve sahneye ait olduğunu göstermeye kâf olmalıdır.

VIII — 1. *Tasvir* :

Dörtnala koşan bir atın göğüs kısmını gösteren bir parça... Ön tarafta atın ileri doğru atılmış ön bacakları görülüyor. Bunun arkasında arkadan koşan başka bir atın iki ön ayağı bulunmaktadır. Bunların üzerinde de öndeki atın üzerinde bulunan süvarinin sağ ayağı ve bacağı diz kapağına kadar çıplak olarak resmedilmiştir. Süvarinin sağ dizi hizasından yukarı doğru da kendi atının koşmalarına ait desenler ve izler görülmektedir. Bu sahnede koşu istikameti sağa doğrudur. Bu kabartmanın sağ kenarı kırık olmayıp esas taşın kenarını teşkil etmektedir.

2. *Karşılaştırma ve açıklamalar* :

Bu parçaya çok benzeyen sahnelerden 64 ün alt kısmında bir Âsur süvarisi at üzerinde, öndeki bir Elam süvarisine mızrağı ile hücum ederken Elamlı da atının üzerinde, sağdan geriye doğru dönmüş vaziyette sağ kolunu kaldırarak kendisini korumaya çalışıyor. Sahnenin bu parçası, süvarilerin ve atların ayaklarının durumları bakımından bizim parçamıza çok benzemektedir. Aynı yerdeki başka sahne parçaları da bizim kabartmamıza uymaktadır. Bu itibarla kabartmamızda önde koşan at bir Elam süvarisinin ve geriden onu takip eden de Âsur süvarisinin olmalıdır.

Taşın kenarının düzeltilmiş ve sağa doğru devam eden sahnenin henüz bitmemiş olması gösteriyor ki bu parçanın ait olduğu blokunsağında, aynı sahneyi devam ettiren ikinci bir blok daha vardır.

IX — 1. *Tasvir* :

Gem ve binek takımları süslü olan bir atın başının ön kısmı; aynı atın geminden tutan iki süvari yanyana yürütmektedirler. Kenarda atın göğsünde eğer takımlarının süslü desenlerine ait izler kalmıştır. Sağa doğru yürüyen süvarilerden, ön plândakinin belindeki kılıcı arkasından görülüyor. Bunların arkalarında taşıdıkları bir nesnenin yukarıdan kıvrılan ucu aşağı doğru püskül gibi sarkıyor. Süvarilerin dirseklerine kadar sarkan püsküller atın binek takımlarına aittir. Süvarilerin başlarındaki başlıklar sorguçludur (tüylü). Saç sakal kıyafetleri de uzun ve kıvrıktır. Bu iki askerle öndekiler arasında çizgili başka iki iz görülmektedir. Bunların önünde yanyana giden üç askerin yalnız sorguçlu başlıklarıyla yüzleri ve sakalları görülmektedir. Bunların başları üzerine arkadan sarkan, ve

kendisi daha önde olarak tutulan bir şemsiyenin arkalığı sarkmaktadır. Bu arkalık çok güzel ve ince bir şekilde süslenmiştir. Şemsiyenin arkada muhafaza edilen kısmının kenarlarından, üçer takımdan ibaret iki püskül sarkıyor. Asıl şemsiye kısmı da arkalı gibi yuvarlak desenlerle süslüdür. Şemsiyenin iki kolu ve sapı muhafaza edilmiştir. Sapın ön tarafında ve kabartmanın sağ kenarında başka bir başlığa ait olan bir sorgucun ucu görülüyor.

2. Karşılaştırma ve açıklamalar :

Bu parçamız, kitabe ihtiva eden No. II. hariç olmak üzere, hemen bütün parçalarımızdan çok daha önemli ve enteresandır. No. X ile beraber bu iki eser E. Unger tarafından yayınlanmıştır.²¹ Bu yayında Unger, bu iki parçayı, halen Roma'da, Paris'te ve Londra'da bulunan ve Ninive'de elde edilmiş olan diğer dört parça ile bir arada ele almakta ve Asurbanipal'in bir zafer alayını veya başka bir törenini gösteren bir bütün olarak mütalâa etmektedir. Fakat bu hususta, bizim de ileriki sayfalarımızda ele alacağımız gibi, bazı benzetme ve tahminlerden başka kat'i bir delil şimdilik görülmemektedir.

Parçamızı kolaylıkla mânalandıracak başka sahneler XV ve 49, 89 levhalarıdır. Bilhassa XV de Âsurbanipal'i harp arabasında ve bizim buradaki şemsiyenin aynı olan bir şemsiye ile görüyoruz. Şemsiye bilhassa arkadan sarkan bir arkalığı ve kenarlarındaki püskülleriyle çok enteresandır. Bizim parçamızla bu sahneyi karşılaştırsak kabartmamızda kıralın kendisi görülmemektedir. Ancak arkasından gelen sorguçlu²² üç tane maiyeti görülüyor. Kıral daha önde yani şemsiyenin sapının ön tarafında olmalıdır. Bu duruma göre, eğer kendisini aynı baş kıyafetiyle görmek mümkünse ön tarafta ucu görülen sorgucun ait olduğu başlık ona ait olabilir. Fakat bu dahi zayıf bir ihtimaldir. Arkadaki süvariler atlarından inmiş olduklarından, şemsiyenin yükseklik seviyesine göre kıralın da arabada veya atta değil, yaya yürüdüğü anlaşılır. Unger'ın da bahsettiği gibi kabartmamızdaki süvarilerin bilhassa baş kıyafetlerinin sorguçlu oluşu ve atın gem ve eğer takımlarının süslü bulunuşu dola-

²¹ Ebert; Reallegikon der Vergeschichte, Bd. XIII, s. 329 ve devamı, lev. 111Ab, 111Bc.

²² Bk. s. 48.

yısıyla bu sahne bir zaferin veya yılbaşı gibi önemli bir bayramın kutlanmasına, bir geçit resmine ait olmalıdır ²³.

X — 1. *Tasvir :*

Çifte flüt çalan bir müzisyenin başı... Flütçünün yüzü sol tarafa doğrudur. Başında sorguçlu bir başlık vardır. Bu başlığın tüylerini tutan alt kenarı, No. IX da olduğu gibi, bariz bir şekilde resmedilmiştir. Sakal uzundur, flüt çifte olup bunu tutan iki el görülebilmektedir. Sağ elin bilekten itibaren kol kısmı tamamen harap olmuştur. Sol elin bileği muhafaza edilmiştir. Flütçünün arkasında, ense tarafında, başka bir şahsa ait olması mümkün olan bir elbisenin desenleri vardır. Yukarıda ikinci bir sahnenin alt çizgisi kabartma olarak belirtilmiştir. Bu çizginin üzerinde sola doğru giden (veya ayakta duran) bir şahsın iki ayağı çıplak olarak görülür.

2. *Karşılaştırma ve açıklamalar :*

No. IX da belirttiğimiz gibi, bu parçayı konusunun mahiyeti dolayısıyla Unger'in levhasındaki parçalarla ve bizim parçalarımızdan da ancak IX ile karşılaştırarak mânalarndırmaya çalışabiliriz ki bu da herhangi bir eğlence sahnesinden kalmış küçük bir vesikadır. Üzerinde ikinci bir sahnenin bulunuşu da ait olduğu blokun pek küçük birşey olmadığı hissini verebilir.

GENEL SONUÇLAR

Kabartmaları böylece teker teker gözden geçirdikten sonra, bu parçalar hakkında tarih ve san'at bakımından kısmen kesin, kısmen de yaklaşık sonuçlar elde etmeye çalışalım :

I — *Kıyafetler :*

Âsurlular sert ve mücadeleci, harpçi bir millet oldukları kadar da bu muharebe ve mücadelelerde kazandıkları başarıları, en zalimane taraflarına varıncaya kadar iftiharla anlatmaktan zevk ve gurur duyan bir millettir. Bu itibarla onlar, tarihlerindeki bu hususiyetlerini yazılı vesikalarında olduğu gibi plâstik eserlerinde de bize bol bol anlatmaya çalışmışlardır. İşte bizim kabartmalarımız da bu

²³ Gerek Unger'in gerekse bizim, karşılaştırma için gösterdiğimiz sahneler bizi, haklı olarak böyle bir hüküm çıkarmaya sevk etmektedir.

gayretle meydana getirilmiş eserlere ait parçalardır. Bunun içindir ki konu ile beraber, şahısların kıyafetleri de hemen tamamen muharip kıyafetleridir.

Saç ve sakallarının nisbeten kısalığı ve başlık olarak önden arkaya doğru sarılarak arkada düğümlenen basit bir band taşımalarıyla kendilerini Âsurlulardan ayıran Elam askerlerini (No. V ve VII) ayrı tutarsak, diğer bütün şahısların kıyafetleri ufak farklarla aynı olup Âsur ordusunun üniformasını göstermektedirler. Bunlarda saç sakal ve bıyık tamamen uzatılmış ve kıvrıkcık olarak hemen hemen aynı şekilde tasvir edilir.

Genel olarak Âsur kiral ve muharip kabartmalarındaki bu durum insana bir peruka karşısında olduğu hissini veriyor. Hakkaten III. Salmanasar'ın büyük statüsünde olduğu gibi bir saç sakal durumunu hiç olmazsa dinî törenlerde ve bayramlardaki resmî bir kıyafet olarak düşünmek çok tabii ve mantukîdir. Bunun gibi bizim eserlerimizdeki muntazam ve stereotipik durum da bu kıyafetin bir peruka olduğu tesirini yapmaktadır. Bu takdirde I, IV, VI, VII numaralarda gördüğümüz ve sadece başın etrafına sarılan, ekseriya dört kıvrımlı başlık ta bir dereceye kadar açıklanmış oluyor. Çünkü o zaman bunun, sadece perukayı tutan bir band olduğu anlaşılır. Ayrıca IX ve X numaralardaki sorguçlu başlığa da bu durum iyi uymaktadır. Öte yandan peruka hakkında bu söylediklerimizi cerhedecek bir durum varsa o da bu kıyafetin ancak belirli zamanlarda ve belirli bir resmî kıyafet olarak kullanılması lüzumudur. Halbuki biz bu saç sakalı hemen her yerde, hattâ savaş meydanlarında çarpışan askerlerde dahi görmekteyiz ki bu peruka lehine pratik bakımdan mümkün olmayan bir durumdur.²⁴

Sorguçlu başlıktan ayrı olarak sivri uçlu ve kulaklıklıklı miğferden (tabii madenden yapılmıştır) başka bir de başın etrafına sarık gibi sarılan ve ekseriya dört kıvrımlı olan bir band vardır. Aynı ordu mensupları tarafından kullanıldığını gördüğümüz sorguçlu başlık ise ancak törenli ve müzikli sahnelerde görülmektedir.²⁵ Tüylerin altında bulunan ve onları tespit eden diyadem, aynı zamanda aşağı doğru bilhassa enseden itibaren ağır bir şekilde sarkan bir perukayı

²⁴ Reallexikon der Vergeschichte VIII, s. 331 burada Unger peruka için sadece Sumerlerdeki durum hakkında birşeyler söylemektedir.

²⁵ Bk. Unger adı geçen yerde, s. 329.

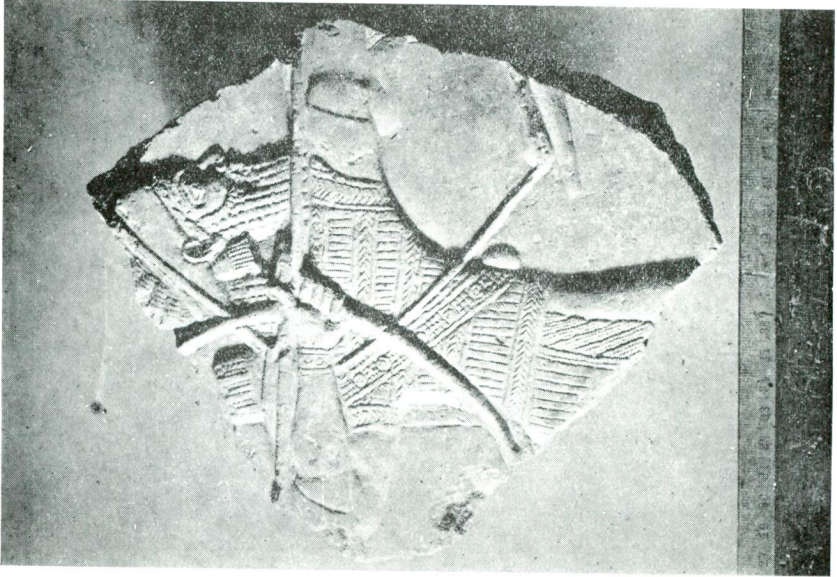

Res. II

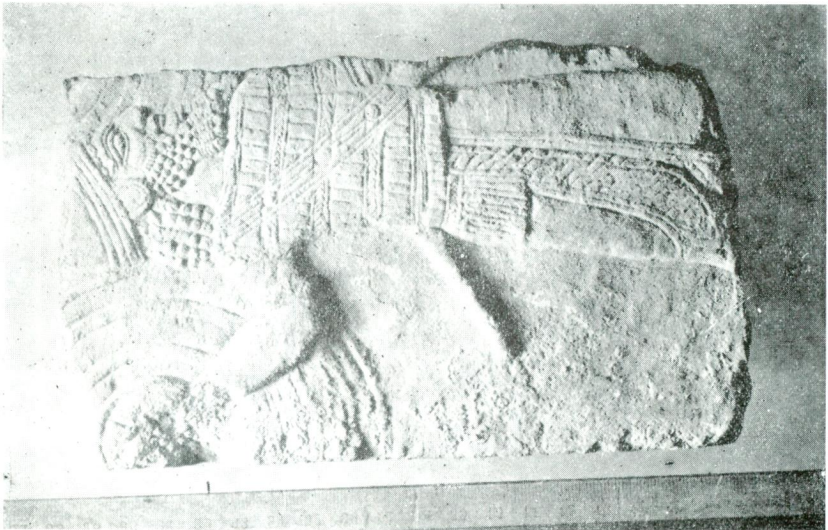

Res. I

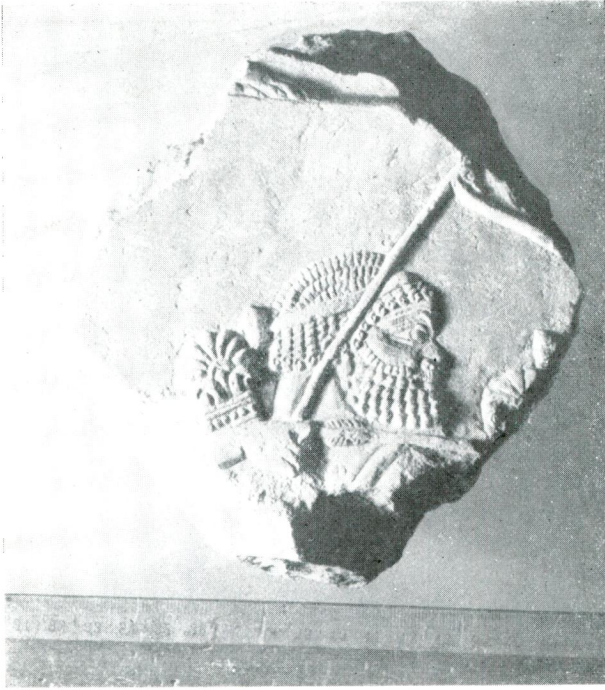
M. Kalaç

Rrs. IV

Rrs. III

Res. V

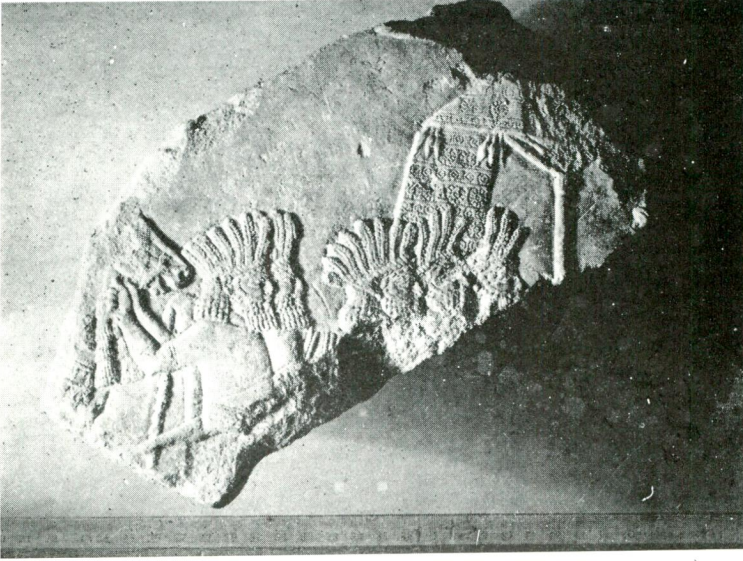
Res. VI

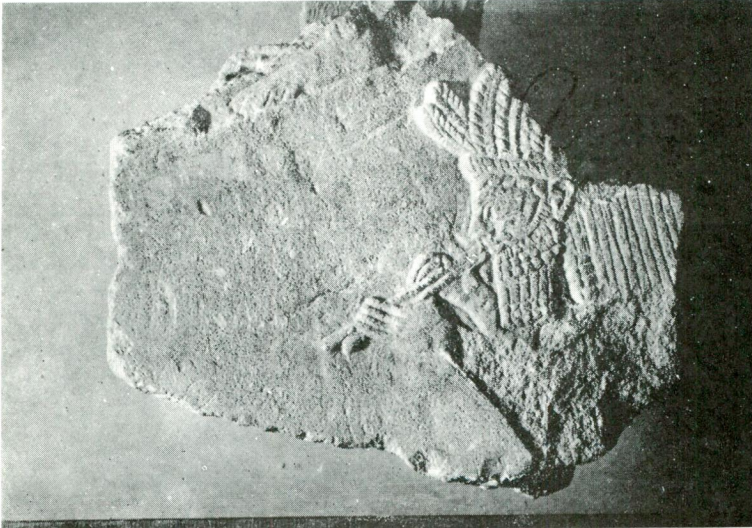
Res. VII

Res. VIII

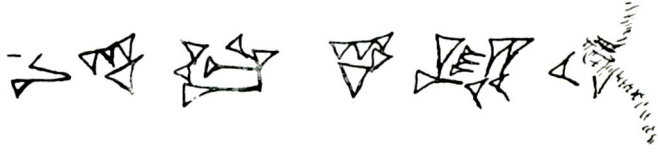

Res. IX

Res. X

M. Kalaç

Res. XI

taşımaktadır. Sorguçlu başlıkların bir çeşit taç taklidi olduğu ve bu münasebetle saraya ait şahıslar ve askerler tarafından kullanıldığı muhakkaktır.

Elbise kıyafetlerine gelince: Parçalar arasında bu bakımdan da bir ayniyet vardır. Bu bilhassa, bedeni bele kadar sıkı bir şekilde saran elbisenin durumu ile ilgilidir. Parçalarımızdaki desenler dikkatle gözden geçirilirse bunun, bir nevi kumaş üzerine işlenmiş madenî bir zırh olabileceği hatıra gelir. Bu kanaatımız doğru olduğu takdirde, san'atkarın, zırhtan yapılmış bir elbisenin kol kenarlarını, boyun kısmını ve diğer desenlerini ne kadar canlı bir şekilde tabarüz ettirdiğini görürüz. Bu elbisenin ağır olmaması için belki belden aşağı sarkan etek kısımları zırhsız idi. Zırhın bir okçu için çok lüzumlu bir teçhizat olduğunu da kabul edebiliriz.

2. Kabartmaların tarihlenmesi :

Burada evvelce de zaman zaman belirttiğimiz gibi, önce parçaların fizik ve san'at bakımından durumlarını belirtmek icabeder. No. VII den başka bütün parçalarımız bu bakımdan bir ayniyet göstermektedirler. Konu bakımından bir münasebet aramak icabederse, o zaman geri kalan dokuz eserden IX ve X numaraları da ayırmak icabeder. O halde geri kalan yedi kabartmayı, aşağı yukarı aynı bloklara ait parçalar olarak kabul edebiliriz. Bu parçaların da gösterdikleri gibi altı üstlü birkaç sahneden ibaret bir heyeti umumiyeye konu itibariyle ayrı görülen IX ve X numaraları da dahil etmek mantıksız olmayacaktır. Bu son iki parça hakkında, Unger, bunları Âsurbanipal'e irca ederken bu kıralın bu gibi dinî bayramları ve törenleri fazla yaptırdığını ve çok önem verdiğini düşünmektedir.

Öte yandan bize hakikî ve kat'i delil olabilecek şey kitabe idi. Fakat evvelki sahifelerimizde de gördüğümüz gibi, altı işaretten ibaret olan kitabeyi, ancak Asurbanipal'e ait metinlerden ve flolojik bir gayretle tamamlamış bulunuyoruz.

Konu ve san'at bakımlarından parçalarımızı karşılaştırmak için seçilen vesikaların münhasıran Âsurbanipal'e ait olanlar oluşu da ayrıca gözden kaçmamalıdır.

Son olarak kabartmalarımız hakkında, gerek ayrı ayrı gerekse genel olarak ortaya koyduğumuz haber, tahmin ve tasvirlerden

sonra, onları zaman bakımından son Âsur devri san'at eserleri olarak tespit edebiliriz. Fakat bunları muhakkak surette bir kırala irca etmek ve bunu yaparken de ilmî bir titizlik göstermek istersek o zaman, ancak umumî intibalarımıza göre bu kıral Âsurbanipal'dir diyeceğiz. (M. Ön 668-626).

Resim No.	Müze env. No.	Ölçü Yük. cm.	Gen. cm.
I	6335	23	13,5
II	6332	17	12
III	6333	17,2	9,8
IV	6331	20,2	17,6
V	6334	17,6	17,3
VI	6336	15	15,7
VII	6329	8,5	11,3
VIII	6330	11,5	8
IX	6338	14,6	30
X	6339	14,7	14,2

XVI. ASIRDA YAZILMIŞ
GREKÇE ANONİM OSMANLI TARİHİNE
Göre
İSTANBUL'UN MUHASARASI VE ZABTI

Dr. ŞERİF BAŞTAV

Hâlen Vatikan'daki Barberina kütüphanesinin kıymetli grekçe elyazmaları arasında (N. 111), bir Türk tarihinin de bulunduğunu, ilk defa bu kütüphanenin listesini neşreden S. Ricci¹ kaydetmiş ve bu haberi alan Yunan âlimi Sp. Lambros az sonra bu eseri hülâsaten tanıtarak değerine işaret etmişti². Arada bir müddet unutulmuş bu yazmaya, Macar âlimi Gyula Moravcsik yeniden ilim âleminin dikkatini çekince³ onun talebesi ve kıymetli meslektaşım Gyôni, eserde macarlara taallük eden malzemeyi topladığı gibi⁴ Moravcsik de az sonra bu anonim Türk tarihinin ihtiva ettiği türkçe kelimeleri ve isimleri, marûf eserinin II. cildinde neşretmiştir⁵.

Bugüne kadar tamamı intişar etmemiş bulunan bu eserden, Atina Üniversitesi profesörlerinden G. Th. Zora, son zamanlarda yaptığı birkaç küçük tetkikinde faydalandıktan başka, iki yıl önce Fatih Sultan Mehmed devrine taallük eden ve eserin üçte birini teşkil eden kısmını neşretmiştir⁶. Mühim kısmı henüz elyazması halinde bulunan eser, 1374—1512 yılları Osmanlı Türk tarihini ihtiva etmektedir.

¹ S. Ricci: Liste sommaire des manuscrits grecs de la Bibliotheca Barberina, Revue des Bibliothèques, 17 (1907) s. 81-125; No. 111: Imperatorum Turcarum Historiae, 1373—1512, 86 ff.

² Sp. Lambros: Peri tinon Barberinon kodikon, Neos Ellinonimion 5 (1908) 451-467; o kodiks 111: 454-455.

³ Gy. Moravcsik: Osmanlı sultanları tarihi hakkında grekçe anonim kronik (rumca), Pratika tis Akadimias Athinon 5 (1930) 447-450; Macar tarihinin Bizans kaynakları (macarca), Budapeşte 1934, 238-240.

⁴ M. Gyoni, Bizans kaynaklarına göre Macaristan ve Macarlar (macarca), Budapeşte 1938.

⁵ Gy. Moravcsik, Byzantinoturcica II, Bp. 1943.

⁶ G. Th. Zora, İstanbul'un zaptı ve Fatih II. Mehmed'in hükümdarlığı (rumca), Atina 1952.

Hususile XV. asır Türk tarihinin başlıca Bizans ve Türk kaynakları arasında ehemmiyetli bir yer işgal eden ve yakında tam bir neşrini hazırlamakta bulunduğumuz bu eserin burada, İstanbul'un Türkler tarafından muhasarası ve zaptına dair olan kısmını (50^v-60^v) tercüme ederek Türk ilim muhitine tanıtmaya ve bütün eserin kaynak tenkidi ve kıymetlendirilmesi sırasında da işlemeğe karar verdik.

Yalnız, henüz pek az malûmata sahip bulunduğumuz müellif ve tarihi hakkındaki tetkikimizi de bu meyanda dercetmeyi, eserin kıymetini tebarüz ettirmesi bakımından lüzumlu saydık. Bil-diğimize göre Moravcsik'in ufak bir tetkiki¹ istisna edilirse, Anonim Türk tarihinin kaynakları bugüne kadar araştırılmamıştır. 1374-1421 yılları Osmanlı Türk tarihine taallük eden hikâyenin tahlil ve tenkidini başka bir münasebetle ikmal etmiş bulunuyoruz. İstanbul'un muhasarası ve zaptına dair olan metnin ise, diğer tanınmış Bizans kaynaklarından tamamen müstakil olduğu anlaşılmaktadır².

Bir tek nüshası bilinen bu elyazmasını, Türk Tarih Kurumu'nun temin ettiği mikrofilm ve fotokopilerden tetkik ettik. Bu itibarla elyazması hakkında fazla malûmat veremeyeceğiz. Yazısı açık ve okunaklıdır; lâkin dîli tamamen halk ağız olduğundan başka, imlâsı da çok bozuktur ve muayyen bir prensibe riayet edilmediği görülmektedir. İfadesi sade olmakla beraber sentaks çok iptidaidir. Eserde şurada burada bazı tashihler ve silintiler göze çarpar. 50^v da rastlanan bir nottan metnin aslî olmadığı anlaşılmaktadır.

Tercümenin mâna ve sentaks bakımından mümkün mertebe esas metne sadık olmasına dikkat ettiğimizden, bazı tekerrürleri ve cümle düşüklüklerini aynen muhafaza ettik. Vuzuhu temin maksadıyla tercümeyle ilâveye mecbur kaldığımız kelime ve isimleri tabiatıyla mûtarıza içinde gösterdik.

Birçok hata ve noksanlarına rağmen, müverrihin sade bir lisanla ve kısa cümlelerle, okuyucuyu sıkmadan ve canlı bir tarzda hikâyesini naklettiğine şahit oluyor ve hâdiseleri büyük bir açıklıkla kaydettiğini görüyoruz.

¹ Gy. Moravcsik: Bericht des Leonardus Chiensis über den Fall von Konstantinopel in einer vulgärgriechen Quelle, Byzantinische Zeitschrift 44 (1951) 428-436.

² Gy. Moravcsik, Byzantinoturcica I, 160.

İstanbul'un muhasarası ve zaptına dair hikâyesinde mütenevvi kaynak kullanan müellifin birçok tarihî hâdiseyi sıhhatla kaydettiği vesair muahhar Bizans kaynaklarında rastlanmıyan muhtelif tafsilâtı ihtiva ettiği görülmektedir. Müverrihin kayıtlarının müteaddit defa Schlumberger'nin eserile tetabuk ettiği ve hattâ onun muhasara hakkında Sakız piskoposu Leonardus'tan naklettiği malûmatın Anonim müellifinin hikâyesi ile büyük bir müşabehet arzettiği gözümüze çarpmış, fakat profesör Moravcsik bu hususta bize tekaddüm etmiştir.

Osmanlı Türk tarihinin 1512 yılına kadar çıkan hâdiselerini anlatan Anonim müellifinin, İstanbul'un muhasarası sırasında şehirde bulunmadığını, fakat hâdiseleri direkt müşahidlerden veya eserlerinden takibetmek imkânını bulduğunu kabul etmek yerinde olacaktır. Muhasaraya dair birçok meseleyi aydınlatmaya yarıyacağı şüphesiz olan eserin bu bahsinin kaynaklarını da kısa bir zamanda meydana çıkarabileceğimizi ümid ediyoruz.

GREKÇE ANONİM OSMANLI TARİHİ

1. Müellifi :

Baş tarafı eksik olarak intikal eden Anonim Türk tarihinin müellifi ve eserini nerede ve ne zaman yazdığı hakkında sarîh bir malûmata sahip değiliz. Bildiğimize göre, Anonim müellifi hakkında eserinden istihraç ettiği bazı delillere dayanarak ilk defa takribî malûmat veren, Gyula Moravcsik olmuş ve eserin bir kısmını neşreden Atinalı profesör Zora, bu hususta hiçbirşey ilâve etmemiştir. Anonim Türk tarihi metni üzerinde yaptığımız müşahedelere dayanarak aşağıda, Moravcsik'in bu müverrih hakkında verdiği malûmatı ikmal ve hattâ müellifin memleketini daha yakinen tayin etmeğe gayret edeceğiz.

Moravcsik bu hususta aynen şunları yazmaktadır: "Müellifin hayatı hakkında hiç birşey bilmiyoruz. Diğer tanınmış Bizans kaynaklarından tamamen müstakil olan İstanbul'un zaptına dair hikâyesinde, Bizans'ın zenginlerine ve asılzâdelerine karşı şiddetli bir lisan kullanır ve faciadan onları mesul sayar. Bu hâdis ve bundan başka eserin tamamile halk dili, hikâye tarzı ve telâkkisi, müellifin aşağı bir içtimaî seviyeden çıkmış olduğuna delâlet etmektedir. Venediklilere karşı kat'i bir sempati izhar etmesi ve şurada burada İtalyanca kelimeler ve İtalyan telâffuzunu hatırlatan tâbirler kul-

lanmasına bakılırsa, onun Venedik hâkimiyeti altında yaşayan Rum-lardan olduğunu muhtemel saymamız gerekir.”¹

Moravcsik’in sadece böyle umumî hatlariyle ifade ettiği Anonim müellifi hakkındaki bilgilerimizi, metinde yaptığımız dikkatli müşahe-deler biraz daha zenginleştirmekte ve vuzuha götürmektedir.

Anonim, Niğbolu muharebesinden bahsederken (15^v), Tuna kenarındaki Niğbolu (Nikopolis)yu, İyoniyen denizi sahilinde bu-lunan ve eskiden *Nikopolis* adile anılan Epir’in merkezi *Preveze* kasa-basıyla karıştırır. Vaktile (M.ö. 31) Augustus’un Antonius’a karşı Actium zaferini kazandığı yerde inşa ettirdiği Nikopolis (zafer şehri)² sonradan inhitata yüz tutmuş ve burada bundan 6 kilometre mesa-fede Preveza şehri inşa edilmiştir³. Anonim müellifinin yaşadığı sıralarda o kadar mühim olmıyan ve çoktanberi eski adı unutulmuş bulunan bir kasabayı bu kadar iyi tanınması, kanaatımızca bir te-sadüf eseri değildir. Bilhassa coğrafi malûmatının pek zayıf olması ve başlıca kaynağını teşkil eden Halkondil’de bu tarzda bir izaha rastlanmaması da, sair deliller yanında müellifin bu sahaları iyi tanıdığı hattâ bu havalide yaşadığı kanaatını vermektedir.

Anonim eserde bu fikrimizi teyidedecek başka delillere de rast-lıyoruz. Müellif, Bayezid’in “Yıldırım” lâkabını kaydederken bunu yunanca *ἀστραπή* kelimesile ifade etmiştir; yıldırım mânasına gelen bu kelime, bugünkü umumî yunancada kelime ortası -α- ile *ἀστραπή* şeklinde kullanılır ve Atina Akademisinin neşrettiği tarihî leksikonda (I. 235) -ο- ile yazılan şeklinin yalnız Zanta adası, Kefalonya ve Peloponez’de kullanıldığı bildirilir.

Bunun dışında Anonim müellifinin Yunanistan ve Peloponez hâdiseleri hakkında bazan Halkondil’de bulunmıyan malûmatı ver-mesi ve birçok Garp ve bilhassa İtalyan kaynaklarında rastlanan kayıtları nakletmesi de bu fikrimizi takviye edecek mahiyettedir. Bütün ihtimallere göre müellif, Zanta ve Kefalonya gibi Yunanistan’ın garp sahillerindeki adaların birinde veyahut ta Peloponez’in İtalyan hâkimiyeti altındaki kısmında yaşamış ve İtalya ile münasebetleri bulunmuştur. İtalyanca bildiği ve italyanca kaynaklardan faydalan-dığı şüphesizdir; eserde rastlanan birçok italyanca kelime buna

¹ Gy. Moravesik, *Bizzantrioturcia* I. 160

² Pauly-Wissowa: *Real-Encyclopädie* XVII, s. 511-518.

³ *Encyclopedia Italiana* XXVIII, 226-227.

delâlet etmektedir. Bunun dışında müellifin türkçe bildiğine de hükmetmek icabediyor. Zira, türkçe kelime ve isimleri esas kaynağını teşkil eden Halkondil'den farklı olarak hemen hemen hatasız yazması, bunların grekçe tercümelerine daha isabetli mânalar vermesi ve naklettiği malûmatın çok kere Türk kaynaklarının rivayetleriyle tetabuk etmesi, bu hususu muhtemel göstermektedir.

Bu delillere dayanarak türklerin komşu buldukları bir sahada yaşayan Anonim müellifinin rivayetlerinin bir kısmını Türk halk muhitinden topladığını ve bunları gerek Grek ve gerekse Garp kaynaklarıyla telif ederek eserini meydana getirdiğini kabul edebiliriz. Nitekim müellif eserinin bir yerinde (12^v), I. Kosova muharebesinden bahsederken, bu muharebede Şehzâde Bayezid'in oynadığı rolü tebarüz ettirir ve "Türkler Bayezid'in despot üzerine nasıl büyük bir şiddetle hücum ettiğini söylüyorlar" kaydını verir ve umumiyetle Kosova muharebesine dair naklettiği malûmat Anonim'den daha muhtasar olan Halkondil'de bu kayda rastlanmaz.

Hayatı ve şahsiyeti hakkında hemen hiç malûmata sahip bulunmadığımız Anonim müellifin eserinde, Bizans tarihçilerinin umumiyetle olduğu gibi yüksek tabaka halka mensup olmayıp halk tabakasından bulunduğunu gösteren delillere rastlıyoruz. Birçok defa (12^v, 35^v, 54^f, 55^v, 59^f) Bizans'ın zenginlerine ve idarecilerine karşı şiddetli bir dil kullanması, lisanının ve ifadesinin halk dili ve ifadesi olması, eserde rastlanan mevzu ve umumî kültür hataları bu ciheti göstermeğe yaradığı gibi, imlâsının son derece bozuk olması da bu hususta bir delil sayılabilir.

2. Eserin mahiyeti :

Eserin, üzerinde en çok durmamız gereken hususlarından birisi, Bizans tarihçilik an'anesine mugayir olarak Anonim müellifinin eserini doğrudan doğruya Türkler'e tahsis etmiş olmasıdır. Bizans tarihçilerinin nadiren yabancı bir kavmin tarihini eserlerine mevzu ittihaz ettikleri malûmdur. İlk Bizans devri tarihçilerinden Priskos'un, eserini Attilâ ve hunlarına tahsis ettiğini biliyoruz. Bundan sonra uzun zaman Bizans müverrihleri yabancı bir kavmin tarihini yazmazlar, sadece Bizans veya cihan tarihini içine alan eserlerinde umumî olarak yabancı kavimlerden de bahsederler.

Priskos'tan on asır sonra bu an'aneye aykırı hareket eden, eserinin merkezini Türk tarihine hasreden Halkondil, son devir Bizans

tarihçileri arasında bir istisna teşkil eder. Halkondil'den bol miktarda faydalanan ve belki de onun eserinden mülhem olarak hareket eden Anonim müellifi ise, Halkondil'in eserinden farklı olarak kendi eserini Türk padişahlarının hükümdarlıkları zamanına göre taksim etmiştir. Bu hâdisede artık Yunanistan'ın mühim bir kısmının Türk hâkimiyeti altında bulunmasının da mühim bir hissesi olduğu şüphesizdir.

Eserin baş tarafı eksik olduğu için, bu bölümün hangi Türk hükümdarı zamanında başladığını görememekle beraber, Ertuğrul'dan ibtidar edilmiş olması icabeder. Çünkü, Bayezid'i beşinci hükümdar sayar ve bundan sonra da bu taksim aynen devam eder. Fetret devrinde hüküm süren şehzadelerden Süleyman ve Musa çelebileri de bu tasnife idhal ettiğinden, Türk padişahlarının sayısı bizim tarihlerimizde teamül eolan miktarı geçer. I. Murad'dan bahseden ve 1374 yılı hadiselerini anlatırken başlayan ilk kısım 11^r dan 13^v ya kadar devam eder. Bayezid devri 13^v-27^r arasındadır; yalnız burada 20^r-23^v atlanmıştır. Bildiğimize göre, daha önce bu eseri tetkik edenlerden hiç biri buna dikkat etmemişlerdir. Bu sebeple eser bundan sonraki kısımda 8 varak fazla görünür; fakat hikâyede bir eksiklik yoktur ve Bayezid devri hadiselerinin teselsülü devam eder. Fetret devri 27^r-31^v da nakledilir; bunun 27^r-29^r su Süleyman Çelebi'ye, 29^r-31^r-su Musa Çelebi'ye tahsis edilmiştir. 31^v-35^r Çelebi Sultan Mehmed'den bahseder. Eserde II. Murad devrine tahsis edilen kısım 35^r-50^v arasında bulunur ve mufassal bahislerden birini teşkil eder. Eserin en mufassal bahsi, Fatih Sultan Mehmed'e dair olanıdır ve 50^v-81^r-yu doldurur. Bunu takibeden II. Bayezid zamanı 81^v-92^r-yu kaplar. 95^r da başlayan I. Selim devri hikâyesi, Selim'in şehzade Korkud'a karşı giriştiği mücadele anlatılırken bitmemiş olarak kesilir.

Bölgümlere dikkat edilecek olursa, Anonim Türk tarihinde en ziyade XV. asır hâdiselerinin tafsil edildiği görülmektedir; bunun dışında umumiyetle eserin şu telif hususiyetleri göze çarpar; müellif her bahiste hâdiseleri sade ve kronolojik bir tarzda hülâsa etmekle iktifa etmiştir. Fakat bu kronoloji her zaman isabetli değildir. Ancak eserin son kısımlarına doğru, müellifin daha isabetli tarihler kaydettiği de göze çarpar. Fatih'in ölümü ve II. Bayezid'in tahta cülûsu tarihi olan 1481 ile II. Bayezid'in ölümü ve I. Selim'in tahta çıkması tarihi bulunan 1512 seneleri böyledir. Bu vâkıdan müellifin kendi

yaşadığı devre yaklaştıkça zaman hakkında daha sahih bir bilgiye sahip bulunduğu, kendi devrinden zaman itibarile uzakta kalan devirler hakkında sarîh malûmatı olmadığı ve esasen başlıca kaynaklarını teşkil eden eserlerde de doğru kayıtlara rastlıyamadığı neticesi çıkarılabilir.

Anonim müellifi, Bizans kaynakları arasında en ziyade Halkondil'den faydalandığı halde onun gibi pragmatik bir usûl takib-etmemiş, dolayisile büyük istidradlar yapmamış ve hâdiseleri pek az istisnasile, vukuu tarihlerine göre sıralamıştır.

Daha önceki devirler hakkında faydalandığı Halkondil'de hâdiselerin cereyan tarihi hakkında hiçbir kaydın bulunmamasına rağmen, Anonim bunlara tarih idhal etmiştir. Fakat esas kaynağını teşkil eden Halkondil'in kronolojideki hataları onu da yanıltmış ve bu suretle birçok defa anakronizme düşmesine sebep olmuştur. I. Bayezid'in Anadolu fütuhâtına dair anlattığı (14^v) hikâyede müellif vakaları II. Murad'ın Türkmen aşiretlerini tenkil için Erzincan havalisinde giriştiği sefer ile karıştırdığı gibi, Musa Çelebi'nin Semendre üzerine yaptığını kaydettiği sefer (29^v) de yine II. Murad devrinin 1439 hâdiseleri ile karıştırılmış ve nihayet Fatih Sultan Mehmed'in 1459 sıralarında İsfendiyar oğlu İsmail Bey üzerine yaptığı sefer Çelebi Sultan Mehmed devrinde gösterilmiştir.

Bunlar dışında eserde başlıca şu kronoloji hatalarına rastlanmaktadır: I. Murad'ın 1373 de öldüğünü ve 23 yıl hükümdarlık ettiğini bildirir ki (13^r) Sultan Murad'ın 1389 da şehit edildiği ve 30 yıla yakın saltanat sürdüğü malûmdur. Yıldırım Bayezid'in 1389 da öldüğünü ve 25 yıl hüküm sürdüğünü yazması (27^r)da yanlıştır. Zira Sultan Bayezid 13 yıl saltanat sürmüştür (1389—1402) ve 1403 de ölmüştür. Süleyman Çelebi'nin 1414 de ölümlerine yerine kardeşi Musa'nın geçtiğini bildirmesi (29^r) ve Musa'nın 1404 de öldürüldüğünü kaydetmesi (31^v) de yanlıştır. Çünkü Süleyman Çelebi'nin 1411 de öldürüldüğü ve Musa'nın, onun yerine geçtiği malûm olduğu gibi, Musa'nın boğdurulması da 1413 de vukubulmuştur. Çelebi Sultan Mehmed'in 1429 da öldüğünü kaydeden Anonim (35^r), aynı sahifede Sultan Murad'ın 1419 da Bursa'da babasının tahtına çıktığını bildirir. Her iki tarih yanlıştır ve Çelebi Sultan Mehmed'in 1421 de vefat ettiği malûmdur. Eserin daha sonraki kısmında da 1439 Semendre muhasarasını 1446 da göstermek (40^r) ve İstanbul'un zaptı esnasında son büyük hücumun 28 Mayıs 1454 de vukubulduğunu bildirmek gibi (56^r) hatalar göze çarpmaktadır.

Anonimin tarafsızlığı meselesine gelince, 180 sahifeyi bulan ve Osmanlı İmparatorluğu tarihinin Anonim müellifinin ırkdaşları ile vukubulan fasılasız ve şiddetli mücadeleler ile dolu olan kısmını içine alan bu eserde, Osmanlı Türkleri hakkında ağır ve tarafkir denebilecek cümlelere, ithamkâr hükümlere hemen hemen rastlamadığımızı söylemek icabeder. Şurada burada müellifin hıristiyanlık duygularının tezahür ettiği, ırkdaşlarına ve dindaşlarına karşı bir sempati ve acıma ifade ettiği göze çarparsa da, Anonim müellifinin yaşadığı devrin kuvvetli dinî telâkkilerini ve umumiyetle kültürünün zayıf olduğunu düşününce yurdunun, ırkının ve dindaşlarının bu şiddetli düşmanlarına karşı ibraz ettiği büyük dikkati ve tarafsızlığı hayretle ve takdirle karşılamamak mümkün değildir. Hattâ, İstanbul'un zaptını naklederken araya ziyadesile müessir bir hal alan ifadesinde bile, Türkleri rencide edecek ağır sözlerden çekinmiş olması ve felâketlerden ırkdaşlarını ve bilhassa zenginlerle idarecileri mesul sayması ibrete şayan bir hâdisedir. Hususile Schlumberger gibi modern ve İstanbul'un muhasarası ve zaptına tahsis ettiği eserle şöhret kazanan Garblı bir müverrihin eserinde ve Rus âlimi Vasilev'in tarihinde Türkler hakkında defeatla şiddetli ve hattâ çok tarizkâr cümleler kullanıldığı düşünülürse, Anonim'in bu, devrine ve seviyesine rağmen gösterdiği tarafsızlığı daha iyi takdir etmek icabeder. Hele Anonim'in bir kısmını neşreden Atinalı profesör Zora'nın eserine ilâve ettiği önsözle haşiyelerde rastlanan hemen tamamile mektep kitaplarına yakışacak kadar tarafkir ve hissî hükümler de gözönünde tutulursa, Anonim'i daha çok takdir ederiz.

Anonim müellifinin çok kere Türk padişahlarının meziyetlerini tebarüz ettirmesi, mizaçlarını tahlil ederken iyi ve fena taraflarını ayırdetmesi, cengâverliklerini, tebaalarına karşı iyi muamelelerini, hilm ve rikkatlerini ihmal etmemesi, hattâ birçok Türk devlet adamı ile kumandanının hasletlerini çok kere objektif bir mütalâa ile ortaya koyması, gözden kaçmamaktadır. Şurada burada Türk padişahları ve umumiyetle Türkler hakkında barbar dediği görülürse de, bir teamül halinde Bizans tarihçilerinin yabancılar hakkında bu tâbiri kullandıkları malûmumuzdur.

Müverrihimizin hıristiyan görüşünü aksettiren delillerden birisi de, umumiyetle Türk kuvvetlerini daha fazla ve hıristiyan kuvvetlerini daha az göstermesidir. Daha önce de zikrettiğimiz Niğbolu muharebesinde Bayezid'in ordusunun 300 bin ve Sigismund'un kuv-

vetlerinin 80 bin olduğunu söylemesi ve yine bu muharabede 20 bin hristiyana mukabil 60 bin Türk'ün öldürüldüğünden bahsetmesi (13^v-14^r) bu kabildendir. Lâkin gerek Türk kaynaklarında ve gerekse hristiyan kaynaklarında daima karşı tarafın kuvvetlerini ve zayıatını daha fazla göstermek âdetinin umumî olduğunu bildiğimiz için, bu ciheti sadece Anonim müellifine maletmemek yerinde olacaktır. Müverrih bu kayıtları kullandığı kaynaklardan nakletmiş ve tahminimize göre hiçbir tenkide tabi tutmadan kabul etmiştir.

Bu fikrimizi yine Anonim'den alınan bir misal ile teyid edebiliriz. Nitekim, Timur ile Bayezid'in Ankara muharebesine iştirak eden ordularının sayısından bahsederken Anonim müellifi Timur ordusunun 800 bin ve Bayezid ordusunun 120 bin kadar olduğunu yazar ve kendi kayıtlarıyla dahi tezada düşer. 1396 da cereyan eden Niğbolu muharebesinde 300 bin kişilik bir ordu çıkarabilen Bayezid'in, altı yıl sonra, bütün yakın şarkta büyük bir şöhret sahibi bulunan Timur gibi korkunç bir düşmana karşı 120 kadar bir ordu ile çıkacağına düşünmek mümkün değildir. Bunun dışında, bu tarihlerde Türkleri'n bu kadar büyük bir orduya sahip olduklarını sair kaynaklardan ispat etmek de güçtür.

Türk devlet adamı Evrenos'u, eserinin muhtelif yerlerinde sitayişle zikrettiğini görüyoruz. Bundan maada diğer Türk kumandanları ve şehzadeleri hakkında da isabetli ve tarafsız hükümler verdiğine çok kere şahit oluyoruz. Bütün eserde Türkler hakkında tarizkâr sayabileceğimiz yegâne ifade, İstanbul muhasarasının son günlerinde imparatorun Bizans halkına hitabettiğini bildirdiği sözlerde görülür ki, henüz kaynaklarına vakıf olamadığımız için bu ifadenin de tamamen müverrihimize ait olduğunu söylemek güçtür. Bu hitabesinde müverrih, imparatorun ağzından dahi olsa Fatih Sultan Mehmed ve Türkler hakkında "hasut Türk", "düşmanlar birer mahlûktur. Onları hayvanlar gibi koğunuz! Zira bizzat sultan hayvan olduğundan hayvan gibi hareket etti" (56^v), "ve hayvan gibi yaptı" (57^r) kelimelerini kullanmaktadır. Tabî bu sözler, muharebe ve felâketin en ağır mesuliyetleri altında ve mühlik bir durumda bulunan bir devlet adamının o zamanki ruhî haletini aksettirmektedir. Nitekim müellifin biraz aşağıda, şehri zapteden Türklerin önünde Grekler'in "koyunlar gibi kaçtuklarını" (58^v) kaydetmesi de, ifadenin tehevürden mütevellit olduğunu gösterir.

Haftalarca süren yorucu ve kanlı bir mücadeleden sonra, İstanbul gibi asırlardan beri birçok şark ve garp milletleri için ideal olan zengin ve güzel bir beldeyi ele geçirmenin sevinci ile hücumla geçtikleri zaman Türkler, ilk günlerde her muharip ve muzaffer gibi elbette şehirde yağma ve kıtal yapmışlardır. Müverrihin bir hristiyan ve bir Grek olarak muharebenin bu çok kanlı ve ırkdaşları için ızdırap dolu safhasını ne kadar müessir ve o derece bitaraf ve objektif bir tarzda anlattığını görmek, bizi haklı olarak hayrete düşürmekte ve bilhassa hâdiseyi kendisine has dindarlık ve fatalisme ile, munis ve samimî hristiyan ifadesile nakletmesi dikkate şayan görünmektedir.

Türk askeri şehre dağılıyor ve evlere giriyorlar: “Baltalarla arhontların sandıklarını kırıyorlar ve içinde eski ve yeni flori ve çok miktarda mal buluyorlardı. Arhontların evlerinde o kadar mal buldular ki (sultan) saklanmış bulunan ve Türkler’in eline geçen bu malın çokluğuna hayret etti” (59^r). İşte bu cümleleri naklettikten sonra müverrihin vatansever ve samimî bir insanın duygularını ifade eden ve zenginlerle idarecileri itham eden ibretâmiz sözleri teakup eder ve onları felâketin mesulü sayar: “Ey hasis, sefil Romalılar! Bedbahtlar! O kadar çok mal meydana çıktı ki imparatorunuz sizden ödünç istediği zaman imtina ile yardım etmek için vermediniz ve yalnız inkâr ettiniz. Yoktur, fakiriz dediniz! Halbuki şimdi Türk onları ele geçirdi!” (59^r).

Bunu takibeden ve Fatih Sultan Mehmed’in ganimetleri ve esirleri dağıttıktan sonra verdiği nihaî emri anlatan aşağıdaki sözler, müverrihin düşüncelerini, ahlâkını ve seciyesini en iyi ifade eden ve aynı zamanda birbirine tamamen zıt hakikatleri yanyana yazmaktan çekinmeyen, tarafsız ve dürüst bir hristiyan olduğunu gösteren karakteristik cümlelerdir. “O vakit (sultan) emir verdi ve manastırlarla sair bütün kiliselerden salibleri aşağı indirdiler ve ayaklar altında ezdiler. Bâkireleri bozdular, büyük fuhuş yaptılar ve cebir kullandılar. Allahım! Hristiyan ırkına yaptıkları bu kötü ve ayıp işleri yazdığımın dolayı beni afvet! Allahın sabrı büyüktür. Fakat Allahın bizden yüz çevirmesinin sebebi bizim günahlarımızdır. Zaferden sonra (Türkler) sultanın emri ile üç gün süren büyük şenlikler yaptılar. (Sultan) bedbaht Romalılar’ın büyük imparatorluğuna sahip olduğundan dolayı iftihar ediyordu” (59^v).

Nihayet Fatih Sultan Mehmed'in şehri zaptettikten sonra Bizans'ın hayatta kalan ricalini topluyarak onlarla yaptığı konuşma sırasında, Bizans'ın imparatorundan sonra en nüfuzlu adamı ve en zengini megadük Lukas Notaras'ın Türk padişahına yaranmak için ona yalan söylemekten bile çekinmediğini kaydederek aynen şunları yazar: "Ey sultana yalanlarla yaranmak isteyen bedbaht! Zira bu kir Lukas bütün hayatında fâsik bir adamdı ve bundan başka bu kir Lukas büyük vezir Ali Paşa'yı da tezvîr etti" (50v). Bu sözlerde de Bizans idarecilerinin hamiyetsizliğini afvetmiyen, onların ahlâk ve seciye noksanlarını gören, aynı zamanda büyük bir halk tabakasının düşüncelerine tercüman olan bir ifade sezilmektedir.

Müverrih İstanbul'un zaptını diğer birçok Bizans tarihçisi gibi büyük bir felâket sayarak bunu vaktile Hellenler'in Trova'da yaptıkları zulmün bir mukabelesi olarak kabul eder. Halkondil'den alındığı şüphesiz olan bu husustaki cümlelerde de kadere boyun eğen bir hali vardır. Buna tahsis ettiği satırlar, kıymetli bir tarihçi olan Dukas'ın Bizans'ın zaptına dair uzun ve kasidevarî meşhur ifadesine nazaran daha az hissî olmakla beraber samimî ve müessirdir. Bahusus ana kaynağını teşkil eden Halkondil'den ayrılarak büyük hâdiseden derunî olduğu kadar da objektif bir tarzda bahsetmesi, müverrihe büyük hâdiseler karşısında soğukkanlılığını muhafaza ile ifratlardan çekinmesini bilen bir insan mevkiini kazandırmaktadır. Müellifin buna dair sözleri şöyledir: "Ey bütün dünyadaki şehirlerin kraliçesi olan beldenin büyük felâketi! Bu zavallı şehrin başına gelenler hiçbir memleketin başına gelmemiştî! Bazıları vaktile Hellenler'in Trova'da yaptıklarına Türk mukabelede bulundu diyorlar; öyle ki Türk bu sahanın şarkında bulunduğundan şehirden intikam aldı" (60r).

Kuvvetli bir kültüre sahip bulunmadığını, ekseri Bizans tarihçilerine mugayir olarak aşağı tabaka halka mensup bulunduğunu işaret ettiğimiz Anonim müellifinin bu dikkate değer tarafsızlığını nasıl izah edebiliriz? Bu hâdisede, en mühim kaynağını teşkil eden Halkondil'in eserinin büyük bir hissesi olduğunu kabul etsek bile, birçok sair Bizans, Garp ve hattâ Türk kaynağından faydalandığında şüphe olmıyan müverrihin, sonuna kadar muhafaza ettiği bu takdire değer tarafsızlığını izah etmek için bu cihet yine de kâfi değildir. Birçok defa soğukkanlılığına, samimiyetine ve dürüstlüğüne işaret ettiğimiz Anonim müverrihinin bu şahsî meziyetlerinin bu meselede

mühim bir hissesi bulunduğunu da kabul etmek kadirşinashk olacaktır. Bunun dışında, diğer mühim bir âmili de ihmal etmemek yerinde bir hareket olsa gerektir. Umumiyetle Bizans tarihçilerinin Osmanlı Türkler'i hakkında garplılar kadar târizkâr olmadıklarını, asırlardanberi mütemediyen haşır neşir oldukları Türklerden daha tarafsız ve daha munsifane bahsettiklerini biliyoruz. Kanaatimize göre Anonim misali, bu hususiyeti sadece teyit etmekle kalmıyor ve tamamile bir halk çocuğu olan müellifin büyük bir kütenin düşüncelerine tercüman olması bakımından da daha çok mânalı bir vasıf taşıyor. Halkondil gibi devrinin en bilgin ve münevver adamının sırf kültürü ve eski Hellen an'anesine bağlılığı sayesinde muhafaza ettiği tarafsızlıkla, tecrübeli bir diplomat ve yine kültürlü bir adam olan Dukas'ın hakseverliği, müverrihimizin aşağı ve geniş bir kitleyi temsil eden nisbeten basit şahsiyetine nazaran tamamen başka bir fasılda mütalâa edilmek icabeder.

Fikrimize göre Anonim müellif misali, Grek unsurunun bu asır-dîde din düşmanına karşı büyük bir kin ve nefret beslemediğini ve artık yarım asra yakın bir zamandanberi Türk hâkimiyeti altına girmiş bulunan Yunanistan Rumları'nın dahi bu yeni hâkimiyeti pek de tahammülsüz saymadıklarını gösteren yeni bir delildir. İki asra yakın süren uzun ve kanlı mücadelelerden sonra top yekûn Türk İmparatorluğu'na ilhak edilen Hellen ülkelerinde, fütuhat devrini takibeden yıllarda bir sulh ve sükûnun kaim olmasile, halkın kendi dinî ve içtimaî toplulukları içerisinde yaşamakta devam edebilmesinin bu hususta başlıca âmil olduğundan şüphe etmemek gerekir.

Anonim müellifinin bu çok bariz ve iyi bir tarihçinin ilk şartlarından biri olan tarafsızlığı yanında, aynı nisbette kuvvetli bir *tenkit fikrine* sahip bulunmadığını görüyoruz. Esasen içtimaî ve kültürel mevkiine defaatle işaret ettiğimiz müelliften bunu beklemek de haksızlık olurdu. Zira o, doğuştan ve muhitinden ve mahdut kültüründen tevarüs ve iktisap ettiği müsbet tesirler ve nihayet aklıselimi ile bitaraf kalabilmiş ve her türlü ifrattan kendini koruyarak sade ve samimî bir lisanla, ufak ve kısa cümlelerle bildiklerini nakletmiştir. Bu itibarla basit bir halk hikâyecisinden ibarettir. Lâkin tenkit fikri, yüksek bir kültüre ihtiyaç gösteren ve o devirde ancak eski Hellen an'anesini kuvvetle tetkik ve tettebbü sayesinde elde edebilecek bir haslettir ki bu meziyetlerden mahrum bulunan müellifin tenkit fikrini iktisap edememiş olduğunu görmek, elbette hayret

edilecek bir hâdise değildir. Onun çok defa bir hâdise hakkında tasadüf ettiği rivayetleri hiçbir tercih ve tenkide tabi tutmadan sadece naklettiğini görüyoruz. Bir hâdise hakkında birkaç varyanta tasadüf ettiği zaman, bunları arka arkaya sıralamakla iktifa etmiştir.

Kullandığı kaynaklarda rastladığı malûmatı tenkide tabi tutarak tahlil veya terkiyedememesi, onu çok kere hataya düşürmüştür; bu sebeple bizzat kendi kayıtlarıyla de tezada düştüğü nadir bir vaka değildir.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, umumiyetle hâdiselri hülâsaten hikâye eden, sebep ve neticelerini araştırmayan Anonim müellifi, pek nadir hallerde bazı hâdiselerin izahını yapmağı tecrübe etmiştir. Fakat bu denemelerinde de derinleşememiş sadece, bir hristiyan hezimetinin veya bir Türk zaferinin ne sebeple vukubulduğunu işaretle iktifa etmiştir. Niğbolu muharebesine dair hikâyesinde hal böyledir. Bu muharebenin Türkler tarafından kazanılmasına Fransızlar'ın tedbirsiz hareketleri ve Macarlar'ın hasedi sebep olduğunu (15^v) kaydetmesi, müellifin sağduyusunun kuvvetli olduğunu ispat eder. Filhakika modern Garp tarihçilerinden birçoğu, Haçlı ordusunun Türk kuvvetini küçümsediğini, Türkler hakkındaki bilgisizlikleri ve tedbirsiz hareketleriyle bu akibete maruz kaldıklarını kabul ederler.

Yine bu muharebeye iştirak eden Türk kuvvetlerinin ve muharebe sonunda uğradığı zayıatın yüksek olduğunu kaydetmesi ve hristiyan kuvvetlerle zayıatını çok az kabul etmesi de tenkitsiz bir harekettir (16^v-17^r). Bu muharebeye dair malûmatı iki ayrı kaynaktan aldığı anlaşılan müellif, bu kaynakların haberlerini iyi bir tenkit ve tahlile tabi tutamadığı için hikâyesinde tekerrüre ve ittiradsızlığa düşmüştür.

Eserinde başındanberi Bizans devletinin zayıflama sebeplerini idarecilerinin kayıdsızlık ve tedbirsizliklerinde arıyan müellif, onlara târizlerde bulunmak için her fırsattan faydalanmaktan çekinmemiştir. Nitekim, Çelebi Sultan Mehmed'in ölümü ile II. Murad'ın tahta çıktığı sıralarda, Bizans arhontlarının Düzme Mustafa ile II. Murad mücadelesinden istifadeye kalkışmalarını mevsimsiz bir hareket sayıyor ve onları Bayezid'in mağlûbiyeti sıralarında ellerine geçen fırsatı kaçırmış olmakla muaheze ediyor (35^v).

Nihayet, birkaç defa işaret ettiğimiz üzere, İstanbul'un muhasarası esnasında arhontların memleketi kurtarmak için imparatora

naktî yardımında bulunmadıklarından şikâyetle “fakat bazı düşüncesiz, hasis arhontlar... buğdayları saklıyorlardı. Fakat bunları düşmanın kendi hayatları ile birlikte alacaklarını akıllarına getirmiyorlardı” diyor. Bu sözlerinde de memleketin geçirdiği felâkete karşı gereği gibi alâka göstermeyenleri yeren aynı açık tenkit edası hâkimdir.

3. *Anonim Osmanlı tarihinin vüsuk derecesi ve kaynakları :*

Buraya kadar birçok cihetten tetkik ettiğimiz Anonim Türk tarihinin verdiği malûmatın ne dereceye kadar doğru olduğunu, hatalarının bulunup bulunmadığını ve şayet varsa bunların ne mahiyette olduklarını ve kaynaklarının tetkiki yerinde olacaktır.

Bir eserin vüsuku, hiç şüphe yok ki müellifinin kullandığı kaynakların kıymetine, seçme ve değerlendirme kabiliyetine ve nihayet meyline, dikkatli ve iyi yetişmiş bir tarihçi olup olmamasına bağlıdır. Yukarıda birçok meziyet ve nakislerini kaydettiğimiz Anonim müellifinin hüviyeti, ilmî seviyesi ve kabiliyetleri artık kâfi derecede tavazuh etmiş sayılabilir. Bu itibarla eserin vüsuku ve rastladığımız hataların mahiyeti hakkında da bir fikir vermeğe çalışacağız.

Halk muhitinden çıkan, dolayısıyla yüksek bir kültüre sahip bulunmayan, fakat tarafsız olduğuna kanaat getirdiğimiz Anonim müellifinin samimî ve dürüst olduğuna inanıyoruz. Bununla beraber eserini kullanırken daima dikkatli olmak ve verdiği malûmatı kontrol etmek mecburiyetindeyiz. Müellifin bilgi noksanından ve tenkidinin zayıf olmasından ileri gelen hatalara sık sık rastladığımızı kaydetmeliyiz.

Yukarıda kornoloji hatalarını ve tenkidinin zayıf olmasından ileri gelen yanlışları göstermiştik; burada, daha ziyade bilgisinin kifayetsizliğini gösteren hatalara işaret edeceğiz. Bu hataların birçoğu kullandığı kaynaklardan neş'et etmektedir; bunun dışında bilhassa coğrafî bilgisinin noksan olduğuna ve bu yüzden birçok yanlışlar yaptığına da şahit oluyoruz.

Evvelce Moravcsik'in de kaydettiği veçhile, bir kısım hatalara müstensihin ihmâl ve dikkatsizliği sebep olduğu kabul edilebilirse de, bilhassa kronolojiye ve coğrafî bilgilere taallûk eden hataların tekerürü izaha muhtaçtır. Bundan başka, birçok mevzu hatasının mevcudiyeti de kaynakları iyi intihap edememenin, yanlış haber almanın

ve nihayet zayıf tenkidin ve mevzua lâyükile hâkim olamamanın neticesidir. Meselâ, son Bizans İmparatoru XI. Konstantin'in, İstanbul muhasarasının son günlerinde rahibi çağırarak "kendisinin, karısının ve çocuklarının günahlarını çıkarttı. Ondan sonra gözlerinin önünde kıraliçenin ve çocuklarının başlarını kestirtti" (58^v) tarzındaki kaydı yanlıştır. Zira İmparator bu sırada evli değildi ve çocukları da yoktu.

Artık Anonim Türk tarihinin kaynaklarını tahlil edebiliriz. Evvelâ şunu kaydedelim ki, Anonim Türk tarihinin ana kaynağı, Laonikos Halkondilas'ın maruf eseri *Historiae*'dir. Anonim müellifi bu eseri örnek olarak almış, hattâ belki de ondan mülhem olmuş ve tamamile Türk tarihine hasrederek Osmanlı padişahlarının hükümdarlık devrine göre taksim ettiği kitabında, onun verdiği malûmatı bazan ihtisar ederek bazan da sair Bizans ve Garp kaynaklarının rivayetleriyle tamamlayarak kendi ölçüsünde eserini meydana getirmiştir. Anonim müellifinin hiçbir bahiste fazla tafsilâta girişmeden, büyük bir kitle için kaleme aldığı kanaatını veren eserinde, Osmanlı tarihinin başlıca hâdiselerini hülâsa etmek ve hemşhrilerine öğretmek istediği anlaşılmaktadır.

Anonim Türk tarihinin kaynakları hakkında ilk defa fikir ileri süren Moravcsik, bu kaynaklar arasında Halkondil'in mühim bir yer tuttuğunu ve birçok defasında Anonim metninin Halkondil'in eseri ile büyük bir benzerlik gösterdiğini kaydederse de, bu husustaki fikirleri tashihe muhtaçtır. Filhakika Moravcsik "Anonim müellif, 1463 yılına kadar hâdiseleri tafsilen anlatır. O zamandan sonra ise daha kısa ve daha noksan malûmat verir. Buna bakılarak 1463 e kadar süren hâdiseler hakkında elinde bol kaynakların bulunduğu anlaşılıyor. Eserin bazı yerleri Halkondil'in tefsiri veya hülâsası sayılabilir. Bununla beraber Halkondil'in eserinde bulunmayan birçok kayıt ve tafsilâtı verdiği kronik ile Laonikos'un bazı kısımlarının aynı kaynaktan neş'et etmiş olması muhtemeldir. Göze çarpan benzerlik buradan geliyor"¹ diyor.

Daha Anonim Türk tarihini sıkı bir tetkik ve tahlile tabi tutmadan, sadece eseri ilim âlemine tanıtmak maksadile yazılan umumî mahiyetteki bu satırlarında Moravcsik'in şu noktalarda yanlışlığı görülmektedir: 1) yaptığımız kaynak tetkikinden sonra, Anonim

¹ Moravcsik, Byzantinoturcica I, s. 160.

Türk tarihinin ana kaynağının Halkondil'in eseri olduğu anlaşılmıştır. Muhterem hocam Moravcsik'in işaret ettiği gibi, Anonim Türk tarihinin 1463 yılına kadar süren hâdiseler hakkında tafsilen malûmat vermesi de yine bu fikrimizi teyit etmektedir. Zira, bizzat Moravcsik'in aynı eserde kaydettiği² gibi, Halkondil'in eseri aslında Osmanlı tarihinin 1298—1463 yılları tarihini içine almakta ve bilhassa Yıldırım Bayezid devrinden itibaren mufassal bir hale geldiği görülmektedir ki bu hal 1463 yılına kadar devam eder. Binaenaleyh, Anonim Türk tarihinin de bu zamana kadar çok mufassal olması, müellifinin ana kaynağını teşkil eden Halkondil'in eserini muntazaman takibettiğini açıkça göstermektedir ki metnin izahı sırasında bu husus daha iyi tavazzuh etmektedir. 2) diğer taraftan, Moravcsik'in Anonim Türk tarihi ile Halkondil'in eseri arasındaki benzerliği, bazı kısımlarının aynı kaynaktan neş'et etmiş olması ile izah etmesi de doğru görünmüyor. Çünkü, Halkondil o kadar mütelevvi ve zengin kaynaklara başvurmuş ve bilgisi de Anonim Türk tarihi müellifine nazaran o kadar farklı bulunmuştur ki bizim mütevazi ve mahdut bilgiye sahip müverrihimiz asla ne Halkondil'le bu hususta ayak uydurabilir ve ne de bu imkânlarla sahiptir. Bundan başka, bu benzerlik de o kadar fazla ve o kadar devamlıdır ki yalnız bir kısım kaynakların iştirakine ve bazı hâdiselere inhisar etmemektedir.

Bu hususlardan anlaşılacağı üzere, Anonim Türk tarihi müellifinin ancak Halkondil'in eserini çok iyi tanıdığı ve ondan satır satır faydalandığı neticesini çıkarmak mümkündür. Yalnız II. Murad devri hâdiselerini ve bu meyanda II. Kosova muharebesini etraflı olarak anlatırken hikâye birdenbire kesilmekte ve Fatih Sultan Mehmed devrine geçilmektedir ki müstensih burada (50^v) şu kaydı ilâve etmektedir: "İlk nüshanın bazı sahifeleri burada noksandır ve 10. hükümdar Sultan Murad'ın sonuna dair malûmatım yoktur". Anonim'in esas kaynağını teşkil eden Halkondil'in eserinde II. Kosova muharebesinin mufassal bahislerden birini teşkil ettiği malûmdur; bu itibarla bu bahsin Anonim'in aslî nüshasında yazılmamış olması ihtimali yoktur. Çünkü, hikâyenin akışından ve mufassal bir tarzda ele alınmış olmasından da bu bahsin devam ettiği anlaşılmaktadır. Burada ancak aslî metinde bu kısmın kaybolduğu ve müstensihin eline geçmediğini kabul etmek icabediyor.

² Aynı eser, s. 231.

Anonim Türk tarihi müellifinin Halkondil'i esas olarak kullanmakla beraber onu kopya veya hülâsa etmediğini, Halkondil dışında sair Bizans ve Garp kaynaklarından ve bilhassa İtalyan menbalarından faydalandığını görüyoruz. Bu meyanda çok kere Anonim Türk tarihinin verdiği malûmatı bir kısım Türk kaynaklarında ve bilhassa Neşri'de bulduğumuzu da işaret etmeliyiz.

İSTANBUL'UN MUHASARASI VE ZAPTI

10. (PADİŞAH) SULTAN MURAD'IN OĞLU SULTAN MEHMED'İN SALTANATI BURADA BAŞLIYOR

Sultan Mehmed Edirne'de tahta çıktığı zaman Macaristan, Bulgaristan ve bütün hıristiyan hükümdarları ile, Romalılarla ve Venediklilerle dostluk halinde idi. Birkaç yıl içinde piyade ve suvariden mürekkep 400 bin kişilik bir ordu topladı. Bu ordu ile Macaristan üzerine yürümek istediğine dair bir nutuk söyledi. Lâkin Edirne'den hareket eder etmez derhal talihsiz Roma kırallığı üzerine, İstanbul'a yürüdü (51^r). O zaman İstanbul'da İmparator, Konstantin Paleolog idi. Kuvvetli ve cesur olduğundan kendisini *drako* (ejder)ya benzetirlerdi. İstanbul üzerine yürüyen sultan Mehmet, şehrin surları dışında kalan yerlerdeki hıristiyanları yağma ve esir etti. Şehre vasıl olunca ordularını etrafına yerleştirdi. Bütün Anadolu ve Rumeli orduları şehri her taraftan çevirdiler, her cins silâhlarla geceli gündüzlü muharebeye başladılar. İçeriden Romalılar muharebe ediyor ve mukavemet gösteriyorlardı. Yukarıdan Türk kütleleri üzerine barut ve kükürtten mürekkep sun'i ateşli maddeleği döküyor ve bunları surlardan aşağı atıyorlardı. Türkler dışarıdan tahattan bazı kuleler yapıyor ve bunları ateş yakması diye derilerle örtüyorlardı. Bu tahta kuleleri toprakla dolduruyorlar, hendekleri imlâ etmek ve yukarı çıkmak için surların yanına sürüyorlardı. Ağaç dallarını örüyorlar, büyük küfeleri vesair her türlü maddeyi ortasını doldurmak, çıkmak ve içeri girmek için kullanıyorlardı. Hattâ kuleler gibi arabalar vesair ibdalar yapıyorlardı. Dedi ki: "Bugün Magribde Tunus'un bulunduğu yerdeki Kartaca'ya karşı muharebe ettikleri zaman Romalılar'ın bu kadar işler yapmış olduklarını zannetmiyorum."

Bundan başka sultan Mehmed'in emri üzerine büyük bir top yapturdılar ki bunun mermisi 11 kadem muhitinde idi. Bu top

Sent Romani (Topkapı) yanındaki *Vatanine* adındaki burcu dövmeğe başladı ve o kadar dövüyordu ki sur yıkıldı ve hendeği doldurdu, toprakla müsavi oldu ve Türkler içeri girmek için yol yaptılar. Eğer Romalılar içeriden başka bir sur inşa ile basiret göstermese idiler içeri girebilirlerdi.

Sultan Mehmed surun tamir edildiğini görünce hayret etti ve şunları söyledi: “Bu tekniği Romalılar yapmıyorlar; (51^v) bu kadar teknik yapan ve oklardan, mancınıklardan korkmadan yaptığım muharebeye bu derece mukavemet gösteren bu kimseler yalnız Frenklerdir.”

Galata’da bulunan Galatalılar, sultan Mehmed’e dostluk gösteriyorlardı ve Türkler’in kendi memleketlerinde muhkem bir kule yapmasına müsaade ettiler ki bu kule bugüne kadar mevcuttur. Bu sebepten de şehre yardım edemediler, bu kurnaz dostlukla bir zaman geçirdiler. Bununla beraber böyle sahte bir dostluktan ise dürüst bir muharebe yapsalardı daha iyi idi. Zira Türk dediğimiz gibi, Galata’nın yıkılmasına sebep olan kuleyi yapmazdı. Çünkü bu olmasaydı Türk’e mukavemet ederler ve kadınlar gibi teslim olmazlardı. Zavallı İstanbullular ne Galatalılar’ın ve ne de diğer hıristiyan devletlerinin kendilerine hiçbir yardımda bulunmadıklarını gördüler, yalnız başına muharebe ettiler ve mümkün olduğu kadar gece gündüz muharebeye mukavemet gösterdiler. Zira, dediğimiz gibi, ne Venedik’ten ve ne Cenova’dan ne de başka bir yerden, yalnız Allah’dan başka hiçbir yerden yardım beklemediler. Elbette (Allah) halkın günahını bırakmıyordu. Halbuki şehir, kıralın bir sahilden diğer sahile çektiği kalın bir zincirle kapatılmıştı ve sultan Mehmed’in donanması, kadirgaları girmesin diye limanı kapıyordu.

O vakit Türkler’in Anadolu’dan, sair yerlerden ve garbden kadirgaları ve fustaları geldi ve bunlar iyi teçhiz edilmişti. 120 kadar olan bu kadirga ve fustalar okçuların râkib buldukları sair gemi ve sandalları sürüklüyorlardı. Bunlar Galata limanına girmek üzere ileriye atıldılar; fakat limanı zincirle kapalı buldular ve içeride hıristiyan gemileri ve kadirgaları demir atmış duruyordu ve bunlar mücehhez idiler, Türk donanmasını uzaktan takip ile onu limana bırakmıyorlardı. Türk donanması tekrar denize açıldı (52^r).

Karada Türkler şehrin surlarını dövmekte devam ediyorlar ve (bunları) o zaman bildikleri mancınıklarla dövüyorlardı. Üç kere

vurarak surları yıktılar ve içeri girmek için yer açtılar. Romalılar bunları tekrar tamir ediyorlardı. Sultan Mehmed bunları görek şehir alabilmekten ümidini kesti. O esnada bir mühendis bulundu ve bu eskiden hıristiyandı, ve aslen İtalyandı, ve Po denilen nehirde gemilerin geçtiğini biliyordu. Gitti ve sultan Mehmed'e: "Ben donanmayı şehrin Galata limanına sokmasını bilirim" dedi. Emrini aldı ve bu emri karadan bir yerden tamamen kolaylıkla ve hiç birine zarar vermeden kadirgaları geçirerek yerine getirdi. Romalılar ve İmparator, Türk donanmasının böylece limana girdiğini görünce çok korktular. Bir yolunu bularak bunları ateşlerle, taşlarla vesair maddelerle imha etmeği akıllarına koydular. Zira bunlar her taraftan beldeye karşı muharebe ediyorlardı ve zinciri kırmışlardı. O zaman Romalılar sahil tarafına giderek burasını da müdafaa etmeğe mecbur oldular. Muhariblerden birçoğu giderek Türkler'le muharebe ediyorlar ve merdiven kurarak çıkmak isteyenleri bırakmıyorlardı. O vakit Türkler 4000 kulaç uzunluğunda ve 500 kulaç eninde ağaçtan taraçalı bir merdiven yaptılar ve bunu güzelce denizin üzerine tespit ettiler, şehrin surları dibine getirdiler. Bu dubanın üzerine birçok Türk yerleştirdiler ve muharabeye başladılar. Bu dubanın altına birçok boş fiçı yerleştirdiklerinden bunu satıhta tutuyordu. Gece ve gündüz muharebe ediyorlardı. Gemiler gönderiyorlar şarktan ve garpdan ordular getiriyorlardı. Öyle ki bu dubadan geçerek geliyorlardı (52^v) ve dubadan geçiyorlardı. (Sultan) iki iş yapıyordu: bir taraftan muharipleri alıyor ve surların dibine gidiyor ve bunlar muharebe ediyorlardı. Diğer taraftan da (hıristiyan) gemilerin girmesine ve şehre yardım etmelerine mâni oluyordu.

Bu esnada Sakız'dan kalkan üç Ceneviz ve bir Bizans gemisi, buğday, peksimet vesair yiyecek yüklü olarak şehre yardım etmek maksadiyle geldi. Aynı zamanda insan ve silâh yardımıyla yüklü olan Bizans gemisi Sicilya'dan geliyordu. Beldeye yaklaştıkları zaman medhali bekliyen Türkler bunları gördüler, kadirgalar ve fustalar çıktı ve onların üzerine hücum etti ve muharebeye tutuştular. Sultan Mehmed at üzerinde Galata'da yüksek bir yere çıktı ve muharebeyi seyreliyordu. Aynı tarzda şehirden de seyreliyordular. Türk kadirgaları ilk olarak İmparator kadirgası üzerine yürüdüler; burada cesurca muharebe ediyorlardı. Bu geminin kaptanı Filip ve Domnegos idi. Muharebeden büyük gürültü ve taraka hasıl oluyordu. Bombardalarla gemilerin küreklerini kırıyor ve birçok Türk

öldürüyorlardı. Yüksekte duran sultan (donanmasını) nasıl bozduklarını seyrediyor, küfrediyor, atını sahile kadar sürüyor, başka birşey yapamadığından elbiselerini yırtıyordu.

O zaman muharebe daha şiddetle kızıştı ve donanmasını evelkinden daha şiddetle tahrib ediyorlardı, o kadar ki karaya çıkmak için kürekleri ile kendilerini çekemiyorlardı. (Bu münasebetle) diyorlar ki on binden ziyade Türk öldürülmüştü ve burada ikiyüze yakın kadirga ve fusta mevcuddu. O zaman sultan: “Denizde kudretim azdır; zira bu kadar kadirgaya ve bu kadar donanmaya sahip bulunduğum halde üç gemi ile, hattâ birisi ile bile başa çıkamadılar” dedi. Sonra bütün bu gemiler kurtuldular ve hiçbir zarara uğramadan gecenin karanlığında şehre girdiler. Pek az yaralı vardı.

Sultan filonun başında bulunan kaptan paşayı asmak istedi, fakat maiyetindeki diğer paşaların rica ve niyazları üzerine ona hayatını bağışladı. Filhakika onu sürgün etti. O zaman limanda Galata cihetinde şarkta bulunan bu hıristiyan gemilerini imha etmeğe karar verdi; bu gemilerde cesur korsanlar vardı.

Bundan sonra sultan, şark tarafında bombardaları yerleştirdi. Şehirden kaçarak ihtida eden ve topçulukta gayet mahir olan bir Rum, Galata cihetinde bir bombarda yerleştirdi, ve ateş etti. Bu mermi Haliç'teki kaptan gemisine isabet ederek onu parçaladı. İçinde İmparatorun muhtaç bulunduğu birçok eşya yüklü bulunan bu gemi, denizin dibine indi. Diğer gemiler oradan demir alarak aynı akibete maruz kalmamak için Galata surlarının altına sığındılar. Lâkin bundan sonra 150 den fazla gülle savurdularsa da 30 gemiden hiçbirine zarar dokunmamasını ilâhi bir mucize saydılar. Üç büyük ve iki küçük Venedik kadirgası da vardı ve bunlar şehre yardım etmek maksadiyle duruyorlardı.

O vakit Venedikliler Cenovalılarla ağız kavgası yapıyorlar ve: “Siz Venedikliler hıristiyanlara yardım etmiyorsunuz” diyerek hakaret ediyorlardı. O anda İmparator Venedikliler'in oradan uzaklaşmasını tavsiye etti.

Bundan sonra Türkler'in onlara karşı giriştikleri savaş gün geçtikçe arttı. Bunun üzerine (Romalılar) limandaki Türk fustalarını yakmak çaresine başvurdular. O vakit İmparator bu işin idaresini kaptan bulunan Jan Justinian'i ile Venedik asılzadesi Jakomo 53^v Koko'ya tevdi etti ve onlar bu işe hazırlandılar. Fakat Türkler hır-

ristiyanların niyetini öğrendiler ve daha çabuk hazırlandılar, bombardarlardan kendilerini korudular. Hıristiyanların zararına (olarak) bazı gemileri batırdılar. Türk gemilerini batırmak için giden birçok hıristiyanı Türkler yakaladılar ve bunları surlara, hıristiyanların gözleri önüne çıkardılar ve kestiler. Şehir halkı bunları görünce, ele, geçirmiş oldukları bazı Türk esirlerini Türkler'in gözleri önüne getirerek, sözde intikam almak üzere, hepsini kestiler.

Bundan sonra sultan Mehmed sanki imparatorla sulh yapmak istiyormuş gibi yaptı ve "Ben imparatorla ve Romalılarla muharebe etmekten pişman oldum, bunu Macarlar'ın teşvik ve ısrarı ile yaptım" diyerek elçi gönderdi. Fakat İmparator ve Romalılar bu sözlerin sahte olduğunu anladılar ve hiçbir suretle onlara inanmadılar. Zira, biliyorlardı ki o, hiçbir zaman yeminini tutmamış, ne yeminine sadık kalmış ve ne de hiçbir anlaşmaya riayet etmiştir. Sözleri de doğru değildi, sadece onları aldatmak için haber göndermişti. Başka çareleri yoktu, ümidlerini yalnız Allah'a bağladılar, ve ona gece gündüz günahlarını afvetmesi ve bu muharebenin tehlikesinden ve hem de bu İsa düşmanından kendilerini kurtarması için kadir Mevlâ'nın bizzat onunla muharebe etmesini niyaz ettiler.

Zavallı hıristiyanlar, gece gündüz müsellâh ve kalkanlarıyla mücehhez olarak surların üzerinde idiler. Kahramanca cenk ediyorlar ve düşmanlarını (54^r) öldürüyorlardı. Fakat neye yarar. Onların on kişiyi öldürdükleri yere yüz kişi geliyordu. (Türkler) çok fazla idiler. Hıristiyan muharibler, Romalılar'ın hepsi 6000, frenkler —yabancılarla birlikte— hepsi 3000 daha; İmparator Konstantin'in maiyetinde ise 2000 kişi vardı. Şehrin bütün hıristiyan muharibleri işte bu kadardı. O halde arslan ağzında bunlar ne yapabilirlerdi? Bir ayının ağzında ekmek kırıntısı ne yapabilirdi? Tek bir adam bin kişiye karşı ne yapabilirdi?

Ey hasis Romalılar! Kundakçılar! Hainler! Vatanınıza hiyanet eden sizler! Kırılınız fakir idi ve gözleri yaşlı olarak sizden florî ödünç vermenizi rica etti ki muavin ve muhariblere ödesin ve onları toplansın, onlar kendisine yardım etsinler ve muharebe etsinler diye! Sizler ise paramız yoktur, fakiriz diye yeminle inkâr ettiniz! Fakat sonra Türk sizi yakaladığı zaman zengin bulundunuz ve Türk servetinizi aldı, başınızı da kesti! Nitekim ileride tarih belli edecek!

Fakat Allah'tan korkan bazıları ona biraz ödünç para verdiler. Zenginler para vermediğinden çaresiz kalan İmparator, büyük bir

kararsızlık içinde idi. Bu sebeple orada bulunan kardinal şehri takviye etmelerini temin etti. İmparator artık ne yapsın? Kiliseden ve manastırlardan gümüş evaniyi toplayarak, eskiden Romalılar'ın Roma'da yaptıkları gibi, sikke bastırdı ve bunları surlarda çalışanlara ödedi.

Ondan sonra muharipleri surlara koydu ve dağıttı, ihtiyaca göre burçlara yerleştirdi. Jan Justiniani'yi bu kuvvetlerin başkumandanı tayin etti. Onu öldürmesinler (54^v) diye iyi bir muhafaza altına aldı. Sonra ona 300 kişilik maiyet verdi. O, bunlarla sent Romen kapısının üstünde, surların üzerinde duruyor ve bekliyordu. Burası en tehlikeli yer olduğundan Türk'e karşı mukavemet etsin diye ona başka birçok müsellâh adam daha verdi. Cenovalı Maurikion'u *Mavrea* (?) kapısı üzerine yerleştirdi ve yanına ballistlerle mücehhez Romalılar'dan mürekkep iyi bir maiyet terfîk etti. Bu, Türkler'in inşa ettikleri kulenin önünde bulunuyor ve ona karşı cesurane muharebe ediyordu. Mezkûr kule, dediğim gibi, tahtadandı ve tekerlekleri sayesinde onu istedikleri yere sürüklüyorlardı. Pavlo, Troilo ve Antonio adındaki Pakiardi kardeşler beldenin en tehlikeli kısmı olan Miliandron (bugünkü Edirnekapı) mevkiini bekliyorlardı. Gece ve gündüz bazan ateşli silâhlarla bazan da ballistlerle büyük bir cüret ve cesaretle muharebe ediyorlardı. Türkler bazan güçlkle surların üzerine tırmanıyorlardı. Berikiler onları takib ediyorlar, aşağı atıyorlar ve öldürüyorlardı. Aşiller gibi hareket ediyorlar ve *agarenlerden* ve hiç birşeyden korkmuyorlardı. İhtiyar olmasına rağmen, çok mahir bir okçu olan Theodoros Karistinos, akıllı bir adam ve iyi bir reis olan Theophil Paleologos ve Alaman Yoannes, Kalikarya kapısını bekliyorlardı. Venedik asilzadesi Kontarinis Kontarini, maiyetile birlikte *Aurea* kapısını bekliyordu. Diğer Romalıları surların üzerinde muhtelif yerlere dağıttı. İmparatorluk sarayını Venedik asilzadesi Yerolimo Minoto'ya tevdi etti; bu zat bailos idi. Kardinali sahilin sent Demeter tarafına yerleştirdi ve orasını bekledi. Katalonya konsülü, hippodromun karşısında bulunan burcu bekliyordu. Kir Luka'yı liman tarafına yerleştirdi ve o bütün sahil tarafını bekledi. İtalyan Yerolimo ve Cenevizli (55^t) Leonardo'yu aynı zamanda birçok maiyetile birlikte *Ksilo* kapısını ve *Aveniades* kulesi tesmiye edilen, kardinalin parası ile yeniden inşa ve tamir olunan burcların bulunduğu yeri beklemeğe memur etti. Keşişleri ve rahibleri, surların üstünde muhtelif yerlere dağıttı, uyanık bulunmağa ve nöbet bekle-

meğe tavzif etti. Venedik kadirğası kaptanı Trivizan asılzadesi Gabriel'i, 40 adamla birlikte kiral sarayının yanında bulunan *Amos* burcuna yerleştirdi. Büyük kadirğanın kaptanı bulunan Venedik asılzadesi Antonio Diedo'yu limanda bulunan bütün kadirga ve gemileri beklemeğe memur etti. (Bu adam) trampetleri çalıyır ve düşmanları muharebeye çağırıyordu. Kir Nikola'nın oğlu kir Dimitri Paleologos ile damadı Nikola Godelo'yu, diğer birçok maiyetile birlikte herhangi bir ihtiyaç halinde hazır bulunmak, bir emir verildiğinde koşmak ve yardım etmek üzere tayin etti. (Romalılar) muharebe gününü büyük bir korku ile beklediler. Bazıları kaçmağa ve dışarı çıkmağa, köylere yahut başka yerlere saklanarak kendilerini kurtarmağa çalışıyorlardı. Bahaneler buluyorlar ve "bizler fakiriz, çalışmağa ve yaşamağa gidiyoruz" diyorlardı. Kumandanlar bunları âdeta cebirle surlar üzerinde tutuyorlar ve bu manzara karşısında dışarıdaki düşmanlar seviniyorlardı. Sonra, hristiyanlar Türkler'in dışarıdan attıkları pek ziyade oka karşı kendilerini muhafaza etmek üzere surların üzerine birçok büyük fiçi çıkarıyorlar ve yerleştiriyorlardı; aynı tarzda birçok taş ta atıyorlardı. Ey! İnsanın düşmanlarına karşı taşlarla muharebe etmesi ne kadar ayıp! Bütün dünyaya kılıçlariyla hükmeden o cesur ve o şayanı hayret Romalılar nerede!

İmparator Paleologos emretti ve ekmek topladı, bunu bütün memlekette aileler arasında "evimizde ekmek yoktur, çalışmağa gidelim" diye bahane (55^v) bulmamaları için dağıttı. Fakat, bazı düşüncesiz, hasis arhontlar gizlice satmak ve flori toplamak için buğdayları saklıyorlardı. Lâkin düşmanın bunları kendi hayatlarıyla birlikte alacaklarını akıllarına getirmiyorlardı. Diğer kimseler de saklıyorlardı. O vakit muharibler ne kumandanlarına itaat ediyorlar ve ne de küfür, rica ve dayağa rağmen söz dinliyorlardı. Sadece herkes istediğini yapıyordu. Hattâ İmparatoru dahi saymıyorlar ve yüzüne karşı ona küfrediyorlardı; o ise, bunları duymamış gibi yapıyordu.

Dediğimiz gibi, muhariplerin başkumandanı Yoannes Justinianus idi ve sultan Mehmed'in yapacağı muharebenin gününü cesaretle bekliyordu. Türkler'in sahip buldukları büyük topun mermilerile, surların yarı yarıya harap olan yerlerini tamir ettiriyorlardı. O vakit mezkûr Justinianus, İmparatorluk sahillerini elinde bulunduran kir Luka'dan, düşmanla muharebe etmek maksadiyle surların üzerinde yerleştirilecek topları istedi; kir Luka reddetti. Bunun

üzerine Justinianus ona “Ey hain şerir! Seni burada elimdeki kılıcımla öldürürüm!” dedi. Onun fikrini öğrenince muharebeyi terketmek istedi; zira Frenk olmasından, İmparatorun ona hürmet etmesinden ve başkumandan tayin ederek memleketin müdafaasını ona tevdi etmesinden Romalılar’ın kendisini kıskandıklarını anladı. Roma arhontları bunu öğrenince, kir Luka’ya ehemmiyet vermemesini söylediler ve muharebeye devam etmesini rica ettiler. Bunun üzerine tahribedilen surları tamir ettiler. O vakit Türkler, içerideki kumandanın (55^r)* büyük ve basiretli bir kimse olduğunu, tahribettikleri yeri hemen tamir etmesinden anladılar. (O zaman Sultan Mehmed) “kumandan Justinianus’un benimle olmasını isterdim; onu büyük adam yapar ve ona gereken itibarı gösterirdim” dedi. Şehirden kaçması ve kendisine gitmesi için birçok vaidlerde bulundu. Fakat o, bu sözleri asla dinlemek ve böyle bir patırdı çıkarmak istemedi. Yalnız, hıristiyanları düşmandan kurtarmak için ne yapmak lâzımsa onu yaptı. Tahrip edilen surları tamir etmek için yoruldu ve işbirliği yaptı.

Fakat devletin gelirlerini toplayan başkaları, yani Manoel Dragaros ve Yeromonachos, ikisi anlaşmışlar, devletin parasını çalışıyorlardı. Sarfedilmek üzere kendilerinden istendiği zaman inkâr ediyorlar ve “bizler fakiriz, yoktur” diyorlardı. Lâkin sonra Türkler onları yakaladıkları zaman bol miktarda flori ile zengin bulundular.

İmparator ise ne yapacağını bilmiyordu; zira flori ve zaman gibi iki mühim unsurdan mahrumdu. Zamanı olsaydı, düşmanına mukavemet etmek için flori ve muharipler toplayabilirdi. Fakat ansızın ona bir ümitsizlik geldi ve ne yapacağını bilmiyordu. Ümidini yalnız çift surlara ve hendeklere bağladı ki bilâhare düşman onları tahrip ederek içeri girdi.

O vakit Türk ordusunda, şehre yardım etmek üzere Macaristan’dan büyük ordular geldiği haberi duyuldu. İki kısma ayrılarak Macara mukavemet etmeğe karar verildi. Sultan Mehmed’e “memleketi terkedelim ve muharebe etmiyelim, yalnız bırakıp gidelim, hıristiyanlar gelip baskın yapmasınlar” diyorlardı. Ordular durdu ve o vakit Sultan Mehmed’in, büyük veziri, muharebe işlerinde tecrübeli bir adam ve bütün kararlarında müşaviri (55^v) bulunan Ali Paşa

* 55^r ve bunu takib eden 55^v aslı metinde mükerrerdir ve bu sebeple aynen muhafaza edilmiştir.

fırsat ve zaman buldu ve Sultan Mehmed'e, büyük ve muhkem bir kale olan ve içinde birçok muharip ve Frenk bulunan şehirle muharebe etmemesini tavsiye etti. (Burası) kuvvetli bir mevkiye bulunuyordu, bol miktarda erzakı vardı ve birçok hıristiyan yardım için gelecekti. Ali Paşa, Romalılara karşı sevgisi ve İmparator Konstantin Paleologos ile sıkı dostluğu bulunduğu için bunları Sultan Mehmed'e söyledi.

O zaman *Tzoganos* (böyle) adındaki ikinci vezir paşa kalktı ve Ali Paşa'ya hasedinden dolayı muhalefet etti; Romalılara düşmandı. Sultana "Padişahım, senin kudretin çok büyüktür, öyle ki dünyanın hiçbir hükümdarı seni yenemez. Şu kadar gündenberi muharebe ettiğimiz şehri şimdi terketmiyelim! Halen Roma İmparatorluğu artık ehemmiyetsizdir. Surları dövmüş bulunuyoruz ve bunlar bizim topların tesirile yarı yarıya tahrip edilmiştir. Bundan başka, biliyorum ki İtalya'daki Lâtinler'den hiçbir yardım beklemiyorlar" dedi.

Garbdeki orduların başında bulunan üçüncü paşa Turahan da kendisine aynı tarzda sözler söyledi. Zikredilen Zağanos ona tekrar "şehri almanın şimdi tam zamanıdır. Zira hıristiyan hükümdarları ona yardım edemezler. Bundan başka Cenovalılar da Venediklilerle aynı ikirde değillerdir. Venedikliler Milano dükasıyla muharebe halinde bulunuyorlar" dedi.

O vakit Sultan Mehmed, Zağanos'un ve aynı zamanda sarayının diğer erkânının tavsiyesini tuttu. Sultan artık durmamalarını ve yalnız muharebe etmelerini emretti ve dedi ki "Sanki bütün dünyayı zapteden Büyük İskender'in kuvveti benimkinden fazlamı idi? Artık muharebe etmek ve talihimi denemek istiyorum. Zira cedlerim ve babam gelmiş (burasını) muhasara ile muharebe etmişlerdi. Lâkin bugün benim sahip bulunduğum büyük orduya ve toplara onlar malik değillerdi. Onun için Zağanos sana diyorum: (56^r) bütün kuvvetlerimizle muharebe edeceğimiz günü istediğin gibi hazırla ve ordularını istediğin gibi yerleştir. Şehre gidip yardım etmelerine meydan vermemek için Galata'yı kapa, beğendiğin gibi hareket et!"

Ali Paşa kendi fikrinin kabul edilmediğini ve yalnız Zağanos'un (fikri) kabul edilerek muharebeye karar verildiğini görünce, bir mektup yazdı ve gizlice şehirde bulunan İmparator Paleologos'a gönderdi. Cesurane mukavemet etmesini ve mümkün olduğu kadar şehri müdafaa etmesini, genç bir adam olan sultanın deliliğinden

korkmamasını bildiriyordu. Yalnız bir mektup göndermedi, meta-netle muharebe etmesi için bir daha bir daha gönderdi.

O vakit Sultan ve Zağanos 28 Mayıs 1454 salı günü bütün orduda harp nâraları emrettiler ve her taraftan zavallı şehrin surlarını ihata ettiler. Üç gün oruç tuttular ve bütün gece ışıklar yaktılar. Allah'tan, şehri zaptetmek saadetini kendilerine bahşetmesini niyaz ediyorlardı. Böylece hazırlandılar.

Sultan, şehri ele geçirdikleri takdirde, ordusuna üç gün müddetle istediklerini yağmaya müsaade edeceğini vadetti. Herkes bula-bildiğini yağma edecekti. Onlara Allah, ve 4000 peygamberi ve babasının ruhu üzerine, çocuğunun başı için, kuşandığı kılıç üzerine yemin etti ki üç gün müddetle kim ne ele geçirirse erkek, kadın, çocuk, elbise hepsi kendilerinin olacaktı. O vakit hep birden bağıyorlar ve çığlıklar kopararak "İlala ilala Muhammed resulala" diye salavat getiriyorlardı ki bu "Allah Allah ezeldir ve Muhammed onun kuludur" demekti. Muharebeye gireceklerinden ve öleceklerinden dolayı birbirlerinin ellerini sıkıyorlar, yekdiğerini selâmlıyorlar ve birbirlerini öperek vedalaşıyorlardı. Zavallı Romalılar bunları seyrediyorlar, gözleri yaşlı olarak Allah'a niyaz ediyorlar ve içlerini çekerek surların üzerinde (56^v) ve içeride mukaddes tasvirleri büyük bir ihtiramla ve yalın ayak dolaştırıyorlar, halktan birçok kimse erkekler, kadınlar ve çocuklar, büyüklü küçüklü bunları takip ediyorlardı. Günahlarını çıkartıyorlar, büyük Türk kuvvetine karşı Allah'tan başka kimse muharebe edemeyeceğinden Allah'a niyaz ile muharebe gününü bekliyorlardı.

O zaman İmparator bütün arhontlara, kumandanlara, muharebenin bütün cengâverlerine ve beldenin geri kalan halkına şu sözlerle başlayarak haykırdı: "Arhontlar! Kumandanlar! ve siz diğer ahali! Muharebenin gününü bekliyoruz! Sizler ki hıristiyanların düşmanlarına karşı daima cesaretle muharebe ediyorsunuz! Aziz vatanınız size tevdi edilmiştir! Hasut Türk Sultan Mehmed, bugün 50 gündenbergi geceli gündüzlü bizimle muharebe ediyor! Bundan başka surlarımız tahrip edilmiştir. Üzerinize taş ve sayısız ok atıyorlar. Siz Allah'ın inayetiyle ona engel oldunuz ve onları aşağı attınız! Bundan dolayı Allah'tan, sizin cesur ellerinizden ve silâhlarınızdan ümit ediyorum ki bu bir yığın haykırarak sağa sola koşan yabani ve barbar Türk'ün attığı sayısız ok, demir silâhlarınız bulunduğu ve iyi kalkanlarınız mevcut olduğu için size hiç zarar vermeyecektir.

Onun için düşmandan korkmayınız kardeşlerim! Cesur ve cürekâr olmanız lâzımdır! Zira düşmanlar birer mahlûktur. Bir insan birçok mahlûk kovar ve kovduğu kadar mahlûktur. Onları hayvanlar gibi koğunuz! Zira bizzat sultan hayvan olduğundan hayvan gibi hareket etti ve kendisile yeminli dostluğumuz olduğu halde, yeminini bozdu ve dostluğu terketti; haksız yere harbetti. Edirne'den koştu geldi ve hayvan gibi yaptı. Köylerimize geldi ve surların dışında oturan köylülerimizi (57^r) boğazladı, hasat zamanında bir çoklarını esir etti. Şimdi Büyük Konstantin'in inşa ettirdiği şehre karşı muharebe ediyor. O şehir ki vatanın melcei ve siyaneti, hıristiyanlığın yardımcısı ve Romalılar'ın kudreti idi. Şimdi bizim hâkimiyetimizi yok etmek, ayaklar altında ezmek ve İsa'nın kilisesini atına ahır yapmak istiyor. Ey arhontlar! Kumandanlar! Kardeşlerim! İsa'nın ey yiğit çocukları! Semavî hâkimiyete tevarüs etmek için gayret ediniz! Muharebe ediniz! Birçok harplerde muzaffer olan siz Cenovalı kardeşler! Siz ananız olan bu şehir imparatorluğunun daima yardımcısısınız! Türkler'le yaptığınız birçok muharebede onlara galip idiniz! Ey Venedikli kardeşler! Kılıçlarınızla bahadırılığınızı gösterdiniz! Sizler çok defa Türk'ün kanını akıttınız! Donanmanızın başkumandanı bulunan ve düşman kadırgaları ile muharebe ederek onları imha eden Venedik asılzadesi Lurdanos'u düşünüyorum. Burada bulunan sizler de bu şeref muharebesinde kılıçlarınızı kuşanınız ki Allah'tan ve insandan hürrmet göresiniz! Muharebeye girecek siz diğer ahali! kumandanlarınıza ve büyüklerinize itaat etmelisiniz! İyice aklınıza koyunuz ki bugün şeref günüdür. Bunun için bir damla kanınızı akıtırsanız ebedî olan şehidlik tacını kazanacaksınız!"

İmparator hikâyesini bu sözlerle bitirdi ve şunları ilâve etti: "Muharebe günü olan yarına hazırlanınız!" İmparator'un sözlerini dinledikten sonra cesaretlendiler, bütün diğer düşünceleri terkettiler ve hazırlandılar. *Şonaratlar* (?), tribunlar ve kumandanlar muharebe edecekleri yeri tayin ettiler. Pazartesini sahya bağliyan bütün gece iyi karakollar çıkardılar ve hepsi surların üzerinde ve burclarda hazır bulunuyorlardı. (57^v) Kapılar, şehirden kimse çıkmasın diye kapalı bulunuyordu. Türkler mancıkları surların yanına sürüyorlardı; aynı suretle müteharrik kuleleri, merdivenleri vesair muharebe âletlerini de surların dibine yanaştırıyorlardı. Aynı zamanda sahil tarafından donanmalarını da surların etrafına getirdiler ve sahil tarafındaki surların yanına da tahta köprüler kurdular. Bütün ihtiyar

ve zayıf kimselerden mürekkep Türkleri ön safa yerleştirdiler ve kuvvetlileri arkada kaldılar.

Hazırlıkları bitince gece yarısından itibaren muharebeye başladılar. Romalılar Türkler'e karşı günün ağarmasına ve güneşin doğmasına kadar cesaretle mukavemet ediyorlardı. O vakit sultanın muzika takımı muharebe marşları çalıyor, Romalıları muharebeye davet ediyorlardı. Âdetleri olduğu üzere, yüksek sesle bağırıyorlar ve harp nâraları atıyorlardı.

O esnada sahil tarafından tahta köprülere çıkıyorlar, ok atıyorlar ve bulut gibi geliyorlardı. Romalılar da onları surlardan aşağı atıyorlar ve Türkler'in üzerine ellerinden geldiği kadar mızrak ve ballist yağdırıyorlardı. Düşmanı uzaklaştırıyorlar, büyük gürültüler çıkıyor ve karışıklıklar oluyordu. Türkleri ne kadar fazla öldürürlerse o nisbette fazla Türk surlara çıkmak üzere toplanıyordu. Yukarıdan taşlarla öldüremesinler diye aşağıda bazıları saklanıyorlardı. Büyük muharebe oluyordu, öyle ki hıristiyanlardan birçoğu yaralanıyordu. Muharebeyi terkediyorlar ve tedavi bahanesile gidiyorlardı.

Başkumandan Justinianus, diğer birçoğlarıyla birlikte cesurane yerinde duruyordu. İmparator onları zorlıyor "Çocuklarım erkek gibi yerinizde durunuz" diyordu. Başka kimseler de muhariplere yardım ediyorlardı. Kör tali! Kumandan Justinianus bir okla çenesinden yaralandı ve bütün vücudu kana boyandı. Öleceğinden korktu, yerine başka birini koymaları için bir kelime söylemedi. (58^r) Yalnız muharebeyi terketti ve maiyeti mağlûp edilmesin diye gizlice kaçtı; düşmanlar içeri girdiler. Eğer yerine başka birisini bıraksaydı düşmanlar giremeyeceklerdi, o muharebeye devam edecekti, yeri kaybolmıyacaktı, öyle ki Romalılar daha mukavemet eder ve cesaretle muharebe ederlerdi. Muharebe çok şiddetlenmişti.

İmparator kumandanın yaralandığını ve kaçtığını öğrenince, içini çekerek onu aramağa gitti, ve nerede bulacağı sordu. Onun maiyetinde bulunan muharipler kumandansız olarak cenk ediyorlardı. Fakat onlar da muharebeyi terketmeğe ve kaçmağa başladılar. O vakit Türkler çok cesaretlendiler, ve Romalılar çok tereddüde düştüler. Bütün bunlar, durması icabeden bir yerden kumandanın kaçmasından ileri geliyordu. Ölünceye kadar şerefi ile muharebe etmeli ve maiyetine cesaret vermeli idi. Zira Türkler'in bütün kuvvetleri bu tarafta toplanmıştı. Zavallı Romalılar ise gittikçe azalı-

yorlar, bu derece çok Türk'e karşı duramıyorlardı. Her ne kadar tamir görmüşse de surlar, topraklarla tahrip edilmişti. (Türkler) büyük bir sevinç ve çılgınlarla "zafer! zafer!" diye bağırıyorlardı. Romalıları mağlûp etmek için şiddetle muharebe ediyorlardı. Talihsiz İmparator, kumandanın ümit kalmadığını görünce haykırarak şunları söyledi: "Ey kara bahtım! Memleket kayboldu! İmparatorluğum yıkıldı! Ey aksi talih! Sen ey kumandan Justinia! Rica ederim dur! Türkler'in şehre girmesinin sebebi senin firarın ve yerini terketmen-dir. Memleket kayboluyor! Halbuki senin yaran öldürücü değildi. Kılıcının üzerinde öleceğini bana vadettiğini unuttun!"

Bununla beraber kumandan kaçtı. Galata'ya gitti; oradan yaralı olarak Sakız'a gitti ve orada hicabından öldü. İmparator artık ümit kalmadığını görünce "Heyhat! Düşmanıma esir düşmemek için benim canımı alacak kimse yok mu? (58v) " dedi. Diyorlar ki o vakit rahibi çağırdı, kendisinin, karısının ve çocuklarının günahını çıkarttı. Ondan sonra gözlerinin önünde kraliçenin ve çocuklarının başını kestirtti. Sonra adamlarıyla birlikte ata bindi, yürüdü, büyük Türk yığınları arasına girdi. Beraberinde yeğeni Theophilos Paleologos ta vardı, birçok Türk'ü kestiler. Diyorlar ki o vakit İmparator Aşil gibi yaptı; zira çok cesurdu, vücutça kuvvetli olduğundan dolayı kendisine *Drako* lakabını vermişlerdi. "Mademki memleketim kayboldu, artık yaşamak istemiyorum!" dedi. Düşmanları şaşırttı. Fakat sayısız arıya karşı ne yapabiliirdi? Uzun zaman onlara karşı geldiğini ve daha fazla içeriye girmelerine mâni olduğunu söylüyorlar. Büyük bir kalabalık onu ihata etti ve bir *çapa* (?) darbesile iki parça ettiler. Yoannes Dalamatias da onun gibi hareket etti ve Aşil gibi muharebe ederek birçok düşman öldürdü.

Birçok hıristiyan, Türkler'in beldeye girdiklerini görünce belde-nin kapılarında kaçmayı düşünerek gözlüyorlardı. Firarilerin çokluğundan sıkışarak birçokları öldü. Türkler birinci sura çıktıkları gibi hemen ikinci sura da çıktılar. Romalılar aşağıda idiler ve Türkler yukarıdan taş atıyorlar, onları öldürüyorlar, imha ediyorlar ve onlar koyunlar gibi kaçıyorlardı. O vakit birçok Romalı atlara binerek Türkler'e mâni olmak için yürüdü ve Romalılar çoktur diyerek Türkleri kırdılar. Halbuki onlar az idiler. Türkler surlardan aşağı onların üzerine taşlar atıldılar ve onları imha ettiler. Bu münasebetle hıristiyanların Pavlo adındaki başkumandanı da yaralandı ve kaçtı.

Ey(59^r)talihsiz Kostantaniye şehrinin büyük felâketi! Daha şarkta iyice güneş yükselmemiş ve lâyikile gün ağarmamıştı ki Türkler zavallı şehri işgal etmişlerdi. Türkler'in girdikleri yerde hıristiyanlar silâhlarıyla karşı geliyorlar, onlar ise hepsini öldürüyorlar, teslim olanları esir ediyorlardı. İhtiyar ve zayıfları kesiyorlardı.

O vakit meşhur Ayasofya'ya yürüdüler, orasını yağma ettiler, mukaddes tasvirleri aldılar, kırdılar ve ayaklar altında ezdiler. Resmedilmiş bulunan azizlerin gözlerini oydular. Aynı suretle diğer kiliselere ve manastırlara geçtiler ve onları da yağma ettiler. Altın ve gümüş evaniyi, kadehleri ve rahiplere ait diğer eşyayı elde ettiler. Bütün memleketi yağma ettiler ve soydular. Hıristiyanlar feryad ediyorlar ve yüksek sesle semaya hitabediyorlardı. Baltalarla arhontların sandıklarını kırıyorlar, içinde eski ve yeni flori ve çok miktarda mal buluyorlardı. Arhontların evlerinde o kadar mal buldular ki (sultan) saklanmış bulunan ve Türkler'in eline geçen bu malın çokluğuna hayret etti. Ey hasis ve sefil Romalılar! kundakçılar! O kadar çok mal meydana çıktı ki imparatorunuz sizden ödünç istediği zaman imtina ederek yardım etmek için vermediniz, ve yalnız inkâr ettiniz, yoktur, fakiriz dediniz. Halbuki şimdi Türk onları ele geçirdi.

O zaman artık (sultan adamlarını) çağırdı, (onlar) sultanın kendilerine tahsis ettiği üç gün zarfında ele geçirdikleri harîç, bütün ganimetleri ve esirleri onun önüne getirdiler. (59^v) 60 bin hıristiyan esirini (de) önüne getirdiler; diyorlar ki onları Anadolu ordusuna taksim etti. Bunları orada mahvolsunlar ve şehre dönmesinler diye gönderdiler. O vakit emir verdi ve manastırlarla sair bütün kiliselerden salipleri aşağı indirdiler ve ayaklar altında ezdiler. Bâkireleri bozdular ve büyük fuhuş yaptılar ve cebir kullandılar. Allahım! Hıristiyan ırkına yaptıkları bu kötü ve ayıp işleri yazdığımın dolay beni afvet! Susayım! Allahın sabrı büyüktür. Fakat Allahın bizden yüz çevirmesinin sebebi bizim günahlarımızdır.

Zaferden sonra sultanın emrile üç gün süren büyük şenlikler yaptılar. (Sultan) bedbaht Romalılar'ın büyük imparatorluğuna tesahüp ettiğinden dolayı iftihar ediyordu. O zaman (sultan) emretti ve megadük Lukayı çağırtdılar. İmparatorluk alâmetleri onda bulunuyordu, huzuruna geldi. Aynı tarzda diğer arhontları da huzuruna getirdi. O zaman onlara "memleketi bana terketmesi ve benimle sulh yapması için neden imparatorunuzdan rica etmediniz?" dedi.

O zaman kir Lukas, sözde onun dostluğunu kazanmak için kendisine “Haşmetmeap! Galatalılar ve Venedikliler onu bırakmadılar; kendisine flori, silâh, muharip asker verdiler, ona “dayan, biz sana yardım ederiz. Yalnız Türk’e teslim olma” dediler. Ey sultana yalanlarla yaranmak istiyen bedbaht! Zira bu kir Lukas bütün hayatında fâsik bir adamdı; bundan başka büyük vezir Ali Paşa’yı da tezvir etti ve padişaha “Haşmetmeap! Ali Paşa bizim İmparator’un ve Romalıl原因 çok dostu idi. (60^r) Kuvvetle mukabele eylemesi, muharebe etmesi ve teslim olmaması için sık sık mektuplar yolladı. İşte dediğim gerçektir, onun kendi mührile gönderdiği kâğıtlar işte elimdedir, onları saklıyorum” dedi. Sultan bunları duyunca çok hiddetlendi ve Galata’yı tahrip etmelerini emretti. Ali Paşayı da bağlı olarak bir kuleye kapamalarını emretti; bütün mal ve mülkünü müsadere eyledi. Sultan, kendisi Edirne’ye gittiği zaman (onun) başını kesmeleri emrini verdi. Birçok insanlar ve bütün ordu onun ölümüne ağladı. Zira, iyiliğinden dolayı kendisini çok seviyorlardı.

Kir Luka’yı işlerine göre tesviye etti; ne yaptı? Dört oğlu vardı. Bunlardan ikisini muharebede öldürdüler; üçünün de sultan kafasını kestirdi, küçüğünü sultan kendi hizmetine aldı. Kir Luka’nın ise başını kesti. Aynı tarzda şehrin diğer arhontlarının da kafasını kestirdi. Aynı suretle Venedikliler’in bailosi ile oğlunun başlarının kesilmesini emretti. Aynı veçhile şehirde bulunan bütün Venedik asıladelerini de öldürttü. Aragonya bailosunu da iki oğlu ile beraber öldürttü. Venedikli Kontarini’yi de esir edilen diğer asılzade ile beraber öldürmek istedise de onlar 6000 flori ödediklerinden kendilerini serbest bıraktı.

O zaman talihsiz şehirde yapılan şenliklere nihayet verdi. (Diğer taraftan) adamlar göndermiş ve aynı suretle bütün imparatorluk dahilinde şenlikler yapmışlardı. O vakit orduya emir verdi ve herkes neş’e içinde kendi yerine gitti.

Ey bütün dünyadaki şehirlerin kraliçesi olan beldenin büyük felâketi! Bu zavallı şehrin başına gelenler hiçbir memleketin başına gelmemişti. Bazıları vaktile Trova’da Elenlerin yaptıklarına Türk mukabelede bulundu diyorlar öyle ki Türk bu sahanın şarkında bulunduğundan şirden intikam aldı.

O vakit sultan kendisine *hünkâr* dedirtti, yani autokrator, sezar. Ali Paşa’nın (60^r) kafasını daha önce kestirmek istedi, lâkin yeniçeriler yüzünden yapamadı; zira onu çok seviyorlardı.

Zavallı şehrin mahvolduğuna dair acıklı haberler, bütün dünyaya yayıldı. İmparator Paleologos'un arhont ve prens kardeşleri bu haberi öğrenince kaçmağa ve Frengistana gitmeğe hazırlandılar. Fakat sultan kendilerile dostluk yapmak için haber gönderdi. (Onlar) çok müteessir ve matemli idiler.¹

¹ Yukarıda tercümesini verdiğimiz Anonim Osmanlı tarihinin İstanbul muhasarası ve zaptına dair olan metni, Zora'nın eserinde 14-34. sahifelerde intişar etmiştir.

ONALTINCI YÜZYIL ORTALARINDA İSLÂMİYETİ KABUL ETMİŞ OLAN BİR BOĞDAN VOYVODASI

Ord. Prof. İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI

Malûm olduğu üzere Boğdan voyvodalığı 1456 da Osmanlı nüfuzu altına girmiş ve her sene Osmanlı hazinesine iki bin altın ile seferlerde asker vermeği kabul etmişti. Voyvodanın bir sene vergisini elçisi ile gönderip ertesi sene de bizzat getirmesi icabediyordu. Yavuz Sultan Selim'in İran ve Mısır seferleriyle Sultan Süleyman'ın Macaristan seferleri esnasında bunların bizzat gelmeleri usulü ihmal edilmişti. Kanunî Sultan Süleyman zamanında Boğdan voyvodalığında Petro Rareş adında bir voyvoda bulunuyordu. Bu 1457 den 1504 senesine kadar voyvoda olan Stefan'ın gayrı meşrû oğlu olup 1527 senesinde Boğdan voyvodası olmuştu. Boğdan boyarları yani asilzadeleri bunun idaresinden memnun olmayarak hükûmete, hakkında şikâyette bulunmuşlardı. Bundan başka Petro Rareş, Osmanlı himayesinde bulunmakta olan Macaristan kralı küçük Sigismund ile muharebe edip Avusturya dukası Ferdinand ile gizli muhaberede bulunmakta olduğu haber alınmıştı. Bundan başka vezir-i âzam İbrahim Paşa tarafından siyasi işlerde kullanılan Venedikli Gritti ismindeki şahsın katledilmesinde de medhali olduğu duyulmuştu. Gritti *Budin*'de bulunduğu sırada Ferdinand'ın tertibi ile öldürülmüştür.

İşte bu hâdiseler üzerine Sultan Süleyman sefer hazırlığı yapılmasını emretmekle beraber, bu hazırlığın ne tarafa olduğunu söylemedi ve (945 H.-1538 M.) de *İstanbul*'dan hareket ile *Edirne*'ye geldikten sonra seferin *Boğdan* üzerine olduğu anlaşıldı. Petro Rareş pâdişahın kendi üzerine gelmekte olduğunu haber alınca kusurunun afvı hakkında bir heyet gönderdi; bunun üzerine Sultan Süleyman, gelen Boğdan elçileriyle beraber *Kefe* emini bulunan Sinan Ağa'yı yolladı; Sinan Ağa'nın hareketinden sonra pâdişah durmuyarak süratle Boğdan'a doğru yürüdü. Sinan Ağa, Petro ile görüşerek bizzat orduya ve pâdişahın yanına geldiği takdirde geçmişe bakılmayıp kusurunun afvedileceğini söyledi. Petro öldürül-

mesinden korkarak mutlak surette gelirim veya gelemem diyemediği için, Sinan Ağa dönerek Sultan Süleyman'ın *İsakçı* köprüsünden *Tuna*'yı geçtiği sırada orduya geldi; Petro'nun sözlerini arzettiğinden ordu yürüyüşüne devam etti. Bu sırada sefere hareket esnasında orduya gelmesi bildirilen Kırım Hanı Sahib Giray da kuzeyden gelerek orduya iltihak eyledi.

Petro Rareş, *Potşani* tarafından dağlara çekildi ve oradan da *Erdel*'e (Transilvanya'ya) kaçtı. Pâdişah halka aman verdi; Boğdan beylerinin, rubhânın dört gün zarfında pâdişahın huzuruna gemeleri ilân olundu; bunlar gelip itaatlerini arzettiler; aralarından voyvodalığa intihab ettikleri Stefan Lakuste'nin voyvodalığı tasdik olundu (1538.) Bu ¹sefer esnasında *Boğdan*'ın doğusu *Karadeniz* tarafına düşen kısmı yani *Akkerman*, *Kili* mıntakası² ve *Bucak* tarafları doğrudan doğruya Osmanlı topraklarına ilhak olunarak ordu geri döndü ve bu suretle Kırım ile Osmanlı arazisi arasındaki engel kalktı.

Doğu Boğdan topraklarının elden çıkması üzerine Boğdan halkı ayaklanarak buralarını Osmanlılara terk eden voyvodalarını öldürerek kendilerine Aleksandr isminde bir voyvoda intihab ettiler; yeni voyvoda ellerinden çıkan yerleri geri almak istediye de muvafak olamadı.

Petro Rareş, yabancı memleketlerde bir müddet dolaştıktan sonra *İstanbul*'a gelerek kendisini afvettirdiği gibi pâdişahın teveccühünü de kazanmıştı. Bunun *İstanbul*'a geldiğini haber alan voyvoda Aleksandr, Rareş'in tekrar voyvoda olması ihtimalini düşünerek Avusturyalılara (Ferdinand'a) başvurup ittifak teklif ettiği duyulması üzerine, Petro Rareş ikinci defa voyvoda tayin olunarak bir miktar kuvvetle gönderildi ve büyük oğlu İlya'yı rehin olarak *İstanbul*'da bıraktı (1541). Petro, rakibini mağlûp ve katlederek vefatına kadar devlete sadık kaldı ve 1546 da vefat edince yerine *İstanbul*'da bulunan oğlu İlya Rareş voyvoda oldu.

¹ Bizzat seferde bulunan طبقات الممالک *Tabakat ü'l-Memalik* müellifi Celâl-zâde Mustafa Bey ile ondan naklen Âli, voyvodalığa eski voyvodalardan İstefan'ın oğlu Çetine'nin tayin edildiğini yazıyorlar. Bu, tayin edilenin Petro'nun kardeşi İstefan olduğu da söyleniyor.

² *Kili* ile *Akkerman* kaleleri (889 H.-1484 M.) de İkinci Bayazıd'ın bizzat sefer etmesiyle zabtedilmiş ise de o muntakalar arazisi Boğdan'la kal'e arazisi arasında ihtilâfi mucib oluyordu. Bu sefer esnasında *Prut* suyunun *Akkerman* tarafından Kalçın şehri karşısında *Dinyester* nehrine kadar muayyen bir yer hutut çizilmişti.

İlya Rareş, İstanbul'da müslümanlarla temas ederek İslâm âdet ve an'anelerini benimsemişti; voyvodalığı zamanında 1550 de *Erdel*'de tahrikâtta bulunan Avusturyalıları karşı mücadele etti ve bir sene sonra da müslüman olup Mehmed adını aldı ve *Silistre* sancak beyliğine tayin edildi; İslâmiyeti kabulü dolayısıyla aşağıda görüleceği üzere bazı devlet ricali, ikinci ve üçüncü derecedeki vazife sahipleri tarafından kendisine hediyeler verildi (958 *Cemaziyevvel ve 1551 Mayıs*).

İlya'nın, müslüman olması üzerine yerine kardeşi Yedinci Stefan voyvoda oldu. *Erdel*'de faaliyette bulunan Avusturyalıları karşı Türk kuvvetleriyle müştereken bu da mücadele etti. Stefan'ın da biraderi gibi müslüman olmak istediği hissedilmesi üzerine tayininden bir sene sonra (959 H.- 1552 M.) de öldürüldü.

Silistre sancak beyi Mehmed Bey, dokuz seneye yakın burada sancak beyliğinde kaldı ve 967 Rebiulevvel ve 1559 Aralık'ta vefat ederek yerine Sinan Bey adında birisi tayin olundu¹.

İlya'nın müslüman olmasından dolayı kendisine hediye verenlerle hediyelerinin cins ve miktarına dair olan vesikayı aynen aşağıya naklediyorum²:

“Kara Boğdan beyi gelip müslüman oldukta *Silistre* sancak beyliği verilip vüzeralardan vesair ekâbirlerden gelen hedeyadır ki zikrolunur. ٩٥٨ سنة الاولى شهر جمادى السبث ... يوم السبث الواقع في [Bir kelime okunamadı] yevmi's-sebt (cumartesi günü) Şehr-i cema-ziyevvel sene 958.

¹ Boğdan voyvodasına hüküm ki (27 Rebiulevvel sene 967)

Bundan akdem Boğdan voyvodası oğullarından olup İslâma gelip *Silistre* beyi iken fevt olan Mehmed Bey bir müslime cariye alıp anda *Sırtpazarı* demekle maruf yerde ol zamanda bir kâfire vermiş imiş. Bilfiil anda idüğü istimâ olunmağın buyurdum ki vusul buldukta bu babta bizzat mukayyed olup zikrolunan cariye-yi eğer verdüğü kâfirden ve eğer âhar kimesne eline düşmüş ise her kande ise buldurup dahi mütemedün aleyh adem ile sūdde-i saâdetime gönderüp teslim ettiresin. Bu hususu sâir umura kıyas etmeyip sūdde-i saâdetime olan ubudiyet ve rükiyyetin muktezasınca her kande ise buldurup göndermek bâbında envâ-ı mesai-i cemile zuhura getüresin; taallül ve bahane ettirmiyesin.” *Mühimme defteri No. 3, S 231; sıra No. 951*.

² Atif Efendi kütüphanesi numara 1734'deki kanunnâme varak 153b.

Ahmed Paşa'dan mezkûr müslüman olan Mehmed Bey'e giden hedeyadır¹:

İki kıta seraser, iki kıta çatma, iki kıta benek, bir kıta kemha (havsız kadife), bir kıta sarı kemha, bir kıta fıstıklı kemha bir kıta beyaz kemha, bir kıta mavi kemha, bir kıta limoni atlas, iki kıta benek.

Haydar Paşa'dan gelen hedeyadır²:

İki kıta serâser, bir kıta şip (telli bürümcük) bir kıta çatma (ipekli döşemelik, yasdıklık kumaş) iki kıta benek, bir kıta mavi kutnî (pamuklu ipek kumaş), bir kıta kırmızı kutnî, bir kıta kırmızı Bursa kemhası, bir kıta limoni Bursa kemhası.

Defterdar Abdi Çelebi'den gelen hedeyadır:

Bir kıta gümüş el ibriği, bir kıta gümüş leğen.

Defterdar İshak Çelebi'den gelen hedeyadır:

Bir kıta sarı frengi kemha, bir kıta Bursa kemhası, bir kıta serenk.

Defterdar Musa Çelebi'den gelen hedeyadır:

Bir kıta beyaz frengi kemha, bir kıta frengi atlas, bir kıta Bursa kemhası, bir kıta sermayî (kışlık) kutnî, bir kıta miskî kutnî.

Şehir subaşısından gelen:

Bir kıta yeşil Bursa kemhası.

Haydarpaşa kethüdasından gelen:

Yusuf adlu oğlan.

Sipahi oğlanları ağasından gelen:³

Bir kıta kırmızı benek, bir kıta Bursa kemhası, bir kıta Bursa kutnîsi, iki kıta Kandehârî tülbind.

Silâhdar başıdan gelen hedeyadır⁴:

Bir kıta beyaz frengi kemha, bir kıta kırmızı Bursa kemhası, bir kıta miskî kutnî.

Gurebay-ı yemin ağasından gelen⁵ hedeyadır:

Bir kıta limoni Bursa kemhası, bir kıta sermayî kutnî.

Gurebay-ı yesar ağasından⁶ gelen hedeyadır:

¹ Ahmed Paşa, o tarihte ikinci vezir bulunan Kara Ahmed Paşa'dır, daha sonra Rüstem Paşa'nın yerine vezir-i âzam olup 962 H.-1555 M. de mak-tulen vefat etmiştir.

² Haydar Paşa, Akağalardan Hadım Haydar Paşa olup o tarihte di-vanda üçüncü vezir bulunuyordu.

^{3, 4, 5, 6, 7} numaralı notlar sırasıyla kapıkulu suvari ocağının sipah bölüğü,

Bir kıta kırmızı Bursa kemhası, bir kıta mavi kutnî.

Ulufeciyan yemin ağasından ⁷ gelen hedeyadır :

Bir kıta Bursa serengi, bir kıta İstanbul serengi.

Kapıcıbaşı Piyale ağadan gelen ¹ hedeyadır :

Bir kıta benek, kırmızı nakışlı serenk, bir kıta frengi kemha, bir kıta Bursa kemhası.

Ismail Ağa canibinden verilen hedeyadır :

Bir kıta limonî Bursa kemhası, bir kıta siyah benek, bir kıta Amasya kemhası, bir kıta fıstıkî kutnî.

İmrahorbaşı canibinden verilen hedeyadır :

Bir kıta kırmızı şahnik, bir kıta Bursa serengi, bir kıta Bursa kemhası, bir kıta fıstıkî kutnî.

Küçük imrahor canibinden verilen hedeyadır :

Bir kıta serenk.

Kapıcıbaşı İskender Ağa ² canibinden verilen hedeyadır :

Bir kıta Şam atlası, bir kıta frengi kemha, bir kıta kutnî.

Kapıcıbaşı Ferhad Ağa ³ canibinden hedeyadır verilen :

Bir kıta serenk.

Çaşnigirbaşı Bali Ağa'dan ⁴ gelen hedeyadır :

Bir kıta Bursa kemhası, bir kıta mavi kutnî, bir kıta fıstıkî kutnî, bir kıta kandeharî dülbend.

Cebecibaşından verilen hedeyadır ki zikrolunur :

Bir kıta Bursa kemhası, bir kıta fıstıkî kutnî.

silâhdar bölüğü, sağ garipler bölüğü ve sol garipler bölüğü ve sağ ulufeciler bölüğü ağalarıdır.

¹ Kapıcıbaşı Piyale Ağa, 961 H.- 1554 M. de Beylerbeyi payesiyle kaptan paşa olan zattır. Vezir olmuş ve II. Selim'in kızı Gevharhan Sultan'ı almıştır.

² İskender Ağa, kapıcıbaşı iken 962 H.- 1555 M. de yeniçeri ağası Anadolu valisi ve vezir olmuştur.

³ Ferhad Ağa, Mustafa Paşa'nın oğlu olup yeniçeri ağası vezir olmuş ve Şehzâde Mehmed'in kızı Hümaşah ile evlenmiştir. Hattat Ferhad Paşa diye meşhurdur.

⁴ Bali Ağa, sonradan kapıcı olmuştur.

Tercümeler :

ORHON ÂBİDELERİNDE KENGÜ'NÜN KAVMİ -
YER ADI (ETNO - TOPONİMİĞİ)*

S. G. KLYAŞTORNIY

Türkçeye çeviren: İSMAİL KAYNAK

I. KENGÜ - TARBAN

1. *Doğu - Türk Kağanlığının Batı Hududu :*

M. s. VII. yüzyılın sonu ve VIII. yüzyılın başı Doğu - Türk Kağanlığı'nın en kudretli zamanıdır. Destanî üslûbla dolu bir ifadeyle Türk Kağanları'nın askerî gücünü Koşo - Çaydamlı kitâbe yazarları (stello'ları) şu şekilde tasvir ederler: "Tanrı'nın inayetiyle o (İlteriş Kağan-S.K.)** kavimlileri kavimsiz (kendi) kağanları olanları kağansız bıraktı... düşmanlarını sulh akdetmeye mecbur etti, dizlileri dize getirdi, başlıkların ise başını eğdirdi"¹.

Zaferler sağıhyan VIII. yüzyılın ilk 15 yılındaki savaşlarda Türk Kağanları'nın hâkimiyet sahasıyla, uzak seferlerinin ulaştığı hudutlar arasında yeni ve karışık bir münasebet olduğu anlaşılacaktır. Bununla ilgili olarak Kültiğin ve Bilge-Kağan'ın şerefine yazılan kitâbenin doğru ifadesine rağmen, Doğu - Türk Kağanlığı'nın batı hudut meselesinin halledilmiş olduğunu kabul etmek hiçbir zaman lâzım gelmez. Bütün metnin ehemmiyetini nazarı itibare alarak, bize lüzumlu olan yeri anlamak için Moço (Kapağan) Kağan (692-716) zamanında yapılan seferlere tahsis edilen kısmı olduğu gibi naklediyoruz.

"Amcam-Kağan tahtta otururken, ben (Bilge-Kağan-S.K.) kendim Tarduş halkının Şadıydım. Amcam-Kağanla birlikte ileriye (yani doğuya), Yeşil-öğüz'ün aktığı Şantung vadisine kadar orduyla gittik; geriye (yani batıya) Temir-Kapıg'a kadar sefer ettik; Köğ-

* "Sov'yetskaya Etnografya" Dergisinden (1951, III) tercüme edilmiştir.

** S. K. = müellifin adıdır.

¹ Kültiğin Âbidesi, Büyük Kitabe, S. E. Malova'nın tercümesi, 15. satır (mütekip haşiyelerde bu eser KTb. işaretiyle kaydedilecektir).

men ormanına, Kırgızlar'ın memleketine kadar asker sevkettik. Biz, 25 sefer yaparak, 13 defa savaştık; kavimli olanları kavimsiz, (başlarında kendi) kağanları olanların kağanlarını ortadan kaldırdık, dizlilerin dizlerini çöktürdük, başlıların (başlarını) eğdirdik. TÜRGEŞ KAĞANI bizim Türkler'den, bizim halktı. Fakat kendi menfaatini idrak etmediği için bize karşı suç işledi ve (kendisi) öldü (yani öldürüldü); onun "beyleri" ve idarecileri keza öldürüldüler, halk "on-oklar" tabiiyyet altına alındı." Dedelerimize ait memleket (aslında yer ve su) sahipsiz kalmasın" deyerek "Az kavmini (yani azınlık sayıca az)* yerleştirdik". (13 okunamıyan işaret) Bars-Beg idi; biz o zaman (veya: bu durum karşısında) (ona) Kağan unvanını bahşederek, (onu) küçük kızkardeşim prensesle evlendirdik. (Fakat) kendisi kabahatli olduğu için Kağan öldü (yani öldürüldü), halkı cariyeye ve kul oldu. "Köğmen ormanı sahipsiz kalmasın" deyerek, biz Az Kırgız (=Az ve Kırgız) halkını tabiiyetimize aldık; biz oraya gittik, savaştık ve memleketi yeniden Kırgızlar'ın idaresine terkettik. *Böylelikle halkı ileriye (yani doğruya), Kadirkan ormanı ardına yerleştirerek nizamı kurduk, arkada (yani Batıda) Kengü-Tarman yakınlarında Bilge-Kağan'ın şerefine Kengü-Tarban² âbidesini düktük (-S. K.). Böylece Türk halkını iskân ve idare ettik³. Bu zamanda (bizim) kul ve cariyelerimiz kul ve cariyeye sahibi oldu; küçük kardeşler büyük kardeşlerini, oğullar ise babalarını (göçülen yerlerin zenginliği, genişliği ve birbirinden uzak olması yüzünden)** bilmezlerdi. Tarafımızdan sağlanan kabile birliği ve icrai devletimiz işte böyle idi! (Ey, siz) Türk (ve) Oğuz-Beyleri ve halkı dinleyiniz!"⁴ Türk Kağanlığı'nın en kuvvetli devrinde Batı hududu olarak Kengü-*

* Müellifin, bu kavmin adını, onun miktarca az olduğundan dolayı aldığı suretindeki izahı doğru olmasa gerekir (Çeviren).

** Kitabelerin diğer yerlerinde de geçtiği üzere, bu sözler müellifin izah ettiği gibi, göçülen yerlerin zenginliği, genişliği ve birbirinden uzak olması yüzünden değil, ahlâkın bozulmuş olmasından ileri geldiği açık bir surette anlaşılıyor (Çeviren).

² V. Thomsen, Inscriptions de l'Orkhon, Helsinki, 1896, s. 105. Thomsen, metindeki "Kengü-Tarban" tâbirini kullanmıştır. Biz de ona sadık kalacağız.

³ İlgerü Kadirkan yaşığı aşu, budunıg ança konturtımız, ança itdimiz; kırıgaru Kengü Tarmanka tâgi Türk budunıg ança konturtımız, ança itdimiz, Ktb. 21 (tasnif bizimdir S.K.).

⁴ Ktb. 17-22.

Tarban mahalli, kitâbenin 21. satırında zikredilmekte; fakat bu isme şimdiye kadar başka hiçbir kaynaktan tesadüf edilmemektedir.

Kengü-Tarban mahallinin tesbitiyle E. Parker meşgul olmuştur. O, Tarman'ı Çin kaynaklarında ismi geçen ve Kırgız memleketinin güney hududunu teşkil eden "Tyan-Şan" sıra dağları ile ilgili buluyor.⁵ Fakat F. Hirt bu fikrin liguistik cephesinden olduğu kadar tarihî ve coğrafi yönden de hakikate uymadığını belirtti.⁶ Keza Tarban (-Derbend)'in Temir-Kapıg (Demir Kapılar)'ın ikinci bir isminden başka birşey olmadığına dair Hirt'in tahmini, kitâbe metni okunmadan yapılmıştır; bunun kabul edilemeyeceğini daha o zaman P. M. Melioranskiy⁸ işaret etmiştir. Melioranskiy'in itirazlarına ilâveten kitâbelerde Demir-Kapılar'ın muayyen bir zaman için Bilge-Kağan ve Kültigin seferlerinin nihayi sınırını teşkil ettiği kaydedilmektedir; Kengü-Tarban ise Türk Kağanlığı'nın siyasî bünyesine dahil Türk boylarının yerleştiği sahayla hemhuduttur. Böylece "Kengü-Tarban" "Demir-Kapılar"ın diğer bir adı olmadığı gibi "Kadırkan ormanı"da⁹ "Şantung vadisi"nin ikinci bir ismi de olamaz¹⁰. Buna göre, Kengü-Tarban'ın yerini tesbit için yapılan her iki teşebbüsü de tatmin edici kabul edemeyiz.

2. Sogd Kapıları :

Yazıtlar, doğrudan doğruya Kengü-Tarban'ın, kağanlığın batısında, doğu hududunu teşkil eden Kadırkan ormanının karşısında bulunduğunu kaydederler. Bilge Kağan ve Kültigin'in faaliyeti ile ilgili tarihî, kronoloji ve coğrafya'ya ait malûmat vermesi bakımından yazıtların değer ve doğruluğunu kaydettikten sonra Kengü-Tarban'ın hiçbir suretle Sır-Derya'nın batısında bulunmadığı neticesine var-

⁵ E. H. Parker, V. Thomsen, Inscriptions de l'Orkhon'un tanıtma yazısı, Journal of the China branch of the RAS, T. XXXI, 1896-1897, s. 21.

⁶ F. Hirsth, Nachworte zur Inschriften des Tonjukuks, ATIM, 2. seri, s. 84-90.

⁷ Aynı eser.

⁸ P. M. Melioranskiy, Pamyatnik v çest Kül-tegina (Kültigin âbidesi), Zapiski vostoçnogo otdela Russkogo arheolog. obşçestva (Rus arkeologyasının Şarkiyat Şubesi Mecmuası), T. XII, SPb., 1898, s. 113.

⁹ Bol'soy Hinganskiy hrebet (Büyük Hingan Dağı) (P. M. Melioranskiy, zikredilen eser, s. 98).

¹⁰ Dolina Huan-he (Huan-he vadisi) (aynı eser, s. 85).

¹¹ KTb. 39.

makta haklıyız; çünkü kitâbe müellifine göre, tasrih edilen zaman içinde, Sır-Derya (Yençü-üğüz) ile Demir-Kapılar arasındaki ve “Sogd halkı (Sogdak budunu)”¹¹ ile meskûn mıntaka, kağanlığın hudutları içine girmiyen, etnik birliğe sahip bir yerdir; ki bu husus müsbet tarihî hakikatlere uymaktadır. Aynı zamanda yazıtlar müellifi tevazu ile, kağanlık sınırlarını, esas bulunduğu yerden daha doğuda gösterdiğini zannetmek hiç de doğru olmaz. Bu mesele ile meşgul müelliflerin tetkik sahası dışında kaldığı anlaşılan, o zamana ait kağanlık hudutlarını, metnin müteakıp satırları belirtmektedir. Kültiğin Kitabe’sinin 18-19. satırlarında (ve buna muvazî 38-39. satırlarında Türkler’in Kengü-Tarban’a kadar yayılmalarına sebep olan olaylar anlatılmaktadır. Bununla, Türgeşlerle ve “on-ok halkı” (on-ok budun) yla¹² meskûn Çu ve Talas nehirleri havzasının da dahil bulunduğu, Yedi Irmak (=Semireçya) sahasının Doğu-Türk Kağanlığı tarafından fethi ve ilhaki hâdisesi kasedilmektedir. Aynı olayları, malûmatı yazıtlarinkilere tamamen uygun olan Çin kaynakları¹³ daha tafsilâtli olarak nakletmektedir.

Böylece, Kengü-Tarban’ın Çu ve Talas nehirleri havzası (“on-oklu halkı” sahası)nın batısında ve Sır-Derya (Sogd hudu)nun doğusunda bulunması icabeder.

“Kengü-Tarban” tâbirinin mahiyeti hakkında yazıtlarda açık bir tasrih yoktur. Kengü-Tarban’ın bir coğrafi mevki olması ihtimali çok zayıftır, çünkü kitâbelerde bu gibi mevkiler: Yençü-üğüz, Ötüken-yış, Temir-Kapıg, Şangtun-yazı, Çugay-yış, Türgi-yargun-köl, İrtiş-üğüz, Çuş-başı ve ilh. olmak üzere tasrih edilmişlerdir. Siyasî faaliyette bulunan bütün Türk halkına hitabeden (meselâ: “Ey, Türk ve Oğuz Beyleri ve Halkı, dinleyiniz!” hitabesi) Yazıtlarda, kağanlığın batı sınırının Kengü-Tarban adıyla tayin edilmesi, “dinleyiciler”in bu ismi çok iyi bildiklerini göstermektedir.

Her şeyden önce “on-ok budunu”nun tamamen inkıyat altına alınması ve Sogd seferiyle (712-713) ilgili olarak, tanınan vilâyet¹⁴

¹² V. Thomsen, Turcica, Etudes concernant l’interpretation des inscriptions turques de la Mongolie et de la Sibérie, Memoires de la Société finno-ougrienne, t. XXXVII, Helsinki, 1916, s. 4-17; E. Chavannes, Documents sur les Tou-kiue (Turcs) occidentaux, Sbornik Trudov Orhonskoy ekspeditsii (Orhon İlmî Hey’eti Mecmuası), t. VI, AN, SPb., 1903, s. 270-273.

¹³ E. Chavannes, aynı eser, s. 283-284.

¹⁴ Mukayese: “Tüput” —Tibet (KTb, 3) “Tabgaç” —Çin (KTb, 12).

ve şehirlerin adları bahis mevzuu olduğunu tahmin etmemizi, yukarıda belirtilen hususlar, mecbur kılmaktadır. Kitâbe metninde, sınır, sefer neticesi ulaşılan veya tesbit edilen ve daima doğrudan doğruya seferin yapıldığı istikametle bağlı olduğuna göre, o halde Kengü-Tarban'ın 712-713 senelerinde Türk ordu birliklerinin ulaştıkları, Türk Kağanlığına dahil arazinin en son noktası olduğunu ve ondan sonra yabancı bir sahaya girdiklerini tahmin etmemiz tabiidir; bundan sonra, Sogd'a giriş demek olan, Sır-Derya'yı geçme ameliyesi cereyan etmiştir. Kengü-Tarban'ın Sogd'un doğusunda ve Türk Kağanlığı'nın batı vilâyetleri arasında bulunması, kitâbedeki olayların kahramanı, Bilge-Kağan, tarafından Kengü-Tarban'ın, müstakil siyâsî-mülkî bir bütün addedildiğini, göstermektedir.

Tarihî ve coğrafî mânada bu isim ne ifade etmektedir?

3. Şaşa (devleti)nin başşehri :

Bilge Kağan ve Kültiğin, Batı - Türk Kağanlığı'nın dağılan kısmını inkıyat altına almakla meşgul olurlarken Sır-Derya ötesinde Sogdlular'ın mukadderatı tayin olunuyordu. 712 yılında Araplar Semerkand'ı muhasara ediyorlar ve Gurek, komşu hükümdarlardan yardım ricasında bulunuyor: "...ve Kuteybe Semerkand halkını muhasara etti; aralarında birkaç çarpışma oldu; Sogd hâkimi Tarband (طاربند) da oturan Şaşa hâkimine (ملك الشاش)¹⁵(Mektup) yazdı; o da birçok askerin başında yardıma geldi; onları müslümanlar karşılayarak çetin bir savaş cereyan etti. Sonra Kuteyba onların üzerine saldırarak bozguna uğrattı; Gurek onlarla (müslümanlarla) sulh akdederek her yıl 2.200.000 dirhem vergi vermeyi kabul etti...".¹⁶ Bu hikâyede, mevzuumuzu hususiyle alâkadar eden şey Tarband'ın o zaman için Şaşa (devleti)nin başşehri olduğunun zikredilmesidir. Kitâbedeki Tarban ile saha (Sogd'la hem-hudud, Orta Sır-Derya bölgesi), zaman (711-712) ve ifade ettikleri mânanın birbirine uygun olması gözönünde tutularak her ikisinin de ayniyet kesbettikleri şüphesiz görünmektedir. Hecesiz olan (d) harfinin düşmesi, iki sessiz harfli kelimedede (meselâ: Tarband-Tarban), Türk lehçeleri kaidesine uygundur". "Kengü-Tarbanka tegi" ifa-

¹⁵ Biruni'de Şaşa hâkiminin unvanı — ٤٥٠ (bk. S. Saleman, Zur Handschriftenkunde al-Biruni's al-Atar al-baqiah, IAN, 1912, No. 14, s. 867).

¹⁶ El-Belâzurî, nşr. M. de Goejé, s. 421; at-Tabarî, Annales..., II, 1518, 1521.

desinde “Kengü” kelimesi, bu bölgenin arazisi ve mülkiyeti hakkında müellifin vermek istediği fikri aksettiren bir sıfattır.

Tarband şehrinin yerini tesbit eden tam deliller olmadığı için V. V. Barthold’un şu sözlerine en çok ehemmiyet verilmektedir: “Tarihçilerin sık sık kaydettikleri, Şaşa’nın eski başşehri Tarband’ın ismini coğrafyacılar zikretmemişlerdir”¹⁷ Bu bölgeyi tasvir eden çok sayıda ve gayet mufassal IX-X. yüzyıllara ait Arab, Fars ve gayri müslim (putperest) coğrafya literatüründe, bu şehrin zikredilmemesine imkân olmadığı; Tabarî ve Belâzurî’nin faydalandığı en eski kaynakların ait olduğu zaman (IX.yüzyıl başı) ile bize kadar gelen bu bölgenin ilk tasvirlerini yapan ve bir kısmı daha eski kaynaklara dayanan diğer coğrafya kitaplarının bahsettikleri zamandan (IX.yüzyıl ortası X. yüzyıl) önce bu şehrin tamamen ve anî olarak ortadan kaybolmasının zayıf ihtimalini; ve Arab fütühatı devrinde mevcut, Orta Sır-Derya şehirlerinin arkeoloji tetkikleri neticesinde, bunlardan hiç birinin VIII-X. yüzyıllarda¹⁸ gerileme istidadı göstermediklerinin anlaşıldığını gözönünde bulundurarak, bahis mevzuu olan şehir (Tarban) isminin coğrafya edebiyatında başka şekilde veya diğer bir isimle aksettirildiğini tahmin etmekten başka çare kalmıyor. Bu mânayı taşıyan ve J. Marquart tarafından desteklenip inkişaf ettirilen D. H. Müller’in,¹⁹ “Tarban” tâbirinin sogçadaki “Tarband”²⁰ kelimesinin değişik şekli olduğuna dair tahmini en çok ikna edici görünmektedir. Daha sonra bu isim, ihtimal, Türk dilinin hususiyetlerine göre değiştirilerek “Turband”, “Otrarbande”, “Turar” veya “Otrar” şeklini alıyor. Yâkut, daimi bir orfo-epik değişikliklere uğrayan Otrar isminin daha doğru izahını şu cümlelerde yapar : « طُرَارْبَنْدْ » — Seyhun’un ötesinde, en uzak Şaşa şehirlerinden biri, Türkistan’a bitişik ve Maverâünnehr’le hem-hudud olan İslâm vilâyetlerinden sonuncusudur. Bu memleketin

¹⁷ V. V. Barthold, Turkestan v epohu Mongol’skogo naşestviya (Moğol hâkimiyeti zamanında Türkistan), t. II, S. Pb., 1900, s. 171, not. 10.

¹⁸ A. N. Bernştam, Otçet o rabotah 1948 g.v Yujnom Kazahstane (Cenub Kazakistan’da 1948 yılı çalışmalarının raporu), İzvestiya Kaz. AN. seriya arheologii, vip. 3 (Kazakistan İlimler Akademisi neşriyatı, Arheologiya serisi, neşr. 3).

¹⁹ Encycl. Isl. s. 723.

²⁰ J. Marquart, Über das Volkstum der Komanen, Berlin, 1914, s. 92: (müteakıf haşiyelerde eserin ismini “Komanen., olarak zikredeceğiz): “Der Name... Trar bedeutete im Sogdischen “Uebergang” طارشد - طرارشد “Uebergangspere”.

halkı şehrin ismini “Turar” (طُرَار) ve “Otrar” (أُطْرَار) ²¹ gibi muhtelif şekillerde telâffuz ederler.

A. N. Bernştam'ın başkanlığındaki Cenub Kazak Arkeoloji İlmî Sefer Heyeti'nin tetkikleri meskün saha olarak Otrar'ın M. s. V-IV. yüzyıldan şehrin sönmesine tekabül eden Timur devri sonuna kadar fasılasız mevcut olduğunu göstermektedir. ²² Fakat sistemli bir araştırma yapıncaya kadar ²³ VIII-XIII. yüzyıllarda kaydedilen erken Orta Sır-Derya şehirlerinin en büyüğü değilse bile en büyük şehirlerinden biri ve Sır-Derya üzerinde göçebelerle yapılmakta olan ticaretin en ehemmiyetli merkezi ve göçebe sahrası ile Sır-Derya'nın sol sahilindeki Semerkand'a ait olan Sogd şehrine giden ticaret eşyasının toplandığı yerdir ²⁴. Bu sebepten Bilge Kağan ve Kültiğin müfrezesinin, göçebelere iyice bilinen ve onlar tarafından istifade edilen, Otrar ²⁵ yolunu takip etmesi pek tabiidir.

X-XIII. yüzyıllara ait coğrafya eserlerine göre Otrar (Farab) Türk hududunda Arapların dayanak noktası ise de, VIII-IX. yüzyılları ele alan tarihçilere göre ise Farab ve Şaş: birbirine ittifakla bağlı, yarı müstakil ve halifenin hâkimiyetini yıkmaya matuf herhangi bir harekete hazır olan bu beylikler, Araplara karşı daha isyankârdırlar ²⁶. Bu gibi hareketlerin askerî-siyasî ve iktisadî temelini, zikredilen sahayı nüfuzu altında bulunduran Sır-Derya Türkleriyle birliğin mevcudiyeti teşkil etmektedir ²⁷.

²¹ Yâkut (nşr. Wüstenfeld), III, 524.

²² A. N. Bernştam, zikredilen eseri.

²³ Türkistan arkeoloji sevenler cemiyeti tarafından yapılan Otrar tetkikleri çok sathi vasıfta olup, bu meselenin tarihçesi bakımından ancak ehemmiyeti haizdirler. (bk. “Protokoli Turkestanskogo krujka lyübiteley arheologii” (Türkistan Arkeoloji Sevenler Cemiyeti Zabıtları), Taşkênt, 1897, 1898, 1900, 1903, 1904 yılları).

²⁴ J. Marquart, Komanen, s. 91; Yâkut, IV, 334.

²⁵ Mukayese: Kalan diğer bütün kısımda Cengiz-Han'ın seferde takibettiği yol, VII. yüzyıl sonu ve VIII. yüzyılda yapılan Türk seferlerinde takibedilen yolların aynıdır.

²⁶ V. V. Barthold, Encycl. Isl., Farab; A. Yu. Yakubovskiy, Ob odnom rannesamenidskom felse (Bir erken samanî fel'sesi hakkında)“İİMK'nın Kısa Haberleri”, XII, 1946, s. 106.

²⁷ Barthold, Encycl. Isl. Farab; aynı müellifin: Oçerk istorii Turkmenskogo naroda (Muhtasar Türkmen tarihi), L., 1929, s. 17; at-Tabarî, III, 712.

4. *Zür-Riyaseteyn'in takip ettiği yol:*

F. Wüstenfeld'in neşrettiği Ebu'l-Valid Muhammed ibn-Abdullah el-Ezrakî'nin *كتب اخير مكة* adlı eserinde,²⁸ IX. yüzyılın ilk on yılı Orta Asya'nın tarihiyle ilgili, dikkate şayan bir bahis vardır. Bu parça, H. 200 (M. 816) yılı harp ganimeti olarak Mekke'ye götürülen Kabul Şahlarının tahtı ile birlikte²⁹ Kâbe'nin hazinesinde mahfuz bulunan bir levha üzerine kopye edilmiştir. Yazı, tahtla ilgili "izah edici tezkere" mahiyetinde olup aynı yılda halife Abdullah el-Mamun'un meşhur iş arkadaşı (veziri) Fadl ibn-Sahlya Zür-Riyaseteyn'in kardeşi Hasan ibn-Sahlem tarafından yazılmış olup Zür-Riyaseteyn'in askerî-mülkî icraatının kısa bir hülâsasını ihtiva etmektedir. Kabul'un fethi ve "Zür-Riyaseteyn'in eliyle yeşil bayrakların" Keşmir ve Tîbet'e gönderilmesine dair hikâyesini halifelîğin kuzey-doğu kısmında başkumandanın icraatının methiyesi takip etmektedir: "Tarbad vilâyetinden Farab ve Şavgar'dan talep edilenler (şeyler)i gönderdiler...; ve o (Zür-Riyaseteyn.-S. K.) Otrar vilâyetini fethetmeğe gayret etti; hudud bölgesi komutanı öldürüldü ve Karluk Yabgu'sunun çocukları ve karısı esir alındı; bundan sonra kendisi (yani Yabgu) Kimek memleketine kaçtı.³⁰

Nakledilen yazmadan şu kanaate varmak mümkündür:

1. Farab ile Şavgar'ın birer vaha olup Tarbad vilâyetini teşkil ettikleri.

2. Farab'ın Otrar vilâyetinin diğer bir isminden başka birşey olmadığına göre metinde görüldüğü gibi Tarbad vilâyeti de burada Otrar'ın aynıdır.

Metinde geçen Tarbad ismini Taberî'nin, Belâzurî ve Yâkut'un

²⁸ F. Wüstenfeld, *Geschichte ... der Stadt Mekka ... Leipzig, 1858, s. 158-9* El-Azrakî'den tercüme ettiği bir parçayı bize İlimler Akademisi, Şarkiyat Enstitüsü laborantlarından A. Mihaylova lütfetmişlerdir.

²⁹ Metinde yazının ayrı levha üzerine mi yoksa taht'a raptedilmiş bir küçük levhaya mı yazıldığı anlaşılamamıştır.

³⁰ Et-Tabarî'nin hikâyesinde (III, 815, 816) 195 H. (810-811 M.) yılındaki hâdiselerden bahsedilirken Mamun'a düşman devletler arasında "Otrarband hâkimi"nden de bahsedilmektedir.

Tarband (Otrarband, Turarband)ı ve Orhon âbidelerindeki Tarban isimleri takip etmektedir.

Böylece, âbidelerdeki Kengü-Tarban, Tabarî'nin ve Belâzurî'nin Tarband'ı, Ezrakî'nin Tarband'ı ve coğrafya edebiyatındaki Turarband isimleri Otrar vahasının (resp. Trarband) muhtelif telâf-fuz şeklidir. İlk Ortaçağ devrinde Otrar, göç sahrası ile bu bölgede bulunan diğer vaha devletleriyle sıkı bir askerî-siyasî ve iktisadî münasebet tesis etmiş bulunan Sır-Derya'nın en büyük merkezi halindedir.

II. KENGERESLER

1. *Kültiğin'in takip ettiği yol :*

712 yılında, batı Türk kavimleri inkıyat altına alındıktan sonra Bilge Kağan ile Kültiğin Sogd'a girdiler. "...Onların (Türgeşlerin-S.K.) Kağanı'nı orada öldürdük, onun işbirliği yaptığı kavimleri tabiiyetimiz altına aldık. Türgeş halkından çoğu içperlere (memleketin) göç etti (yani teslim oldu). Tabere (?)'deki halkı biz (oraya) yerleştirdik (iskân ettik). Sogd halkını yeni bir nizama kavuşturmak maksadiyle Yençü nehrini geçip asker ile Temir-Kapıg'a kadar gittik. Bundan sonra Türgeş halk kitlesi onlara düşman olan Kengeresler tarafına geçti; ³¹ Ordumuzun atları yemsiz kaldığından zayıftılar; kötü... cesur insanlar (erler) bize hücum ettiler. Bu vaziyet karşısında teşebbüsümüzden vazgeçerek yalnız Kültiğin'i bir miktar askerle gönderdik. Bilâhare öğrendiğimize göre o büyük bir savaşa tutuşarak... Türgeşler'in çoğunu öldürmüş ve kalan kısmını da tabiiyet altına almış. Yeniden hareket ederek... Kuşu-Tutuk ile çarpışmış, onun bütün erkeklerini öldürmüş, evini ve bütün mülkünü müsadere etmiş". ³² Bundan sonra Kültiğin'in isyan eden Karluklarla savaşı tasvir edilmektedir.

Yukarıda nakledilen metinden şunlar anlaşılmaktadır :

1. Türkler'in Sogd'a girmesi mağlûbedilen Türgeşler'in "mem-

³¹ Anta kistrâ kara-türgis budun yanı bolmıs kengeres tapa bardı.

³² KTb, 38-41. Transkripsiyonla S. E. Malova'nın tercümesinde 38. satırın yeniden düzenlenmesi (rekonstruksiyonu) (mukayese için bk. A. Gabain, *Alltürkische Grammatik*, Leipzig, 1941, s. 252), hâdiseleri birbirini takip edecek tarzda daha doğru olarak tasnif etmeğe imkân vermektedir.

leket içine iskân ve itaat etmeğe”,³³ yani doğuya Bilge-Kağan tarafından iskân edildikleri bölgeye gitmeğe mecbur edildiklerinden sonra vukubulmuştur.

2. Bilge-Kağan, pişman olmasına ve ilk muvaffakiyetli harekâtta sonra Sogd’dan geri çekilmesine Türgeşler’in “düşmanları olan Kengeresler” ile birleştiklerini birinci sebep olarak gösteriyor.

3. Esas kuvvetlerinin geri çekilebilmesini temin için Bilge-Kağan ilk önce, vaziyeti gizlemek maksadiyle Kültigin’i bir öncü kuvvetle ileri gönderiyor.³⁴ Türgeşler’e karşı yapılan muvaffakiyetli savaşlardan sonra, isyan eden kabîleler arasında doğuya doğru imkân nisbetinde ilerliyen Kültigin, Nuşibi konfederasyonuna dahil iki Kuşu kabîlesinden³⁵ birinin reisi olan küçük prens Kuşu-Tutuk’la “çarpıştı”.

Vak’aların bu şekilde tanzimi, Kengeresler’in buldukları sahanın nerede olduğu meselesini ortaya koymaktadır. Bilge-Kağan’ın geniş muvasala hatlarını tehlikeye koyan ve onu Kültigin kuvvetlerinin himayesi altında çekilmeğe mecbur eden, Türgeş harekâtı, Marquart’ın yanlışlıkla ileri sürdüğü gibi,³⁶ Türkler’in çekiliş yolunun 700 kilometre kuzey-batısında bulunan, Aral gölüne tevcih edilmiş olamaz.

Türgeşler’in yönelip orada Kültigin’le çarpıştıkları, Kengeresler’le meskûn saha, Bilge-Kağan’ın faaliyette bulunduğu Sogd’un doğrudan doğruya yakınında, Türk ordularının seyrettiği yol üzerinde olabilir. Türgeşler’le çarpıştıktan sonra Kültigin’in Çu ve Talas nehirleri havzasını (Nuşibi kabîleler Birliğinin sahası) takibetmesi, bize Kengeresler’in Orta Sır-Derya bölgesinde, yani Kengü-Tarban’ın bulunduğu yerde oturduklarını söylemeyi mümkün kılmaktadır.

³³ Buna benzeyen yazıda “içik-” fiilinin mânası, mukayese için bk. Tonyukuk Kitabesi, 2-3. satırlar (KTb. 10).

³⁴ Mukayese için bk. Barthold, Die alttürkischen Inschriften und arabischen duellen, ATIM, seri: 2, s. 12.

³⁵ E. Chavannes, zikredilen eseri, s. 34, not. 35, 169.

³⁶ J. Marquart, Die Chronologie der alttürkischen Inschriften, Leipzig, 1898, s. 10; aynı müellifin, Komanen, s. 35. Marquart’ın Farab ile Yangikent arasındaki mesafe tayininde büyük hataya düşmesi (Komanen, s. 202) Barthold’un şiddetli tenkidine maruz kalmasına sebep olmuştur. (Noviy Trud O Polovtsah, “Russkiy Istoriceskiy Jurnal” (Kıpçaklar hakkında yeni eser, “Rus Tarih Mecmuası”) T. VII, 1921.

2. “Kanga halkı (insanları)” :

Aşağıda kaydedilen neticeye varan Marquart,³⁷ eserlerinde Kengeresler meselesine herşeyden daha çok yer vermiştir :

1. “Kengeres” kavim adı, Konstantin Porfirogenet’in eserinde geçen ve en mühim üç Peçenek kavminin “diğerlerine nazaran en cesur ve asil” olduklarını belirten “Kangar” (κάργαρ) kelimesinin başka bir şeklidir.³⁸

2. Kangarlar-Kengeresler’in VIII. yüzyıl başında Sır-Derya’nın mansap istikametiyle Aral gölü civarında yaşadıklarına dair şu deliller mevcuttur : a) Sır-Derya’nın Şaşa’dan aşağıdaki kısmının “Kangar nehri” (نهر كنگر) ³⁹ adını taşıdığı ve b) Mesudi’nin dört Türk kavmi —(Bacnak, Bancane, Bacgard ve Naukerde)—nin Aral gölü sahasında yeri bulunan Oğuz, Kimak ve Karluklarla yaptıkları kanlı savaşlarına dair kaydının mevcudiyetidir.⁴⁰ Yukarıda da kaydettiğimiz gibi Marquart, Kengeresler’in bulunduğu yeri doğru tesbit etmemiştir.

3. “Kangar” kavim adı “Leute von Kang” ⁴¹ şeklinde izah edilmektedir. Kaydettiğimiz ilk iki netice Barthold tarafından tesbit edildi ⁴²; halen S. P. Tolstov, Marquart’ın fikrini tamamen kabul etmiş bulunuyor. ⁴³

³⁷ J. Marquart, Die Chronologie der alttürkischen Inschriften, s. 3-10; aynı müellifin, Komanen, s. 26, 35, 97, 168.

³⁸ Konstantin Porfirogenet, De administrando imperio, M., 1899, F. 37. Bu faslın tahlili: G. Gzebe “Turcobyzantinische Miscellen, I. Konstantin Porfirogenet, Kapitel ueber die Petschenegen, “Körösi Csoma Archivum, I, “1922, s. 209-219, 38. Faslında “kangar” isminin bir zaman bütün Peçenek kavimlerinin şeref adını teşkil ettiğine dair ima vardır. Peçenekler’den bahseden Bizans kaynaklarının mufassal cetveli: bk. G. Moravcsik, Byzantinoturcica, I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvolker, Bucharest, 1942; Konstantin Porfirogenet hakkında, s. 205-229.

³⁹ J. Marquart, Die Chronologie der alttürkischen Inschriften, s. 10.

⁴⁰ J. Marquart, Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge, Leipzig, 1903, s. 60-61; aynı müellifin, Komanen, s. 26; S. P. Tolstov, Goroda Guzov. “Sovetskaya Etnografiya” (Oğuz şehirleri. “Sovyet Etnografyası”), 1947, no. 3, s. 77; aynı müellifin, Po sledam drevnehorezmiyskoy tsivilizatsii (Eski Harizm Medeniyetinin peşinde), M., 1948, s. 246.

⁴¹ J. Marquart, Komanen, s. 26.

⁴² W. Barthold, ATIM, seri: 2, s. 17, aynı eserde V. V. Barthold’un Orta Sır-Derya’daki zengin Kengü toponimiği nazarını çekmiştir.

⁴³ S. P. Tolstov, Drevny Horezm (Eski Harizm), M., 1948, s. 23-24; aynı

V. V. Barthold ile H. Şeder ⁴⁴ tarafından tutulan P. M. Melioranskiy'in "Kengeres" ismindeki son "s" harfinin kabili izah olmadığı fikrine itirazı akim kalıyor; çünkü Türk lehçelerinde s/z harfinin çoğul işareti olduğu hakkındaki mesele artık münakaşa mevzuu olmamaktadır. ⁴⁵

İstoriografya'da iyice tesbit edilmiş olan, Emba-Yayık-Volga nehirlerinin Peçenekler'in eski yurdu ⁴⁶ olduğuna dair görüş,-ki buna Marquart'ın karışık ve devamsız fikri yardım etmiştir, ⁴⁷-adı geçen milletin eski tarihî vak'alarını izah etmeğe teşebbüs ettiğimiz zaman tamamen muğlâk kalmaktadır. Mesudî'nin Peçenekler'le Oğuz, Kimak ve Karluklar'ın savaşına dair hikâyesini, eğer Peçenekler'in (Kengeresler) VIII-IX. yüzyıllardaki yerini zikredilen kavimlerin sahasiyle bitişik olduğunu hesap edersek, bu hikâyenin mahiyetini anlayabiliriz; fakat M. Yu. Yakubovskiy ⁴⁸ IX. yüzyılda Kimak ve Karluklar'ın Aral sahasında bulunmadıklarını işaret ederek, hikâyenin bu kısmını şüphe ile karşılamaktadır. Karluklar'ın VIII-IX. yüzyıllarda ⁴⁹ Orta Sır-Derya sahasına girmeleri, Kimak kavimlerinin

müellifin: K voprosu o proizhojdenii kara-kalpakskego naroda, "Kratkiye soobşteniya Instituta etnografii" (Kara-Kalpaklıların menşesine dair, "Etnografya Enstitüsünün Kısa Haberleri"), II, 1947, s. 72.

⁴⁴ P. M. Melioranskiy, Zikredilen eseri, s. 126, V. V. Barthold, Noviy Trud Polovtsah (Kıpçaklar'a dair yeni eser); J. Marquart, Wehrot und Arang, Leyden, 1938, nşr. H. H. Schaeder, s. 44-48.

⁴⁵ W. Kotwicz, Les pronoms dans les langues altaïques, Krakov, 1936, s. 23-30; L. Ligeti, Die Herkunft des Volksnamens "kirkis", Körösi Csoma Archivum, II, 1-2, 1926; P. Pelliot, L'origine de Tou-kiue, nom chinois des Turcs, T'oung, P'ao, 1915, s. 1-3.

⁴⁶ A. Z. Validov, Meşhedskaya rukopis ibn-ul-Fakiha, "İzvestiya Akademii Nauk" (İbnü'l-Fakih'in Meşhed elyazması, "İlimler Akademisi Yayınları"), 1924, s. 249; V. V. Barthold, Orta Asya Türk tarihi hakkında dersler, İstanbul, 1928, s. 98; J. Nemeth, Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklos, Buda-Peşte, 1932, s. 45-46; bk. S. E. Malova (resention) mukabelesi, "Bibliografiya Vostoka" (Şark'a dair Bibliografya), t. X.

⁴⁷ J. Marquart, Wehrot und Arang, s. 47-48.

⁴⁸ A. Yu. Yakubovskiy, Voprosi etnogeneza türkmén v VIII-IX vv., "Sov-yetskaya Etnografiya" (VIII-IX yüzyıllarda Türkmen kavmi menşei meseleleri "Sovyet Etnografyası"), 1947, no. 3, s. 51, not. 24.

⁴⁹ Bk. İbn-Hordadbeh, BGA, VI, 31; İbn-Haukal, MİTT, I, 1892; V. V. Barthold, O hristianstve v Turkeстане v do-mongol'skiy period (Turkistan'da Moğol zamanından önceki hristiyanlığa dair), SPb., 1893, s. 7.

zengin Sır-Derya vahalarını ele geçirmek arzularının, buraya çok erken gelmelerine sebep olması⁵⁰, Oğuz boylarının aralarındaki birliği ve onun neticesi olarak komşularına karşı fiili tecavüz hareketleriyle⁵¹ malûm bir kısmının, bir sıra muvaffakiyetsiz çarpışmalardan sonra batıya göç etmek mecburiyetinde kalan⁵² Peçenekler'in buldukları vahim durumu izah etmektedir.

Fakat, iptidâî yarı-göçebe olup, hayvancılık, balıkçılık ve ziraatçılıkla meşgul Peçeneklerin, geçimleri icabı, daimî olarak su kenarında kalmalarını sağlıyan bu karakteristik bağlayıcı büyük kuvvetin tesiriyle, Peçenek "yatuk" halkının, eski yerlerinde kalmaları ve ancak nisbeten çok az bir kısmının göçetme sebebi meydana çıkmaktadır⁵³. Oğuz kabîle birliği sistemi içinde halk kitlelerinin varlıklarını kaybetmeleri hâdisesi (temessülü) her tarafta XI. yüzyılın başında tamamlanmıştır⁵⁴ ; ihtimal, bu temessül Sır - Derya'da çok daha evvel vukubulmuştur ; buna delil olarak Embai-Yayık havzasında oturan Peçenekler'in X. yüzyılda Oğuzlar'a karışmadıkları halde Sır-Derya Peçeneklerini IX. yüzyıl sonunda kaynakların zikretmediklerini gösterebiliriz⁵⁵. Şimdiye kadar edebiyatta istifade edilmeyen İdris'inin şu haberi Peçenekler'in vasfını izah etmesi bakımından sonderece şayanı dikkattir: "Bu çok büyük bir göldür (Gorguz gölü-S.K.)... onda, bu halkın başlıca gıdası olan, çok balık vardır ... Hangakiş (الخنغاكش) lere ait olan bu yerler çok münbit ve çayırlıktır. Bunlar daimî şekilde

⁵⁰ V. Minorsky, *Hudud-ul-Alam*, London, 1937, s. 306.

⁵¹ S. P. Tolstov, *Po sledam drevneharezmiyskoy tsivilizatsii (Eski Harizm medeniyeti peşinde)*, s. 247; A. Yu. Yakubovskiy, *Ob odnom rannesamanidskom fel'se*, "Kratkiye soobşçeniya İİMK" (Eski bir samani fel'sesine dair, "Kısa İİMK haberleri"), XII, s. 109.

⁵² V. V. Barthold, *Orta Asya Türk tarihi...*, s. 92-93; A. Yu. Yakubovskiy, *O russko-hazarskih i russko-kavkazskih otnoşeniyah v IX-X vv.*, "İzvestiya Akademii Nauk, seriya istorii i filosofii", III, 5, 1946, s.462 (IX-X. yüzyıllardaki Rus-Hazar ve Rus-Kafkas münasebetlerine dair, "İlimler Akademisi Yayınları, Tarih ve Felsefe serisi", III, 5, 1946, s. 462).

⁵³ S. P. Tolstov, *Goroda guzov (Oğuz şehirleri)*, s. 87-90.

⁵⁴ Mahmud Kaşgâri, *Divanül-lûgat-it-Türk*, Ankara, 1943, I, 56-57; S. P. Tolstov *Goroda guzov (Oğuz şehirleri)*, s. 84-85.

⁵⁵ "Puteşestviye İbn-Fadlana na Volgu" (İbn-Fadlan'ın Volga seyahatı) naşiri : İ. Yu. Kraçkovskiy, M.-L., 1939, s.109; V. V. Barthold, *Otçet o poezdke v Srednyuyu Aziyu S nauçnoy tselyu (İlmî maksadlarla Orta Asya'ya yapılan seyahat hakkında rapor)*, SPb., 1897, s. 119.

silâh taşıyan Guzlar'ın bir cinsidir, onlar komşu Türk kavimlerine nazaran fevkalâde ihtiyatlı ve cesurdurlar".⁵⁶

S. P. Tolstov'un son eserlerinde İdrisî'nin "Guzlar'ın memleketi" hakkındaki haberinin doğruluğu artık şüphe uyandırmamaktadır.⁵⁷ Hangakişler ve oturdukları bölgenin hususiyetleriyle İbn-Fadlan, Ebu-Dulaf ve Konstantin Porfirogenet'in⁵⁸ tasvir ettiği Peçenekler'in vasıflarının birbirine tamamen uygun olması bizi şu kanaate sevk ediyor: 1) Orhon âbidelerindeki Kengeresler, Konstantin Porfirogenet'teki Kangarlar, İdrisî'deki Hangakuşlar'ın⁵⁹ aynı mânayı taşıyan bir kavim adının değişik şekilleridir; 2) İdrisî haberlerinin ışığı altında Marquart'ın "kangar" kavim adı hakkındaki faraziye şeklindeki tahlili artık bir tahmin olmaktan çıkmıştır.⁶⁰

İbn-Hordadbeh'in⁶¹ "Kangar nehri" tâbiri "Kanga-halkının nehri" tarzında tefsir edilmektedir. "Şehnâme"de Sır-Derya'nın orta kısmına "Kanga nehri"⁶² ismi verilmekte, Kang vilâyetinin ise İsficab hududunda olduğu gösterilmektedir⁶³. "Kang nehri"nin malûm olan "Şaşa nehri", "Hocenta nehri"⁶⁴ tâbirleri gibi meydana geldiğini ve her ihtimale karşı, Firdevsî'nin ait olduğu bu Orta Asya ve Doğu-İran kompleksinin hududu içinde "Şehnâme" adlı coğrafya eseri hayalî (fantastik) olmayıp, tamamen hakikate uygun (reel) olduğunu⁶⁵ gözönünde bulundurursak şu neticeye varabiliriz:

⁵⁶ El-İdrisî, MİTT, t. I, s. 222.

⁵⁷ S. P. Tolstov, Oğuz şehirleri, s. 71.

⁵⁸ İbn-Fadlan'ın Volga seyyahati, s. 65-66; A. D. Garkavî, Skazaniya müsülmanskih pisateley o slavyanah i russkih (Müslüman yazarlarının slavyan ve ruslar hakkındaki hikâyeleri), SPb., 1870, s. 185; Konstantin Porfirogenet, Zikredilen eseri, f. III, XXXVII, XXXVIII.

⁵⁹ Türk kavim adlarında baştaki K harfinin arab ve fars edebiyatında ħ harfiyle kaydedilmesi âdettir.

⁶⁰ "kişi", "kşi" kelimeleri Türk dil sisteminde "insan", "insanlar" mânasına gelmektedir. Herşeyden önce burada türkçede Tohar kavim adını ifade eden "ar" suffiksinin (son takısının) mânalandırılması bahis mevzuudur.

⁶¹ Bk. İbn-Hordadbeh, BGA, VI, 168.

⁶² Justi, Grundris der iranischen Philologie, t. II, s. 445; V. V. Barthold, Encycl. Isl., Sir-Darja; G. V. Ptitsın, K voprosu o geografii "Şah-Nâme" (Şehnâme dair), TOVE, IV, s. 303.

⁶³ G. V. Ptitsın, zikredilen eser, s. 307.

⁶⁴ Aynı eser, s. 303.

⁶⁵ Aynı eser, s. 309.

Firdevsî “Kanga” tâbiriyle İsficab’ın şimalinde ve Sır-Derya sahilindeki sahayı yani destanda ismi geçmiyen Otrar (Farab) vilâyetini kastetmektedir. Böylece Firdevsî’de (veya onun istifade ettiği kaynaklarda), Kanga (-Kengü)nın mevkiine dair malûmatla VIII. yüzyıl Türk kitâbelerindeki izahat birbirine tamamen uygundur.

Bununla ilgili olarak, Sır-Derya ve Aral gölü sahasındaki eski Peçenek-Oğuz yerlerinin Kimak-Kıpçak kavimleri tarafından zaptedilmesiyle sıkı bir münasebeti olan “Kanglı” kavim adı üzerinde durmak icabeder. ⁶⁶ S. P. Tolstov, ⁶⁷ Peçenek kavimlerinden bir kısmının Kıpçak Kavimler Birliği tarafından temessülü neticesi bu kavim adının “Kangar” (Kengeres) şeklini aldığı fikrini müdafaa etmeğe mütemayildir. ⁶⁸ Rüküddin Beybars’a⁶⁹ ait olduğu söylenen An-Nuveyrî Ansiklopedisindeki onbir Kıpçak kabîlesinin cetvelinde mevcut olan Kengü-oğlu” veya “Kangar-oğlu” (قنغر veya قنغواغلى) ismi N. A. Aristov’un ⁷⁰ dahi dikkatini çekmiştir; “Kanglu” isminin bu cetvelde zikredilmediğini kaydedelim. İbn-Haldun’un cetvelinde de keza An-Nuveyrî’de olduğu gibi onbir Kıpçak kavmi kaydedilmekte, beşinci kavmin ismine “kanaarlu” denmektedir; şüphesiz ki bu “Kangar-oğlu”nun değişik bir şeklidir. ⁷¹ Yukarıda kaydedilen iki husus, S. P. Tolstov’un ⁷² “kanglu” adının “kanglu-oğlu” (veya “kangar-oğlu”)dan çekim neticesi meydana geldiği hakkındaki faraziyesinin doğru olduğunu kabul etmeğe yardım ediyor; ve buna bir de Reşidüddin’de tesbit edildiği gibi, Türk dilinde halk etimolojisine göre yer ve cins belirten işaretle “lu” < “oglu” edatının değiştiğini ilâve edelim.

Böylece bu ismin ilk önce Kıpçak asilleri tarafından kabulü, ⁷³

⁶⁶ J. Marquart, Komanen, s. 168.

⁶⁷ S. P. Tolstov, Oğuz şehirleri, s. 101.

⁶⁸ S. P. Tolstov, Oğuz şehirleri, s. 93.

⁶⁹ N. A. Aristov, Zametki ob etničeskom sostave türkskih plemen i narodnostey, “Jivaya Starina” (Türk kavimleri ve halkının menşe terekübüne dair notlar, “Yaşayan eski zamanlar”), III-IV, SPb., 1896, s. 367.

⁷⁰ V. G. Tizenhauzen, Sbornik materialov otnosyaştisya k istorii Zolotoy Ordı (Altın Ordu tarihine dair malzeme külliyyatı), SPb. T. I, 1894, s. 541.

⁷¹ Aynı eser.

⁷² S. P. Tolstov, Oğuz şehirleri, s. 93.

⁷³ Mahmud Kaşgâri, III, 280; S. P. Tolstov, Drevny Horezm (Eski Harizm),

bunların zaptettikleri bölgelerde ve herşeyden önce Sır-Derya'da mevcut eski sülâle an'anesine kendilerini bağlamak arzularını ifade etmekte ve bu şekilde, bahsi geçen sahalar üzerinde fâikiyetlerini ispat etmek gayesini gütmektedirler.

Yukarıda çıkarılan bütün bu neticeler şu fikirlerin iddia edilmesini mümkün kılmaktadır :

1) VIII. yüzyıl başında o zaman "Kanga nehri" ismiyle anılan Orta Sır-Derya'nın vahaları yarı-göçebe olan Peçenek kabilelerinin himayesi altında siyasî bir birlik teşkil etmektedirler.

2) Bu siyasî birliğin merkezi, Orhon kitabelerinde "Kengü Otrarı" diye adlandırılan, Otrar (resp. Trarband) şehridir.

3) Kengeresler ("Kanga insanları" "Kanga erkekleri") ismiyle anılan Orta Sır-Derya Peçenekleri, Orhon âbidelerinde bunlar, adı geçen sahada, Sogdlularla Batı Türk Kavimleri arasında, bir kavmi bütün olarak gösterilmiştir.

4) Şaşa, İsficab ve Farab'ın Araplarla mücadelesinde asırlık tecrübelerine rağmen, Peçenek kavimler birliğinin araplara karşı, daha çok muvaffak olması, onların, Türk Beyleri tarafından idare edilen, Orta Sır-Derya vahalarıyla askerî ve siyasî işbirliğinin ehemmiyetiyle izah edilebilir.

1953 YILININ İKİNCİ YARISINDA T. T. K. KÜTÜPHANESİNE GELEN KİTAPLAR VE DERGİLER

- ALSAN, PROF. ZEKİ MESUD : *Silâhsızlanma Problemi*. Ankara: 1953, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O. VIII, 91 s.=Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 29-11. 8° (A I—9255).
- AMBURGER, ERİK : *Die Behandlung ausländischer Vornamen im Russischen in neuerer Zeit*. Wiesbaden: 1953, s. 301-354.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes-und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1953, Nr. 7. (A I—9328).
- Amerika Tarihinin Ana Hatları. Birleşik Amerika Devletlerinin Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanmış ve İktisadî İşbirliği İdaresi'nin Ankara'daki Türkiye Özel Misyonu tarafından yayınlanmıştır*. İstanbul: 1953, Erkmen Matbaası. 162 s. 8°. (A I—9287).
- ARMAOĞLU, DR. FAHİR H.: *Seçim Sistemleri*. Ankara: 1953, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O. 180 s., XII s.=A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 34-16. 8° (A I—9258).
- ATEŞ, AHMED : *İbn Sina, Risaleler 3: Aşkın Mahiyeti hakkında Risâle neşr. ve türkçeye çeviren Ahmed Ateş*. İstanbul: 1953, İbrahim Horoz Basımevi. XVIII, 19, 30 s.=İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları No.552. 8° (A I—9274).
- AYİTER, DR. KUDRET : *Medenî Hukukta Tasarruf Muameleleri*. Ankara: 1943, İstiklâl Matbaacılık ve Gazetecilik Kollektif Ortaklığı. 161 s.=A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 28-10. 8°. (A I—9256).
- AYVERDİ, SÂMİHA : *Edebî ve Manevî Dünyası içinde Fatih*. İstanbul: 1953, Halk Basımevi. XIII, 291 s.=İstanbul Fethi Derneği Neşriyatı No. 19. 8° (A I—9243).
- AYVERDİ, EKREM HAKKI : *Fatih Devri Hattatları ve Hat Sanatı*. İstanbul: 1953, İstanbul Matbaası. 56 s.=İstanbul Fethi Derneği Yayınları No. 12. 8° (A I—9247).
- AYVERDİ, EKREM HAKKI : *Fatih Devri Mimarî Eserleri*. İstanbul: 1953, İstanbul Matbaası. 29 s.=İstanbul Fethi Derneği Neşriyatı No.13.8° (A I—9249)
- AYVERDİ, EKREM HAKKI : *Fatih Devri Mimarisi*. İstanbul: 1953, İstanbul Matbaası. 512 s.=İstanbul Fethi Derneği Neşriyatı No. 11. 4° (B—3402).
- AL-AZZAWİ, ABBAS : *La Profession de Fei Ismaélienne de 'Ali b. Hanzala, édition annotée du Simt al-Haqa'iq*. Damas : Institut Français de Damas, 1953. 67 s. 8° (A I—9305).
- Bağdad, Kadimen-Hadisın (Harita). Yapanlar Dr. Ahmed Suset, Dr. Mustafa Cevad; Ahmed Hamid as-Saraf; çizen Mehmed Abdal-Vahid*. Bağdad: Matbaat al-Masaha, 1951. 4° (B—3395).
- BAYATLI, OSMAN : *Bergama Tarihinde Sikkeler*. İzmir: 1953, İhsan Gümüşayak Matbaası. 71 s., 18 pl. 8° (A I—9322).

- BAYKAL, İSMAIL H.: *Enderun Mektebi Tarihi; Kuran: Fatih Sultan Mehmed*. İstanbul: 1953, Halk Basımevi. 153 s.=İstanbul Fethi Derneği Neşriyatı No. 20. 8° (A I—9248).
- BENAC, DR A.: *Siroki Brijeg*. Zagreb: Izdanje Zemaljskog Muzeja u Sarajevu, 1952. 59 s., 47 pl. 4° (B—3397).
- BERKİ, ALİ HİMMET: *Büyük Türk Hükümdarı İstanbul Fatih Sultan Mehmed Han ve Adalet Hayatı*. İstanbul: 1953, Kutulmuş Basımevi, 155 s., 12 pl. 8° (A I—9260).
- BİLGE, DR. A. SUAT: *Tebanın Yabancı Memleketlerde Diplomatik Himayesi*. Ankara: 1953, Yeni Matbaa. 162 s.=A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 33-15. 8° (A I—9260).
- BITTEL, KURT: *Beitrag zu Eflâtuñ-Pınar*. Bibliotheca Orientalis X, 1-2 (1953)'den ayrıbasım. (B—3392).
- BITTEL, KURT: *Einige Idole aus Kleinasien*. Preahistorische Zeitschrift XXXIV, 5 (1949/50), s. 135-144'den ayrıbasım. (B—3391).
- BITTEL, KURT: *Das keltische Oppidum bei Finsterlohr*. Württembergisch-Franken N.F. 24/25, s. 69-86'dan ayrıbasım. (A I—9263).
- BLAKEY, ROY G.: *Maliye Ders Notları, Birinci Fasikül. Yazan Roy G. Blakey, türkçeye çeviren Dr. Reşat Aktan*. Ankara: 1953, Yeni Matbaa. XVI, 180 s.=A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 38-20. 8° (A I—9317).
- BROWN, B.: *Ön Tarihte Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri by T. Özgüç*. JHS, 1 s.'den ayrıbasım. (A I—9300).
- CEVAD ALİ, DR.: *Tarihü'l-Arab. 2 cilt*. Bağad: 1951/52. Matbaatü'l-Teffiz. 417 s., 31 pl.+429 s., 14 pl. 8° (A I—9265).
- DAHLMANN, HELLFRIED: *Varros Schrift "poematis" und die hellenistisch-römische Poetik*. Wiesbaden: 1953, s. 89-158.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1953, Nr. 3. (A I—9328).
- DANIŞMEND, İ. H.: *Fatih'in Hayatı ve Fetih Takvimi*. Ankara: 1953, Kanaat Matbaası 20 s.=İstanbul Fethi Derneği Yayınları Nr. 6. 8° (A I—9288).
- DANIŞMEND, İ. H.: *The Importance of the Conquest of Istanbul for Mankind and Civilization. Translated by E. A. and B. M.* İstanbul: 1953, İstanbul Matbaası. 54 s.=İstanbul Fethi Derneği Yayınları No. 15 8°(AI—9294).
- DANIŞMEND, İ. H.: *İstanbul Fethinin insanî ve medenî kıymeti*. İstanbul: 1953, Halk Basımevi. 51 s.=İstanbul Fethi Derneği Neşriyatı No.15. 8° (A I—9251).
- DANIŞMEND, İ. H.: *La Valeur Humanitaire de la Conquête de Constantinople. Traduction de Nusret Salim*. İstanbul: Matbaası. 56 s.=İstanbul Fethi Derneği Yayınları No. 15. 8° (A I—9293).
- DIEPGEN, PAUL: *Die Lehre von der Entzündung. Von der Begründung der Zellulärpathologie zum Aufkommen der Bakteriologie*. Wiesbaden: 1953, s.67-85.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1953, Nr. 3. (A I—9327).
- DİRİMTEKİN, FERİDUN: *Fetihden sonraki İstanbul*. İstanbul: 1953, Halk Basımevi. 38 s.=İstanbul Fethi Derneği Neşriyatı No. 14. 8° (A I—9284).

- IV. *Türk Tarih Kongresi. (Ankara 10-14 Kasım 1948) Kongreye sunulan tebliğler.* Ankara: 1952, T. T. K. Basımevi. XXIX, 518 s., 44 pl. 8° (A I—9261).
- DUYURAN, RÜSTEM : *1952 yılında Arkeolojik çalışmalar.* İstanbul: 1953, Kemal Matbaası. 24 s., 1 pl. 8° (A I—9276).
- EILERS, DR. WILHELM : *Der alte Name des persischen Neujahrsfestes.* Wiesbaden: 1953, S. 37-86.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes-und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1953, Nr. 2. (A I—9328).
- ESMER, DR. AHMET ŞÜKRÜ : *Siyasi Tarih (1919—1939).* Ankara: 1953, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O. VIII, 303 s.=Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 30-12. 8° (A I—9257).
- Exposition des Découvertes Archéologiques de l'Année 1952 organisée par la Direction Générale des Antiquités de Syrie au Musée de Damas.* 48 s. 8° (A I—9284).
- FREY, DAGEBERT : *Dämonie des Blickes.* Wiesbaden: 1953, s. 245-298, XIV pl.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes-und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1953, Nr. 6. (A I—9328).
- GABRIEL, M. ALBERT : *Phrygie, Exploration Archéologique faite et publiée sous la Direction de M. Albert Gabriel. Tome I— Géologie et Géographie Physique par Ernest Chaput. Tome II—La Cité de Midas Topographie le Site et les Fouilles par Albert Gabriel. Tome III—La Cité de Midas Céramique et Travaux Diverses par I. H. Emilie Haspels.* Paris: E. de Boccard. 1941/52, X, 144 s., 6 pl.+43 s., 28 pl.+156 s., 47 pl. 4° (B—2446).
- GAMİLLSCHEG, ERNST : *Diderots Neveu de Rameau und die Geothese Übersetzung der Satire.* Wiesbaden: 1953, s. 1-34.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes-und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1953, Nr. 1. (A I—9328).
- GORDON, ARTHUR E. : *Quintus Veranius Consul A.D. 49. A Study Based upon His Recently Identified Sepulchral Inscription.* California: 1952, VII, s. 231-351.=UCP in Classical Archaeology vol. 2. (B—3194).
- GÖRELİ, İSMAIL HAKKI : *Devlet Şurası (Şuray Devlet)-(Danıştay).* Ankara: 1953, Yeni Matbaa. VIII, 330 s.=A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 36-18. 8° (A I—9321).
- GRANE, PROF. DR. ERWIN : *Iktisat Ders Notları. 1. ve 2. fasikül. Yazan Prof. Dr. Erwin Grane, türkçeye çeviren Nejat Bengül.* Ankara: 1953, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O. 107 s.+55 s.=A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 35-17. 8° (A I—9319).
- GUTTRIDGE, G. H. : *The Early Career of Lord Rockingham 1730—1765.* California: 1952, VI, 54 s.=UCP in History, vol. 44. (A I—7727).
- HACKER, DR. PAUL : *Vivarta. Studien zur Geschichte der illusionistischen Kosmologie und Erkenntnistheorie der Inder.* Wiesbaden: 1953, s. 189-242.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes-und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1953, Nr. 5. (A I—9328).
- AL-HARAWİ : *Guide des Lieux de Pélerinage, Texte arabe établi par Janine Sourd-Thomine.* Damas: Institut Français des Damas, 1953, VII, 141, 30 s. 7 pl. 8° (A I—9304).

- HUMEYDİ, İBN-i ABDULLAH : *Cezvetü'l-muktebis fi Tarihi'l-Endülüs. Yazan İbn-i Abdullâh Humeydî, Mukaddemeyi yazan Hasenü'l-Kevserî. Neşr. Muhammed Tancî.* Kahire: 1953, Matbaatü's-saâde. 12, 452 s. 8° (A I—9286).
- İdare Taksimatı 1953. (İller İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanmıştır) (22-9-53) tarihine kadar.* Ankara: 1953, Karınca Matbaası. 136 s.=T.C. İçişleri Vekâleti Yayınları Serie II, Sayı 7. 8° (A I—9291).
- İNAN, ABDÜLKADİR : *XIII-XV. yüzyıllarda Mısır'da Oğuz-Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve "Halis Türkçe".* Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1953, s. 53-71, II pl.den ayırmasım. (A I—9324).
- İNAN, AFET : *Gazi M. Kemal Atatürk ve Türk Tarih Kurumu.* Ankara: 1953, T. T. K. Basimevi. 7 s., 14 pl. 8° (A I—9316).
- International Congress of Jurists West Berlin 1952. Complete Report.* 127 s. 4° (B—3394).
- İstanbul Kütüphanelerinde Fatih'in hususî kütüphanesine ve Fatih çağı müelliflerine ait eserler.* İstanbul: 29 Mayıs 1953, Işıl Matbaası. 72 s., 5 rs.=İ. Ü. Yayınlarından No. 549. 8° (A I—9275).
- JÄSCHKE, PROF. D. GOTTHARD : *Geschichte der russisch-türkischen Kaukasusgrenze.* Archiv des Völkerrechts IV, 2 (1953), s. 198-206'dan ayırmasım. (A I—9272).
- JORDAN, PASCUAL : *Zur Theorie der nichtkommutativen Verbände.* Wiesbaden: 1953, s. 61-64.=Akademie der Wissenschaften und der der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1953, Nr. 2. (A I—9327).
- JORDAN, PASCUAL : *Zur Theorie der Schrägverbände von Pascual Jordan und Dr. Ernst Witt.* Wiesbaden: 1953, s. 225-232.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1953, Nr. 5. (A I—9327).
- KARAOSMANOĞLU, YAKUB KADRİ : *Atatürk'ün Gerçek Siması, 10 Kasım 1953.* İstanbul: 1953, Pulhan Matbaası, 7 s.=Millî Tesanüt Birliği Yayınları 1. 8° (A I—9313).
- KAYNAR, REŞAT : *Ahmet Cevdet Paşa dini nasıl anlıyordu.* 1953. 4 s. Millî Tesanüt Birliği Yayınları 2. 8° (A I—9329).
- KINAL, DR. FÜRÜZAN : *Arzava Memleketleri'nin Mevkii ve Tarihi.* Ankara: 1953, T.T.K. Basimevi. VIII, 46 s.=AÜDTCF Yayınları No. 89, Tarih Bölümü 11. 8° (A I—9325).
- KLINGBERG, FRANK J. - FRANK W. KLINGBERG : *The Correspondence between Henry Stephens Randall and Hugh Blair Grigsby 1856—1861 ; edited, with an introduction and notes, by Frank J. Klingberg and Frank W. Klingberg.* California: 1952. IX, 196 s.=UCP in History vol. 43. (A I—7727).
- KONYALI, İ. HAKKI : *Fatih'in Mimarlarından Azadlı Sinan (Sinan-, Atik) Vakfiyeleri, Eserleri, Hayatı, Mezarı.* İstanbul: 1953, Halk Basimevi. 110 s. XIII s.=İstanbul Fethi Derneği Neşriyatı No. 4. 8° (A I—9250).
- KÖKTEN, KILIÇ : *1949 yılı tarihöncesi araştırmaları hakkında kısa rapor. Recherches de Prehistoire faites en 1949.* Belleten XIII, 52 (1949), s. 811-831, pl. XCI-CII'den ayırmasım. (A I—9296).
- LAMARCHE, DR. CARLOS M. : *La Democracia en Funcion de Exito (La Democracia Frente al Comunismo).* Ciudad Trujillo: Editora del Caribe: 23 s. 8° (A I—9310).

- LEWIS, BERNARD : *Europe and the Turks : The Civilization of the Ottoman Empire. History Today*. Oct. 1953, s. 673-680. (A I—9303).
- LEWIS, BERNARD : *History-writing and National Revival in Turkey*. Middle Eastern Affairs IV, 6-7 (1953), s. 218-227. (A I—9307).
- LEWIS, BERNARD : *Saladin and the Assassins*. BSOS XV, 2 (1953), s. 239-245'den ayırbasım.
- MINORSKY, V. : *Studies in Caucasian History. I—New Light on the Shaddadids of Ganja II—The Shaddadids of Am III—Prehistory of Saladin*. London: 1953, Taylor's Foreign Press. 178 s., 18 s. 8° (A I—9302).
- MUHAMMED MUSTAFA, DR. : *Secacidi's-salâti't-Türkiyye*. Kahire: 1953, Maarif Matbaası. 80 s. 8° (A I—9271).
- MUHAMMED MUSTAFA : *Türkish Prayer Rugs I*. Cairo: 1953, Maarif Matbaası. 78 s. 8° (A I—9270).
- AL-MÜNACCİM, YAHYA B. ALİ B. YAHYA : *Kitabü'l-Nagam. Naşiri Muhammed Behçet al-Eseri*. Bağad: 1950, Matbaatü'l-Rabita. 9, 11 s. (A I—9269).
- NİMUENDAJU, CURT : *The Tukuna by Curt Nimuendaju, edited by Robert H. Lowie, translated by William D. Hohenthal*. California: 1952, VIII, 209 s.=UCP in American Archaeology and Ethnology vol. 45. (B—3046).
- O'BRIEN, C. BICKFORD : *Russia under two Tsars 1682—1689 the Regency of Sofia Alekseevna*. California: 1952, XIII, 178 s.=UCP in History vol. 42. (A I—7727).
- OKIÇ, PROF. M. TAYYİB : *Bir Tenkidin Tenkidi*. A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi II. 2-3, s. 219-290'dan ayırbasım. (B—3400).
- OKURER, CAHİD : *Büyük Fetih*. Ankara: 1953, Karadeniz Matbaası. 147 s.=İstanbul Fetih Derneği Yayınları Nr. 5. (A I—9253).
- OKYAR, OSMAN : *Industrialization in Turkey*. Middle Eastern Affairs IV, 6-7 (1953), s. 209-217. (A I—9307).
- ORHON, ORHAN SEYFİ : *İstanbul'un Fethi (Besyüzüncü Yıldönümü için)*. Ankara: 1953, Güzel Sanatlar Matbaası. 4 s.=İstanbul Fethi Derneği Yayınları Nr. 7. 8° (A I—9252).
- ORR, CHARLES A. : *Stalin's Slave Camps*. Brussel: International Confederation of Free Trade Unions, 1951. 104 s., 8° (A I—9236).
- ÖZ, TAHSİN : *Topkapı Sarayında Fatih Sultan Mehmet II.ye ait Eserler*. Ankara: 1953, T. T. K. Basımevi, 38 s., 67 pl.=T. T. K. Yayınlarından XI. Serie No. 3. 4° (B—3401).
- PERLMANN, M. : *Middle East-Review, April I—June 15, 1953*. Middle Eastern Affairs IV, 6-7 (1953), s. 228-232. (A I—9307).
- PİTTİONİ, RICHARD : *Özgüç Tahsin; Die Bestattungsbräuche im vorgeschichtlichen Anatolien*. Anthropos I s.'den ayırbasım. (A I—9301).
- PRİTSAK, C. : *Ananiasz Zajaczkowski: Ze Studiow and zagadnieniem chazarskim*. Islam XXIX, 1; s. 96-103'den ayırbasım. (A I—9299).
- PRİTSAK, O. : *Soyuz Chmel'nitskogo z Tureççinoyu 1648 roku*. Zapiski Naukovogo Tovarstva Çifçenko (München: 1948), s. 143-164. 8° (A I—9314).
- RAEDER, HANS : *Ein Problem in griechischer Syntax. Die Verbindung der Partikel &v mit Futurum*. Kobenhavn: 1 Kommission hos Ejnar Munksgaard 1953,

- 14 s.=Det Kongelige Videnskabernes Selskab, Historisk-Filologiske Meddelelsler, bind 33, Nr. 5. (A I—9264).
- RÄSÄNEN, MARTTI : *Zu dem türkischen Runenschriftleintrag in der uigurischen Übersetzung des buddhistischen Sutra Säkiz Jükmäk*. Studia Orientalia VI, 1; s. 1-2'den ayırbasım. (A I—9315).
- ROHEN, JOHANNES : *Die funktionelle Gestalt des Auges und seiner Hilfsorgane. Untersuchungen zur funktionellen Anatomie des Auges*. Wiesbaden:1953, s. 91-221, XL pl.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1952, Nr. 4. (A I—9327).
- ROSSI, ETTORE : *Tre Iscrizioni Turche in Caratteri Greci di Burdur in Anatolia*. Atti della Accademia Nazionale dei Lincei Anno CCCL (1953), Serie Ottava, s. 69-75'den ayırbasım. (A I—9323).
- Sade Türkçe Kılavuzu*. Ankara: 1953, Desen Matbaası VI, 178 s.=T. D. K. Yayınları Cilt III, 9. 8° (A I—9278).
- SANDERS, IRWIN T.: *Balkan Village*. Lexington: The University of Kentucky Press, 1949, XIII, 291 s., 23 pl. 8° (A I—9282).
- SAVCI, BAHRI : *İnsan Hakları (Kanunilik yolu ile korunması)*. Ankara: 1953, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O. 328 s., XXX s.=AÜSBF Yayınları No. 32-14. 8° (A I—9318).
- SAYMAN, PROF. DR. FERİT : *Sistematik Türk İş Hukuku Mevzuatı*. İstanbul: 1953, Akgün Matbaası. XXXIII, 931 s. 8° (A I—9330).
- SERGEJEVSKI, D.: *Ludmer*. Zagreb: Izdanje Zemaljskog Muzeja u Sarajevu, 1952. 39 s., 52 pl. 4° (B—3396).
- SİNANOĞLU, DR. SUAT : *Kelimelerin Etymonu esas tutularak tertiplenen Yunanca-Türkçe Sözlük*. Ankara: 1953, T. T. K. Basımevi. XIII, 377 s.=AÜDTCF Yayınları No. 78. 8° (A I—9285).
- SOURDEL, DOMINIQUE : *Inventaire des Monnaies Musulmanes Anciennes du Musée de Caboul*. Damas: Institut Français de Damas, 1953. XXIII, 146 s., 6 pl. 8° (A I—9306).
- SPRY, GRAHAM : *The Fall of Constantinople—1453*. Middle Eastern Affairs IV, 6-7 (1953), s. 201-208. (A I—9307).
- SÜMER, DR. FARUK : *Bozoklu Oğuz Boylarına dair*. AÜDTCF Dergisi XI, 1 s. 65-103'den ayırbasım. (B—3399).
- SÜMER, FARUK : *Döğerlere dair*. Türkiyat Mecmuası X (1953), X. s. 139-158'den ayırbasım. (A I—9281).
- SÜMER, DR. FARUK : *Osmanlı Devrinde Anadolu'da yaşayan bazı Üçoklu Boylarına mensup teşekküller*. İst. Üniv. İkt. Fak. Mecmuası XI (1952), s. 437-508. (A I—9242).
- ŞEFİK, EŞREF : *Tarihî Türk Güreşleri*. İstanbul: 1953. İstanbul Matbaası. 151 s.=İstanbul Fethi Derneği Yayınları Nr. 20. 8° (A I—9295).
- ŞEHSUVAROĞLU, BEDİ N.: *İstanbul'da 500 yıllık sağlık hayatımız*. İstanbul: 1953, Kemal Matbaası. 184 s.=İstanbul Fethi Derneği Neşriyatı No. 21. 8° (A I—9290).
- ŞENYÜREK, MUZAFFER S.: *Southwest Asia*. Anthropological Institutions, s. 79-88'den ayırbasım. (B—3398).

- TALAS, DR. CAHİT : *Sosyal Güvenlik ve Türk İşçi Sigortaları*. Ankara: 1953, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O. IV, 168 s. IV s.= AÜSBF Yayınları No. 37-19. 8° (A I—9320).
- TANSEL, SELAHÂTTİN : *Osmanlı Kaynaklarına göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*. Ankara: 1953, T. T. K. Basımevi XVIII, 356 s.= T. T. K. Yayınları XI, Serie No. 4. 8° (A I—9280).
- TOGEBY, KUND : *Mode, Aspect et Temps en Espagnol*. Kobenhavn: 1953, I Kommission hos Ejnar Munksgaard. 136 s.=Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab Historisk-filologiske Meddelelser bind 34, Nr. 4. 8° (A I—9277).
- TRUJILLO, RAFAEL L. : *Mensaje Depositado el 27 de Febrero de 1952 en el Congreso Nacional per el Presidente de la Republica Dominicana Generalissimo Doctor Rafael Leonidas Trujillo Molina para darle cuenta de su gestion durante el ano 1951*. Ciudad Trujillo: 1952, Impresora Dominicana. 141 s. 8° (A I—9312).
- TRUJILLO, RAFAEL L. : *Discurso pronunciado ante la Asamblea Nacional, el 16 de Agosto de 1952, en el juramento del General Héctor B. Trujillo Molina, como Presidente de la Republica Dominicana*. Ciudad Trujillo: Editora del Caribe, 1952, 27 s., 8° (A I—9308).
- TRUJILLO, RAFAEL L. : *Discursos pronunciades per el Excmo. Senor Presidente de la Republica, Generalissimo Doctor Rafael L. Trujillo Molina, el 17 de julio de 1951, el primero con motivo de su decision de no ser pestulado candidato presidencial para el periodo constitucional 1952—1957, y el segundo para agradecer el Collar de la Democracia que le efrecio como tributo de reconocimiento la Juventud Universitaria del Paris*. Ciudad Trujillo: Editora del Caribe, 1951. 20 s., 8° (A I—9311).
- TRUJILLO, RAFAEL L. : *Discours Prononcé au Congres National, le 27 Février 1951, par son Excellence le Président Rafael L. Trujillo*. Traduction du Dr. Jazem Draiby. Ciudad Trujillo: 1951, Impresora Dominicana. 26 s. 8° (A I—9309).
- TUFNELL, OLGA : *Lachish III (Tell Ed-Duweir)*, 2 vol. *Text and Plates. The Iron Age, by Olga Tufnell with contributions by M. A. Murray and David Diringer*. London: Oxford University Press, 1953, 437 s.+8, 130 pl. 4° (B—3389).
- UNAT, F. R. : *Osmanlı İmparatorluğunun Büyümesi*. İstanbul: 1953, Kanaat Kitabevi. 1 Hr. (B—3393).
- ÜÇÖK, COŞKUN : *Un résumé de l'histoire du droit Turc*. Revue Historique de Droit Français et Etranger, XXIX (1952), s. 421-428'den ayırbasım. (A I—9273).
- ÜNVER, PROF. DR. A. SÜHEYL : *Edirne'de Fatih'in Cihannüma Kasrı*. İstanbul: 1953, İsmail Akgün Maatbaası. 32 s., 14 pl.=İstanbul Fethi Derneği Yayınları No. 2. 8° (A I—9244).
- ÜNVER, PROF. DR. A. SÜHEYL : *Fatih Aşhanesi Tevzi'namesi*. İstanbul: 1953, T. T. Kurumu ve Kanaat Matbaası. 16 s., 27 pl.=İstanbul Fethi Derneği Yayınları No. 7. 8° (A I—9292).
- ÜNVER, PROF. DR. A. SÜHEYL : *Fatih Devri İlim, Sanat ve İçtimaî Tekâmül Hamlelerine Umumî Nazar*. İstanbul 1953, Halk Basımevi. 21 s.=İstanbul Fethi Derneği Neşriyatı No. 17. 8° (A I—9254).

- ÜNVER, PROF. DR. A. SÜHEYL : *İstanbul'da Sahâbe Kabirleri*. Ankara: 1953, Güven Matbaası. 51 s., 25 rs.=İstanbul Fethi Derneği Yayınları Nr. 4. 8° (A I—9246).
- ÜNVER, PROF. DR. A. SÜHEYL : *İstanbul Fethiyle Kalelerinin Manzum ve Mensur Tarih İbareleri*. İstanbul: 1953, Halk Basımevi. 49 s.=İstanbul Fethi Derneği Neşriyatı No. 16. 8° (A I—9245).
- AL-VATARİ, DR. HAŞİM : *Mulahhas Kitab ad-Dersasat fî devreti'l-Kilyeti'l-Demeviyye*. Bağdad: 1952, Matbaat al-Hukümet. 27 s. 8° (A I—9268).
- VOGT, JOSEPH : *Sklaverei und Humanität im klassischen Griechentum*. Wiesbaden: 1953, s. 161-183=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes-und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1953, Nr. 4. (A I—9328).
- Von dem Einfalle der Türken in Steyermerk, unter Suleimans des Grossen eigener Anführung*. 16 s., 1 pl. 8° (A I—9297).
- WELLES, C. BRADFORD : *Les Fouilles de Pazarlı by Dr. Hamit Zübeyr Koşay*. AJA LIII, 2 (1949), s. 215-216'dan ayrım. (A I—9298).
- WHITEHEAD : *Mukaddimetün li'l-Riyaziyyat. Mütercim Muhiddin Yusuf*. Bağdad: 1952, Matbaatü'l-Rabita. 242 s. 8° (A I—9267).
- WISEMAN, D. J. : *The Alalakh Tablets*. Ankara: British Institute of Archaeology, 1953. IV, 164 s., LVIII pl. 4° (B—3390).
- YAVUZ, FEHMİ : *Şehircilik Ders Kitabı*. Ankara: 1953, Yeni Matbaa. XV, 198 s.=A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 31-13. 8° (A I—9259).
- ZIEGLER, LUTZ : *Zur analytischen Darstellung der thermischen Eigenschaften des Wasserdampfes im überkritischen Gebiet*. Wiesbaden: 1953, s. 1-57.=Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1953, Nr. 1 (A I—9327).
- AZ-ZAHABİ, MUHAMMED B. AHMED B. OSMAN : *Al Muhtasar min Tarihü'l-Hafız Abi Abdillah ad-Dabisi intika az-Zahabi, naşiri Dr. Mustafa Cevad*. Bağdad: 1951, Matbaatü'l-Maarif. 286 s., 46 s., 2 pl. 8° (A I—9266).
- Aikakauskirja LII (1953).
- American Journal of Archaeology LVII, 3, 4 (1953).
- Annuaire de l'Université de Sofia XLIV, 2, 4 (1947—1948); XLV, 2, 4 (1948—1949); XLVI, 4 (1949—1950); XLVII, 2 (1952).
- The Antiquaries Journal XXXIII, 3-4 (1953).
- Archiv Orientalni XXI, 1 (1953).
- Arsberättelse 1952—1953.
- Arsbok 1949—1952.
- Biblica XXXIV, 4 (1953).
- Bulletin de Correspondance Hellenique LXXVII, 1 (1953).
- Bulletin of the Institute of Historical Research, Theses Supplement No. 14 (1953).
- Bulletin, Metropolitan Museum of Art XI, 10 (1953); XII, 2-3 (1953); 83rd Annual Report.
- Bulletin des Musées Royaux d'Art et d'Histoire XXIV, 1-3 (1952).
- Bulletin of the School of Oriental Research XV, 2, 3 (1953).

- Bulletin University Museum XVII, 3.
 Byzantinische Zeitschrift XLIII, 1-2 (1950); XLIV, 1-2 (1951); XLV, 1-2 (1951);
 XLVI, 1 (1953).
 Danish Foreign Office Journal 8 (1953).
 Devrim Gençliği III, 17 (1953).
 Dialogues 3 (1953).
 The Durhan University Journal XIV, 3 (1953); XV, 1 (1953).
 Fatih ve İstanbul I, 1, 2 (1953).
 Genova I, 3-4 (1953).
 Germania XXXI, 1-2 (1953).
 Glasnik IV, 5-7, 8-11 (1953).
 Harp Tarihi Vesikaları Dergisi II, 4, 5 (1953).
 Hesperia XXII, 2, 3 (1953).
 History XXXVIII, 132 (1953).
 İdare Dergisi XXIV, 222, 223, 224 (1953).
 İlahiyat Fakültesi Dergisi I (1953).
 İngiliz Filolojisi Dergisi III (1952).
 Iraq XV, 1, 2 (1953).
 İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi IX, 3-4 (1951).
 İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası XII, 3-4 (1951).
 İstoriçeskie Zapiski 40, 41 (1952).
 Jahrbuch der Schweizerischen Gesellschaft für Urgeschichte 43 (1953).
 Journal of the American Oriental Society LXXIII, 2, 3 (1953); Suppl. 16 (1953).
 Journal Asiatique CCXL, 4 (1952).
 Journal of the Warburg and Courtauld Institutes XV, 3-4 (1952).
 Journal of World History I, 1 (1953).
 Libya 1 (1953).
 Man LIII, Art. 53-171 (1953).
 Materiały Wczesnosredniowieczne II (1950).
 Mecelletü'l-Mecma'il-İlmi'l-Irakî I (1950); II (1952).
 Mittelungen des Deutschen Archäologischen Instituts I-V.
 Neue Heidelberger Jahrbücher 1952/53.
 La Nouvelle Clio V, 1-4 (1953).
 Ordu Dergisi LXXII, 166 (1953).
 Oriens VI, 1 (1953).
 Orientalia XXII, 3, 4 (1953).
 Orientalia Suecana II, 1 (1953).
 Oriente Moderno XXXIII 5, 6, 7, 10, 11 (1953).
 Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II, XVI.
 Palaeologia II, 2, 3 (1953).
 Resimli Tarih Mecmuası IV, 44-45, 46, 47, 48 (1953).
 Revue des Etudes Islamiques XX (1952).
 Rivista degli Studi Orientali XXVIII (1953).
 Runa V, -1-2 (1952).
 Sanat Ansiklopedisi Fas. XXX.

- Sbornik (Faculté de Philosophie de l'Université de Skopje, Section Hist.-Phil.) I (1948); II (1949); III (1950); IV (1951); V (1952).
Sbornik (Société Scientifique de Skoplje) I (1931); I (1936).
Siyasi İlimler Mecmuası XXIII, 266-267; 268-269 (1953).
Sprawozdania P.M.A. V, 1-2 (1953).
Sumer IX, 1 (1953).
Tıb Dünyası XXIV, 5, 7, 10 (1953).
Türk Ansiklopedisi VI, 46, 47, 48.
Türk Dili III, 20, 22-26 (1953).
Türkiyat X (1951-53).
Türkistan I, 3-5 (1953).
Türkiye Bibliyografyası II, III (1952).
Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni IV, 2 (1953).
Türkiye Makaleler Bibliyografyası IV (1952).
Unesco Bulletin for Libraries VII, 7-9, 11-12 (1953).
Vestnik, Gesudarstvennogo Muzeya Gruzii XV-A (1951).
Voprosi İstorii 5, 7, 8, 9 (1953).
Die Welt des Islams III, 1 (1953).
Wiademosci Archeologiczne XIX, 1 (1953).
The Yale Review XLII, 4 (1953).
Yeşilay 248, 249 (1953).
-

TABLE DES MATIERES

Articles, Etudes :	Page
ŞENYÜREK, MULAFFER SÜLEYMAN Ph. D. : A note on the Skulls of chalcolithic age from Yümüktepe (with 13 figures).....	1
BOSSERT, HEMMUTH Th. : Die Hieroglyphenhethitischen Inschriften vom Karatepe nach dem Stande von Herbst (Mit 9 Abb.) ..	27
KOLAÇ, Dr. MUSTAFA : Dix fragments d'inscription datant de la dernière période assyrienne (avec 11 illustrations. - en turc)	35
BAŞTAV, Dr. ŞERİF : Le siège et la prise d'Istanbul d'après une histoire ottomane anonyme, rédigée en grec, au XVIe. siècle (en turc)	51
UZUNÇARŞILI, ORD. Prof. : İSMAİL HAKKI : Un voïvode moldave ayant adhéré à la religion musulmane, vers le milieu du XVIe siècle (en turc).....	83
Traductions :	
KLYAŞTORNIY, S. G. : (traduit en turc par : KAYNAR, İSMAİL) : Le nom ethno - toponymique de Kengü dans les monuments d'Orhon	89
Informations :	
Livres et Périodiques reçus à la Bibliothèque de la Société d'Histoire Turque dans la seconde moitié de 1953	105

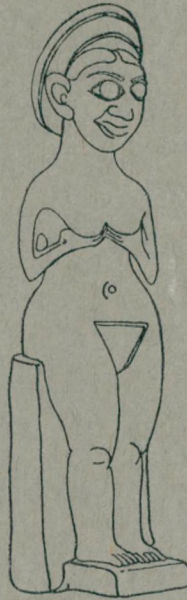
BELLETEN

REVUE PUBLIEE PAR LA
SOCIETE D'HISTOIRE TURQUE

Tome : XVIII

No : 69

Janvier 1954

ANKARA — IMPRIMERIE DE LA SOCIETE D'HISTOIRE TURQUE

1 9 5 4